

**ТВОРЕНИЯ на Светителя
Григорий Богослов - Том 1 (часть 1)**

Св. ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

ТВОРЕНИЯ на Светителя Григорий Богослов - Том 1 (част 1)
Св. ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

Славянобългарски манастир "Св. Вмчк Георги Зограф"©, Света Гора, Атон, 2009 г.

ЖИВОТ И ДЕЛО НА СВЕТИ ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ	1
I	1
II	2
III	5
СЛОВО 1. На Пасха и за моето забавяне	8
СЛОВО 2. Към онези, които отначало повикали свети Григорий, но когато той станал презвитер, не го посрещнали	10
СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът	12
СЛОВО 4. Първо изобличително против цар Юлиан	33
СЛОВО 5. Второ изобличително против цар Юлиан	62
СЛОВО 6. За мира. Произнесено в присъствието на баща му след предшествващо мълчание, по повод завръщането на монашествашите в църковното единство	74
СЛОВО 7, надгробно за брат му Кесарий, произнесено още докато родителите им били живи	82
СЛОВО 8, надгробно за Горгония, сестрата на свети Григорий Назианзин	91
СЛОВО 9, защитно, след ръкополагането на св. Григорий Богослов за Сасимски епископ, отправено към баща му Григорий, в присъствието на свети Василий Велики	98
СЛОВО 10, защитно, след завръщането на свети Григорий Богослов от уединение, отправено към баща му и към свети Василий Велики	100

ЖИВОТ И ДЕЛО НА СВЕТИ ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

I

Григорий Богослов, великият отец и учител на Църквата, се родил в Югозападна Кападокия, в имението на родителите си, недалеч от град Назианз. Кападокия не се ползвала с добро име сред съвременниците си. Обитателите ѝ не без основание били считани за вероломни, лъжливи и хитри. За тях дори съществувала поговорка, че една змия, като ухапала кападокиец, умряла. Освен това през IV век Кападокия била гнездо на арианството. Но тя дала трима велики кападокийци - светите Василий Велики, Григорий Богослов и Григорий Нисийски, брат на свети Василий, които прославили името ѝ и станали главна опора, прибежище и извор на богословска мъдрост не само за Кападокия, но и за целия православен свят. А семействата, от които произлезли тези велики деятели на Църквата, показали образци на истински християнски жени, каквито са Нона, майката на свети Григорий Богослов, Емелия, майката на свети Василий Велики и Григорий Нисийски, и Макрина, тяхна сестра, чиито имена историята съхранила с гордост за назидание на следващите поколения. Бащата на Григорий - също Григорий - бил по онова време доста заможен човек. Той принадлежал към християнско семейство и бил християнин, но по-късно влязъл в сектата на "озарените теисти", които се покланяли на Бога във вид на светлина и огън. Учението им представлявало смесица от иудейски и персийски вярвания. Неговата съпруга, убедена християнка, била силно обезпокоена от отпадането му от християнството. Тя неведнъж го убеждавала да напусне тази секта и под нейно влияние той отново - и този път окончателно - се завърнал в лоното на Църквата, като през 325 година приел кръщение от Кесарийския епископ Леонтий, който минавал през Назианз на път за великия Никейски събор. И скоро след кръщението той станал презвитер в град Назианз, а впоследствие, по-точно през 329 година, и епископ на този град. Богословското му образование било оскъдно, но управлявал паството си твърдо, макар и кротко, като проявил в управлението му енергия и грижовност. Голямо влияние върху него имала съпругата му, която, подчинявайки му се във всичко, като на съпруг, неусетно му станала ръководителка и наставничка. Тя била изключително добра жена и убедено казвала, че заради бедните би могла да заложил и съпруга си, и децата си. Проявявала голяма благотворителност към безимотните и на никого от сиромасите не отказвала помощ. Григорий бил първородният им син, син на молитва. След него последвали брат му Констанций и сестра му Горгония. Като върху първороден и при това - появил се при изключителни обстоятелства (той се родил през 330 г.) - по молитва, след дълги години бездетен съпругески живот, върху него било съсредоточено и изключителното внимание на родителите му. Майка му се постарала да му даде истинско християнско възпитание, за което в най-висока степен спомагала нравствената обстановка на живота, който заобикалял Григорий. А неговият баща му дал завършено образование. Първо - Назианз, след това - двете Кесарии - Кападокийска и Палестинска - и Александрия, и накрая, като венец на образованието - Атина. Такъв е пътят на развитието и на усъвършенстването на богатите заложби на бъдещия светител на Църквата. Кой съвременен младеж може да се похвали с такова усърдие в науките, с такова богато всестранно образование, каквото получил Григорий Богослов?

В Атина се разгоряла с ярък пламък дружбата му с Василий, чието началото било поставено още в Кесария Кападокийска, където те двамата завършили средното си образование. Това била рядка дружба. В отношението си към свети Василий Велики, Григорий вложил цялата си чувствителност, богатия си запас от любов и самоотричане.

"Търсех там¹ красноречие - казва Григорий, - а намерих щастие, защото там открих Василий. Уподобих се на Саул, който, търсейки ослиците, намерил царството (вж. 1 Царств. 9, 12 гл.). Случайната придобивка се оказа по-ценна от главната цел".

¹В Атина.

През 360 година Григорий завършил образованието си и напуснал Атина. Малко преди отпътуването му и Василий напуснал Атина и Григорий, лишен от приятеля си, ясно почувствал цялата безполезност на понататъшното си пребиваване там. В Атина той прекарал общо около 10 години, през които задълбочено изучил литературата и философията на класическата древност и овладял до съвършенство модните по онова време риторика и диалектика. Но измамите и съблазните на големия езически град не докоснали душата му и християнското призвание му изглеждало като единствената цел в живота. Като утолил жаждата си за знание, завръщайки се в родния Назианз, той мечтаел за уединение с цел съзерцателен, посветен единствено на Бога живот.

И поради възпитанието си, и поради душевните си качества свети Григорий не бил склонен към активна дейност. Обстановката, в която той прекарал детските и юношеските години, в най-висока степен действала благотворно на развитието на богатите му душевни качества. Нищо нисше не го докосвало. Майка му непрестанно му говорела: “Роден си по молитвите ми. Затова сега се моля да бъдеш съвършен”, и молитвата ѝ била чута. Още от младини Григорий горял с духа си към Христа, защото всичките му помисли и желания се съсредоточили във вярата в Него и в любовта към Него. “Най-доброто ми богатство - казал той - е Христос, Който възнася ума ми горе”. Макар външният му живот, особено - през последните му години, да бил белязан от различни събития, това било не по негова воля, а изключително по силата на необходимостта - или в изпълнение на волята на родителите, която за него била свещена, или в изпълнение на дълга към Църквата, когато ѝ били нужни неговата защита и авторитетен глас в нейна полза. А самият той желаел животът му да бъде еднообразен, тъй като при външния му спокоен ход можел да се съсредоточи върху вътрешния си живот. В писмо до свети Василий Велики той ясно заявява: “за мен най-важното дело е бездействието”. В действителност това бездействие било само външно и поради това - мнимо. Той живеел богат вътрешен живот, скрит от очите на хората, който представлявал сигурен път към Христа, тъй като смисълът му се състоял в отричане от всичко суетно, земно, а задачата - в нравствено самовъзпитание и в подготовка за бъдещия вечен и идеален живот. Затова равнодушието и дори нежеланието му да приложи в живота блестящото си образование и големите си дарби са разбираеми. Жителите на родния му град Назианз, познавайки блестящите му ораторски способности, му предлагат да стане учител по риторика, но той отказва. В него се крият големи дарби на учител на Църквата, но той, опасявайки се да се обвърже със задължения, които биха го отвлекли от съзерцателния живот, се отказва от свещенство, и баща му против волята му го посвещава в този сан. Това събитие до такава степен смутило душевния му покой, че той избягал в Понт, в манастира на приятеля си Василий, та там в уединение да намери душевно спокойствие и равновесие. Само настойчивите призови на баща му го върнали на мястото на служението му. Против волята си получил от свети Василий Велики посвещение за епископ на град Сасим и в този случай, за да си върне душевния мир, отново бил принуден да се отдалечи в Понт, и само поради настойчивата молба на баща си се върнал в Назианз и му помагал да управлява Църквата. Всяко съприкосновение с живота било за него съприкосновение с човешките слабости и пороци - лъжа, клевета, завист, недоброжелателност и така нататък. Оттук произлизат чувствата на умора и разочарование, които го обземали всеки път, щом бил принуден да напусне уединението си и да влезе в ролята на деятел. Тогава пред взора му винаги се появявали два вида живот - единият - съвършеният, според заветите на Христа и в Христа, и другият - този, който повечето хора водят и който е далеч от евангелския идеал, и винаги предпочитал първия. “Ще се усамотя при Бога - пише той до Колонийския епископ Воспорий, - Който единствен е чист и не е коварен. Ще се вгълбя в самия себе си”. Развенчавайки поетично земните кумири на човечеството - богатството, красотата, славата и така нататък - той стига до извода, че “само едно нещо е прекрасно и трайно за човека - да вземе кръста си и да се пресели оттук”. Затова за себе си Григорий стигнал до убеждението, че “е прекрасно да живееш живот, чужд на живота”, и тази нагласа е основна в живота му и той се старае да съобразява начина си на живот с нея. Отделя по-голямата част от времето си на уединението и го напуска само по силата на необходимостта.

II

В началото на 374 година починал бащата на свети Григорий Богослов, скоро след смъртта му починала и любимата му майка. Брат му и сестра му пък били починали още преди това. Освободен от задължения по отношение на близките си, към които винаги изпитвал чувства на дълбока синовна любов и покорност,

свети Григорий получил възможността да се посвети изцяло на уединението. Но на него лежали определени задължения по отношение на Назианзката църква, тъй като след смъртта на баща му управлението на църквата преминало изцяло към него. Като поканил епископи, за да изберат заместник на баща му, свети Григорий се отдалечил в Селевкия, в манастира “Света Текла”. Отдавнашната му мечта се осъществила и той напълно се отдал на вглъбен, съзерцателен живот. Но уединението му не било много продължително. На 1 януари 379 година починал приятелят му свети Василий Велики и след тази голяма загуба Православната църква нямало как да не се почувства осиротяла. Единствената ѝ опора останал свети Григорий Богослов, но и той се отдръпнал от участие в делата ѝ. Великият светилник не могъл да остане за дълго *под крина* (Мат. 5:15). Тъкмо сега, с кончината на свети Василий, се почувствала необходимост от ръководството му. През 379 година приключва вторият етап от живота му, посветен на уединението и на делото на любовомъдрието, и започва третият - на дейно и пряко участие в управлението на Църквата. Точно през тази година православните от град Константинопол се обърнали към него с молба да поеме в свои ръце управлението на паството на този град. Условията, при които свети Григорий Богослов трябвало да започне тук своята дейност били изключителни. През IV век арианството рязко разделило християнския свят на две части - православна и арианстваща. Никейският събор, който осъдил арианството, още по-ясно подчертал това разделение. Съществували цели области, където православието се било запазило, и области, където, обратно, процъфтявало арианството. Към първите следва да отнесем Александрия и цял Египет. Александрийската църква единодушно изповядвала Никейския символ на вярата и била крепост на православието. Не по-малко ревностна защитничка на православието била и друга източна църква - Иерусалимската или Палестинската. Накрая последната страна, в която Никейското изповедание се запазило в цялата си чистота, бил Илирик (Македония, Ахаия, Дакия). А що се отнася до останалия Изток, в него преобладавало арианството. Така че във властта на арианите се намирали областите Сирия, Тракия, Азия и Понт. Основното средище на арианството била Антиохия Сирийска. Наравно с Антиохия, под влияние на арианите, бил Константинопол, който, като столица, скоро придобил важно значение в църковните дела. Григорий Богослов го наричал “око на вселената, най-могъщият град на сушата и в морето, общ възел между Изтока и Запада, където отвсякъде се стичат и откъдето, като от общ извор, излиза всичко най-важно във вярата”. И ето този най-важен център на християнския свят станал плячка на арианството. Тукашните епископи - Евсевий, Македоний, Евдоксий, Демофил, били врагове на православието, а неговите безупречни изповедници, като например Маркел Анкирски, били обявени в Константинопол за врагове на вярата. Членовете на Православната църква представлявали угнетено и незначително малцинство. Достатъчно е да кажем, че по времето, когато свети Григорий Богослов пристигнал в Константинопол, там нямало нито един православен храм. Той приел направеното му предложение и през 379 година около Пасха пристигнал в Константинопол. Като се настанил в дома на един свой роднина, той превърнал една от стаите в църква в чест на Възкресение Христово (Анастасия) и тя се оказала напълно достатъчна, за да побере цялата тогавашна православна община на столицата. Свети Григорий се отдал целият на делото на възраждането на Православието и със силата на красноречието си привлякъл към себе си многобройни последователи. При въвеждане на ред в Църквата той проявил огромна енергия и самоотверженост. Проповедта и дейността му създали широк кръг от врагове, които, ослепени от ненавист към него, неведнъж се опитвали да му отнемат живота. Но свети Григорий проявил към всички тези враждебни спрямо него постъпки такава твърдост на волята и несломимост на духа, които справедливо му дали прозвището “изповедник”. Според образния му израз, по него “са хвърляли толкова камъни, колкото рози се случвало на друг да получи”. Положението на Православната църква в Константинопол постепенно укрепвало и тя била задължена за възраждането си изключително на обаянието на светлата личност на свети Григорий Богослов. Добродетелният му живот, добротата и дълбокото му благочестие завоювали сърцата на хората и обезоръжавали враговете му. Значимостта и авторитетът му били толкова високи, че такива хора, като Блажени Иероним, който по онова време вече бил широко известен, идвали при него, за да поседят край нозете му и да му окажат всички знаци на любов, преданост и уважение. За да укрепи още повече положението на Православната църква, свети Григорий Богослов заедно с това създава отношения с Александрийската църква, която била, както бе казано по-горе, крепост на Православието. Той с радост посреща духовенството и епископите от Египет, пристигащи в Константинопол, и им посвещава похвално слово. “Ще произнеса приветствие към дошлите от Египет - казва той. - *Защото от вас проехтя слово* (срв. 1 Сол. 1:8) към всички хора, здраво изповядвано и проповядвано. Вие сте най-добрите приносители на плод сред всички и особено - сред правовярващите сега... Затова - завършва - те прегръщам и поздравявам, най-добър сред народите, народе прехристололюбив,

пламтящ от благочестие”. Но близките връзки на Григорий с александрийци се разстроили, след като те извършили наистина лошо дело. Един от александрийците, намерили подслон и подкрепа при него, бил някой си Максим (цинник), търсач на приключения в средите на духовенството. Той прикривал нравствената си сиромашия с лицемерно благочестие и показна философия. В Константинопол го довели гладът и жаждата за слава. Свети Григорий Богослов се доверил напълно на този измамник и дори го направил свой приятел. Той очаквал от него на първо време само добро за своята църква. Посветил му слово, в което го нарича борец за правда, “по-голям християнин от всички останали”. Можем ли да упрекнем свети Григорий в излишна доверчивост и даже в известно лекомислие? Нали до този момент споменатият александриец бил в приятелски отношения и със свети Атанасий Велики, и със свети Василий Велики. И единият, и другият водели кореспонденция с него, при което последният искрено вярвал в благочестието му. Като спечелил доверието на свети Григорий, Максим започнал да се стреми да го свали от епископската катедра и да заеме мястото му. В изпълнението на този план взели най-дейно участие епископите от Египет, ръководени от Александрийския епископ Петър. За тази цел те отишли в Константинопол, през нощта проникнали тайно в катедралната църква на Григорий и започнали церемонията на посвещаването, която им се удало да довършат в частно жилище. И макар да въздигнали Максим в сан на епископ, не успели да свалят Григорий, тъй като и народът, и император Теодосий били на негова страна. Това събитие повлияло толкова силно на светителя, че той възнамерявал да напусне катедрата. По време на една от проповедите си съобщил на събрания се в църквата народ за желанието си. Думите му били посрещнати с ридания и из църквата се разнесъл вопъл: “Ако изгониш сам себе си, ще изгониш от Константинопол учението за Троицата”. Тези думи били най-доброто и точно определение на църковната дейност на свети Григорий Богослов. Той останал и се отдал с нова енергия на делото си. За осигуряване на пълно тържество на Православната църква оставала още една крачка - признаването ѝ за господстваща вяра, тъй като по причина на предшествениците на Теодосий, полуарианина Констанций и арианина Валент, нейното държавно значение било силно принижено. Със свой указ, издаден в Солун, Теодосий обявил, че отсега нататък православната вяра трябва да бъде вяра на цялата империя, а след това, на 24 декември 380 година лично отишъл в Константинопол и предложил на арианския епископ Демофил или да приеме православния догмат, или да се откаже от епископската катедра. След падането на Демофил свети Григорий Богослов бил единственият кандидат за катедрата на православен Константинополски архиепископ. И народът, и императорът желали да видят на нея единствено Григорий, но той, с присъщата си скромност, отклонил високото предложение, като заявил, че ако непременно трябва да стане, той е готов да приеме този сан само след избор от епископски събор, който е единственият каноничен начин. Сега, с възстановяването на Православната църква, свети Григорий, независимо от отказа си да стане архиепископ, станал главният ѝ ръководител. Били му върнати всички храмове, които арианите по-рано отнели от православните, всички църковни имуществва и приходи се намирали под негово управление. Без да щади в проповедите си лъжеучението на арианите, той обаче, след като ги победил, проявил към тях удивителна снизходителност и кротост и не им отговорил със също такава преследване, каквото те извършили по отношение на Православната църква. Император Теодосий, за да осигури в още по-висока степен духовното единство, свикал голям събор на източните епископства, който носи името Втори Вселенски Константинополски събор. За председател на събора бил избран благочестивият и кротък Мелетий, когото папа Дамас не признавал за епископ на Антиохия. С едно от решенията на този събор свети Григорий бил определен да заеме архиепископската катедра на Константинопол. Но той заемал тази катедра всичко на всичко няколко седмици. По време на събора Мелетий починал и отнесъл със себе си в гроба мира, който умеел да въдворява на събора. След смъртта му председател станал свети Григорий. На събора имало лица, които мислели по различен в сравнение с него начин и които били удържани само от авторитета на Мелетий. Григорий с александрийските си симпатии останал самотен на събора, така че скоро между него и събора се появило взаимно неразбиране още по първия важен въпрос - относно приемника на Мелетий. Свети Григорий поддържал кандидатурата на Павлин, а съборът спрял избора си на презвитер Флавиан. С пристигането на закъснелите египетски и македонски епископи нещата тръгнаха още по-зле. Свети Григорий не можел да има пълно доверие на египетските епископи след участието им в посвещаването на Максим, а те и другите били недоволни от светителя за това, че съборът приел редица решения, без да изчака пристигането им. И не само това, но тези епископи дори поставили въпроса за незаконността на избора на свети Григорий Богослов за заемащ архиепископската катедра и внесли още по-голям смут в хода на събора. Свети Григорий, не желаейки да служи за причина на раздор, доброволно се отказал от архиепископската катедра и през юни 381 година се завърнал в Назианз.

Тук той заварил църквата в ръцете на привържениците на Аполинарий. Независимо от всички огорчения, които съборът му причинил, и от крайната си умора, свети Григорий поел управлението ѝ, докато през 383 година по негово указание за епископ на Назианз не бил избран Евлалий. След избирането му свети Григорий Богослов напълно се оттеглил от участие в управлението на Църквата, като решил да посвети остатъка от дните си на уединение. Дейността му на Константинополския събор съвсем ясно подчертала неприспособността му към практическата дейност, където е нужно не толкова да се управлява, колкото човек да се нагажда към хората, като често престъпвал убежденията си. Заместникът му на събора и заедно с това и на катедрата - Нектарий, който отстъпвал на свети Григорий във всяко отношение, съумял да запази председателството и да доведе делото до благополучен край. С едно от постановленията на този събор сякаш косвено била подчертана голямата услуга, която свети Григорий направил на Православната църква в Константинопол. На едно от заседанията на събора било постановено Константинополската църква да заема второ място по чест след Римската и тя е задължена за това свое издигане най-вече на усилията на свети Григорий Богослов.

Четвърти век, през който живял свети Григорий Богослов и се извършвала неговата църковна и литературно-богословска дейност, е белязан не само с появата на различни ереси, като се започне от арианството, но и което е още по-важно, със зараждането на ново направление на богословската мисъл. Изповедниците на вярата от времената на гоненията, които живели и през IV век, запазили простотата на вярата и чистотата на религиозното чувство. Те вярвали, както Църквата учела, и вярата им била проста и искрена. Били врагове на нововъведенията и представлявали консервативният елемент в Църквата. Но заедно с това църковно направление през IV век се появява и друго течение, чиито представители искали да подчинят въпросите на вярата на разума. Поставяйки изключително високо религиозното знание, те не придавали нужното значение на вярата. Забравяйки за ограничеността на разума, считали, че е възможно човек и чрез разсъдък, без помощта на непосредствената вяра, да постигне Божеството. Опасността от това направление станала явна още в самото начало на IV век. Лъжеучението на Арий за Второто Лице на Светата Троица, разпространило се още през 20-те години на IV век, било резултат именно на стремежа да се постигне с разум и да се обясни Божеството на Сина Божи.

Пазители на истинската вяра и на църковните предания, светите отци на Църквата не могли да се отнасят равнодушно към нецърковното направление, което било проповядвано от арианството под формата на най-добро изследване на вярата - така че, както самохвално казвали арианите, "всичко да бъде точно разказано и изследвано", и в лицето на свети Григорий Богослов и на неговите съчинения Църквата имала ревностен защитник на вярата, тъпкана от маловерието и свободомислието. Историческото значение на литературната му дейност е твърде голямо.

Притежавайки тънък, пълен с точност и изобличение език, той разкрива несъстоятелността на арианската убеденост в могъществото на разума и в необходимостта всичко да се съгласува с неговите повеления уж заради благото на самата църква. Ето едно кратко определение на различието между православните и арианстващите по отношение на вярата, което свети Григорий Богослов влага в устата на арианстващите: "Нашето (на арианите) учение наподобява хамелеоните или полипите, които непрестанно приемат нова окраска, а ти (Григорий) си залепена за едно място наковалня, сякаш вярата винаги е една и съща, което прекалено много стеснява учението на истината, вървейки все по една и съща скучна пътека на словото". И наистина, страстта към нововъведения, към оригинални мисли по сериозни и дълбоки въпроси от областта на религията представлява отличителната особеност на арианстващите. Свети Григорий Богослов поставя вярата по-високо от изискванията на разума в областта на религията. В нея има такива въпроси, които са недостъпни за студеното умване и които се постигат най-лесно по пътя на искрената и дълбока вяра. Той казва: "Няма да кажа: "Бъди смел", напротив: "Страхувай се да се докосваш до висши предмети, превъзхождащи силите ти". При изследване на въпроси в религиозната област, според свети Григорий, трябва винаги да разграничаваме "какво трябва да предоставяме само на вярата и какво - на разума". Изобразява с ярки краски противоположността между ограничеността на нашия ум и предмета, към чието постигане той се стреми - неизследимото Божество. "Сякаш строим нещо огромно с малък инструмент, когато

улавяме с човешка мъдрост познание за съществуващото, когато пристъпваме към свръхсетивни предмети със своите сетива, които ни карат да се въртим в кръг и да се заблуждаваме, и да не можем с непокрит ум да се приближим дори и най-малко до истината”.

Според него “не само вкоравилите се и преклонени надолу, но и извисените и боголюбиви хора нямат нито сили, нито средства да обгърнат напълно с мисълта си нещо толкова велико”. Затова е разбираемо, че разсъждаването по въпросите на вярата може да бъде дело само на избрани, белязани от Бога, деятели на Църквата. Бог заповядал само на Моисей да влезе в облака и да разговаря с Него. Исус Христос разкрил божественото Си достойнство на Тавор само на избраните апостоли Петър, Иаков и Иоан. Народът е младенец във вярата и се нуждае само от пастирско наставление в истините на вярата. Свети Григорий предпочита просто вярващия християнин пред онзи, който прекалено много разчита на разума. “Оскъдният в словото и знанието - казва той, - опирацията се на прости изрази и спасяващият се на тях като на малка ладия стои по-горе от глупеца с бърз език, който невежо се доверява на доказателствата на разума”.

След като посочил невъзможността за пълно постигане на Бога в неговата същност като стоящ над всякакви определения и представи, свети Григорий дава редица ценни указания за придобиване на Богопознание, тъй като Неговата дейност се проявява в света. Тези указания са необходимо предупреждение към всички дръзко разсъждаващи за непостижимите тайни на Божеството. Собственият богат опит в размишляването в уединение, в отричането от всичко земно и налагането на себе си на обет за мълчание, с една дума, опитът в религиозното вглъбяване, който той често отбелязва с една дума - любомъдрие, го убедил, че опознаването на божествените прояви в света се постига успешно единствено: 1) когато човек, като потисне в себе си всички сетивни влечения, дава превес на духа си над плътта, защото човешкото тяло е пречка, отделяща ни от Бога; 2) когато човек изцяло се отдава на размисли за Бога, за което е необходимо преди всичко отричане от светски грижи, и 3) когато човек не ограничава полето на духовното си наблюдение единствено в една област, в която се проявяват всички непостижими сили на Бога. Накратко, разликата между възгледите на свети Григорий Богослов, като учител и представител на древната Православна църква, и арианстващите, като представители на новото, рационалистично направление по въпросите на вярата, относно постигането на Божеството, се определя със следното сравнение: според свети Григорий Богослов Бог е онзи непостижим идеал, стремейки се към Когото човешкият разум се усъвършенства и очиства. Арианстващите, считайки, че човешкият разум е способен да постигне Божеството, Го принижавали до нивото на нещо земно.

Това - от една страна. А от друга, арианството изкривило учението за Лицата на Светата Троица и затова свети Григорий Богослов в опровержение на тяхното лъжеучение дава завършено догматическо учение за Лицата на Светата Троица. Историческото значение на този негов труд е огромно както поради дълбочината на съдържащите се в него богословски мисли, така и поради влиянието, което той имал върху съвременниците.

С излагането на православното учение за Лицата на Светата Троица се определя една, и то - най-важната страна на богословската дейност на свети Григорий Богослов. Той е един от основателите на догматическото богословие, тъй като в съчиненията му с изчерпателна пълнота, дълбочина и яснота е изложено православното учение за Лицата на Светата Троица. В догматическо отношение особено важни са: 1) “Пет слова за богословието”, наречени така от самия проповедник; заради тях Църквата му дала наименованието Богослов; 2) “За избора и ръкоположението на епископите и за догмата за Света Троица”; 3) “За спазване на добър ред в събеседванията за Бога”.

Свети Григорий Богослов е написал всичко 45 слова. Те имали голям успех сред съвременниците му. От тях трябва да отбележим следните, които представляват голям исторически интерес: 1) “Защитно слово по повод бягството в Понт след ръкоположението за презвитер”, в което се говори за висотата и трудността на пастирското служение; 2) две изобличителни слова против Юлиан, имащи полемичен характер; 3) похвални слова в чест на Василий Велики, Григорий Старши и Кесарий.

Свети Григорий Богослов е известен като поет. Надарен с чувствителна, нежна душа, той умеел да предава сложни душевни преживявания чрез красиви и сложни образи, обичал и разбирал природата.

Стихотворенията му са пропити от истинска християнска насоченост. Любовта към Христа и стремежът към Него - това е основният мотив на стихотворенията му. Мнозина светски писатели са ги използвали при стихотворните си занимания.

Най-накрая, свети Григорий е оставил 243 писма, представляващи богат исторически материал. Тези писма са с най-разнообразно съдържание. Част от тях, например до презвитер Кледоний и патриарх Нектарий, написани с цел изобличение на Аполинарий, представляват голям догматически интерес. В други Григорий Богослов дава християнски наставления и съвети на питащи го. Тези писма са с поучителен характер, поради което запазват ценността си и за нас. На последно място, много писма съдържат ходатайства пред силните на деня за нуждаещи се и угнетени.

В едно от писмата си до свети Василий Велики Григорий Богослов го нарича учител по догмати и ръководител в живота. Тези определения са приложими в същата степен и по отношение на свети Григорий Богослов. В съчиненията си той се проявява като авторитетен тълкувател на православните догмати, чието мнение се цени доста високо от съвременниците му. Независимо от липсата на предразположение към активна дейност и старателното ѝ избягване, той все пак не по своя воля взема дейно участие в църковния живот. Винаги се случвало така, че всички големи вълнения в църковния живот неотразимо се насочвали към него като към център и търсели разрешението си в него. Така против волята си, по силата на необходимостта, той влиза в ролята на успокоител на вълненията и устроител на църковния ред. Налага му се да заглади раздора между баща си и паството, предизвикан от невнимателно подписания от бащата ариански символ на вярата. Пак той се проявява като помирител между Кесарийския епископ Евсевий и помощника му - презвитер Василий - негов приятел и бъдещ светител на Православната църква. Оказва влияние върху епископите при избора на епископ на освободената Кесарийска катедра и благодарение на неговото влияние и на влиянието на баща му, я заема свети Василий. В тежкото за Василий Велики време на борбата му с Антим той прибегва към неговата помощ и насила го посвещава за епископ на град Сасим, средищно място в тази борба, който отделял епископията на Василий от епископията на Антим. Когато православието, притеснявано от арианството, започнало почти да изчезва в Константинопол, православните от този град се обърнали отново към свети Григорий Богослов. Негова била и ръководната роля на Втория Вселенски Константинополски събор, макар впоследствие по силата на стеклите се обстоятелства да бил принуден да го напусне. Но и в тишината на уединението свети Григорий Богослов никога не прекъсва връзката си с Църквата - по важни въпроси всички се вслушват в гласа му, приятелят му Василий Велики постоянно се съветва с него, видни епископи от Православната църква водят преписка с него.

Като проповедник свети Григорий Богослов правел неотразимо, завладяващо впечатление на слушателите. Само със силата на словото си той върнал на Константинополската православна църква първенстващото ѝ място. С всяка проповед броят на привържениците на арианството се топял и сред тях се създавало онова настроение на озлобеност и враждебност, което по-късно се изразило в явни опити за отнемане на живота му. И толкова по-забележително е, че свети Григорий Богослов винаги е бил снизходителен и търпим спрямо опонентите си. Чувството на мъст винаги е било чуждо за благородната му душа. Като станал господар на положението в Константинопол, той не притеснява арианите и не им отнема заграбените порано от тях църковни имущества. Проявявал широка търпимост към еретиците и другомислещите. "Тайната на спасението - казва той - е за желаещите, а не за насилваните". Като човек, свети Григорий Богослов бил истински християнин. През целия си земен живот не обидил никого, не причинил зло на никого. Любящ, покорен син, самоотвержен и предан приятел на свети Василий Велики, ходатай за бедни и угнетени - такъв е той в живота.

Грижете за Църквата непрестанно го безпокояли и там, където виждал нейното благо, доброволно жертвал личните си желания, забравял за себе си. Безредиците в църковния живот често го разстройвали и отчайвали. "Църквата е без пастири - написал той до Евдоксий Ритор, - доброто загива, злото е отвън, налага се да се плава нощем, никъде не светят пътеводни светлини, Христос спи".

Но вярвал в крайната победа на Православната църква над всичките ѝ врагове. "Добре знам - пише той в друго свое писмо, - че малко ще посъскат, после ще се скрият, повалени от истината и времето". Свети Григорий починал в началото на 380 година. Оставил всичко, което имал, на Назианската църква за помощ на бедните. Църквата го причислила към лика на светиите. Паметта му се празнува на 25 януари.

СЛОВО 1.

На Пасха и за моето забавяне¹

Денят на Възкресението е благоприятно начало. Нека да просияем от тържеството и да се прегърнем един друг. *Да речем: "братя" и на ненавиждащите ни* (Ис. 66:5 - според превода на седемдесетте), а колко повече на онези, които от любов са направили или претърпели нещо. Да отстъпим всичко на Възкресението; да си простим един на друг - и аз (ще спомена за това сега), който бях подложен на добра принуда, и вие, които употребихте добра принуда, макар малко да ми се сърдите за закъснението. Може би пред Бога то е по-добро и по-ценно от бързината на други. Добре е и да се отклоняваме малко от Божия призив, както в древността постъпил Моисей, а по-късно - Иеремия; добре е и да бързаме с готовност към гласа на Зовящия, като Аарон и Исаия, стига и едното, и другото да става поради благочестие - едното - поради собствената немощ, а другото - поради надеждата на силата на Зовящия. В ден на тайнство бях помазан; в ден на тайнство се отдалечих за кратко, за да изпитам самия себе си; в ден на тайнство и се завръщам², като избрах този ден за добър настойник на моята боязливост и немощ, та Възкръсналият сега от мъртвите да обнови и мен чрез Духа, и като ме облече в новия човек, за новата твар, за ражданите по Бога, да ме направи добър възпитател и учител, който с Христа и умира охотно, и възкръсва.

Вчера бе заклан Агнецът, бяха намазани вратите, Египет оплака първородните си; губителят ни отмина, печатът за него е страшен и силно възпиращ и ние сме оградени от скъпоценната кръв; днес чисто избягахме от Египет, от жестокия владетел Фараона и от безмилостните надзиратели, освободихме се от глината и правенето на тухли, и никой не ще ни попречи да празнуваме на нашия Господ Бог празника на излизането - и да празнуваме *не със стар квас, нито с квас от злоба и лукавство, а с безквасни хлябове от чистота и истина* (1 Кор. 5:8), без да донасяме със себе си египетския безбожен квас. Вчера се разпнах заедно с Христа, днес се прославям с Него; вчера умрях заедно с Него, днес се съживявам; вчера се погребях заедно с Него, днес възкръсвам заедно с Него.

Да поднесем дарове на Пострадалия заради нас и Възкръсналия. Може би си мислите, че говоря за злато или сребро, за тъкани или за кристални и скъпоценни камъни. Това е земно вещество, преходно и оставащо на земята, от което лошите - робите на долния, робите на светоуправителя винаги имат повече. Но да принесем самите себе си - най-скъпоценно пред Бога и най-присъщо за Него имущество, - да въздадем на Образа сътвореното по образ, да опознаем достойнството си, да почетем Първообраза, да разберем силата на тайнството³ и това, заради кого умря Христос. Да се уподобим на Христа; защото и Христос се уподоби на нас. Да станем богове заради Него; защото и Той стана човек заради нас. Той възприе по-лошото, за да даде по-доброто; обедня, за да се обогатим ние с Неговата бедност. Прие образ на раб, за да получим свобода. Слезе, за да се възнесем. Бе изкушен, за да победим. Претърпя безславие, за да ни прослави. Умря, за да ни спаси. Възнесе се, за да привлече към Себе Си лежащите долу в греховно падение. Дори някой да даде всичко, да принесе всичко в дар на Бога, Който предаде Себе Си за нас като цена на откуп, не ще принесе нищо равно на това, както, ако Му представи самия себе си, разбиращ силата на тайнството и станал всичко заради Христа, както Той заради нас.

Този добър пастир⁴, полагащ душата си за овците, ви принася като плод, както виждате, пастир. Защото това се надява той и желае, и прося от вас, неговите пасоми⁵. Той ви дава себе си двоен вместо един и

¹Това слово е произнесено по следния случай. Когато свети Григорий против волята си бил ръкоположен за презвитер с назначение да помага на епископа - престарелия си баща - в управлението на назианското паство, свети Григорий, поради чувството на смирение и поради това, че в новото назначение виждал пречка за стремежа си за съзерцателен живот, се отдалечил в Понт; но малко по-късно, точно в деня на Пасха, се завърнал в Назианз и произнесъл настоящото слово.

²Под ден на тайнство, или както е в оригинала, под думата тайнство се разбира в първия случай празникът Рождество Христово, във втория - празникът Богоявление, в третия - Пасха.

³На настоящия празник.

⁴Бащата на свети Григорий.

⁵Тук се има предвид желанието на бащата на свети Григорий, последният да стане негов приемник.

прави жезъла на старостта жезъл на духа; към неодушевления храм прибавя одушевен⁶, към прекрасния и небевиден храм прибавя друг, който, колкото и да е оскъден и малък, за него, без съмнение, е много скъп и е усъвършенстван от него с големи усилия и трудове, и (о, дано би могло да се каже) е достоен за трудовете му. Предлага ви всичко свое - какво великодушие, или по-справедливо е да се каже, какво чедолюбие! Предлага побелели коси и младост, храм и архиерей, завещател и наследник, предлага словата⁷, които желяхте, и слова, които не са празни, губещи се във въздуха и непроникващи по-далеч от слуха, а които Духът пише, не с мастило, а с благодат, отпечатва върху каменни или плътски скрижали слова, не леко изписвани на повърхността и лесно заличаващи се, а връзващи се дълбоко. Ето какво ви поднася този достоен за уважение Авраам, патриарх, почитана и многоуважаема глава, вместилище на всички доблести, образец на добродетелта, съвършенство на свещенството, принасящ сега доброволна жертва на Господа - своя единороден, роден по обещание.

А вие принесете като дар и плод на Бога и на нас разположението да бъдете добро паство, настанявайки се *на злочно място* и бивайки отглеждани край *водата на успокоението* (срв. Пс. 22:1, 2 - според превода на седемдесетте). Като познавате добре Пастира и сте познавани от Него, вървете след онзи, който зове пастирски и свободно, през вратата, а не следвайте чуждия, който прескача през оградата, разбойнически и коварно. Не слушайте чужд глас, отвличащ от истината и разпиляващ по планини, по пустини, по дебри, по места, които Господ не посещава, глас, отдалечаващ от здравата вяра в Отца и Сина, и Светия Дух, в едно Божество и сила; от вярата, в чието провъзгласяване моите овци винаги са внимавали и занапред винаги да внимават; не слушайте глас, който с нечисти и повредени думи откъсва и отвлича от истинския и пръв Пастир. Нека Той дари на всички нас - и на пастирите, и на стадото - и да се храним, и да храним далече от всичко това като от омайно и смъртоносно биле, и да бъдем всички сега и във вечния покой едно в Христа Исуса. Нему слава и власт во веки. Амин.

⁶Под неодушевен храм тук се разбира храмът, построен от бащата на свети Григорий; под одушевен - самият Григорий.

⁷Словата на свети Григорий Богослов.

СЛОВО 2.

Към онези, които отначало повикали свети Григорий, но когато той станал презвитер, не го посрещнали

Защо не бързате към нашето слово, о, приятели и братя, които по-рано бяхте толкова бързи да ме принудите и да ме изведете от моята крепост, тоест от пустинята, която съм възлюбил повече от всичко друго, която почитах с предимство и си бях избрал за ръководителка в целия живот, като съдействица и майка на божественото възхождение, като обожителка? Защо, след като получихте това, което желаехте, го пренебрегвате? Защо, както изглежда, умеете по-добре да ни желаете, когато ни няма, отколкото да се възползвате от нас, когато сме тук, сякаш искате само да завладеете нашето любовъдрие, а не да извличате от него полза за себе си? Или пък ми приляга да кажа и следното: *преситихте ни се* (Ис. 1:14 - според превода на седемдесетте), и при това - странно нещо! - преди да сте ни вкусили и опитали. Даже като странник не ме въведохте или, ще кажа по-състрадателно, не сте въведени и вие заедно с мен; така че, ако не нещо друго, поне трябваше да уважите заповедта. Като на начинаещ не ми дадохте ръководство, като боязлив не ме окуражихте, като претърпял насилие не ме утешихте. Напротив - не бих искал, но ще го кажа, - и празника ми не направихте празник; не ме приехте с добро предизвестие и смесихте тържеството с печал; защото на него липсваше най-важното, което би ме накарало да изпитам удоволствие - липсвахте вие, моите победители, би било несправедливо да кажа: "любители". Толкова лесно бива пренебрегвано всичко, което се побеждава лесно; високомерното бива почитано раболепно, а смиряващото се пред Бога бива обезчестявано. Какво искате? Да се съдя с вас или да стана съдия? Да произнеса присъда или да подложя себе си на присъда? Защото се надявам, че и съден, ще спечеля, и ако произнеса присъда, ще ви осъдя справедливо. Вината ви се състои в това, че не се отплащате с равна мяра за моята любов; не отдавате чест на послушанието ми и не представяте сегашно усърдие като обещание за бъдещо усърдие, когато дори и при наличие на такова усърдие едва ли би могло да се разчита на бъдещо; защото всеки има повече плам в началото. Напротив, всеки от вас предпочита нещо друго и пред стария, и пред новия си пастир, не уважавайки побелелите коси и не окуражавайки младостта.

Описаната в Евангелието вечеря (вж.: Мат. 22:2-14) е великолепа. Угощаващият е ласкав; там са и приятелите, и най-приятно пиршество, това е сватбата на Сина. Но Царят кани, а гостите не идват. Той се гневи и - премълчавам онова, което се случило след това, като предвещаващо нещо страшно, но ще кажа каквото е по-лесно да се изговори - Царят изпълва пиршеството с други. Не ви пожелавам това; но вие постъпихте с мен (мога ли да говоря кротко?) - и по-високомерно и по-дръзко от тях; защото те, бидейки поканени, отказали да отидат на вечерята и обидили Поканилия ги; а вие не сте чужди, вие не сте поканени на сватба, а сами ме поканихте, сами ме привлякохте към тази свещена трапеза, сами ми показахте великолепието на брачния чертог и след това ме изоставихте. Такива са великите ви болести! Кой - на нивата си, кой - при чифта си новозакупени волове, кой - при новобрачната си съпруга, кой - за нещо друго маловажно - всички се пръснахте и избягахте, без да ви е грижа нито за брачния чертог, нито за Младоженеца. Това доста ме опечали и ме затрудни - не ще премълча чувствата си, - едва не задържах словото, което исках да поднеса като сватбен подарък, като най-добра и най-ценна моя собственост; и едва не насочих словото против вас, възлюбени; защото веднъж вече претърпях насилие от вас - и можех да се възползвам от този прекрасен повод; при това езикът ми бе изострян от любовта, която става доста гореща и неизтощима в обвиненията, когато се превръща в ревност, оскърбена от ненадейно пренебрежение. Ако някой от вас е бил нараняван от любовта и е изпитал презрение, то той познава силата на тази страст и ще прости на онези, които са се подложили на нея и са били близо до същото безумие.

Впрочем на мен и сега не ми е позволено да ви укорявам и не желая някога да ми бъде позволено. Може би и казаното от мен е прекалено укорително за вас, свещено стадо, достойни за похвала Христови овце, Божия собственост, с която си богат ти¹ при цялата си бедност. Струва ми се, че е подходящо да отнеса към теб следните думи на Писанието: *Междиме ти се паднаха по хубави места, и наследията ти е приятно за теб* (срв.: Пс. 15:6). Не ще отстъпя в нищо превъзходство над нас дори на най-многолюдните градове, дори на най-големите паства; макар да сме малобройни в най-малкото коляно на синовете Израилеви, макар да сме доста малобройни в хилядите Иудини, ние сме малкият сред градовете Витлеем, в който се ражда Христос, и сега, и от древност правилно познаван и почитан; превъзнасяме Отца, почитаме Сина като равен Нему и прославяме наравно с Тях и Светия Дух. Ние сме единомислени, единомислени, не оскъряваме ни най-малко Троицата нито с прибавяне, нито с отнемане, като лоши разпоредници и измерители на Божеството, които унижават и оскъряват всичко с това, че почитат едно отделно повече от необходимото.

И ако искате да ми се отплатите с нещо, вие - моя нива, мое лозе, моя утроба, или по-добре да кажа, на този общ наш баща, който чрез благовестието ни роди в Христа, то проявете уважение към мен, както справедливостта изисква това; защото ви предпочетох пред всичко, за което свидетели сте ми самите вие и поверилите ми това управление или служение. И ако на възлюбилите ни повече сме задължени повече, то как да измеря любовта, към която съм ви задължил с моята любов?

Но проявявайте още по-голямо уважение към самите себе си; почетете поверения ви образ и Поверилия ви го, почетете Христовите страдания и надеждата за бъдещ живот. А за тази цел пазете вярата, която сте приели, в която сте възпитани, чрез която се надявате сами да се спасите (вж.: 1 Кор. 15:1, 2), и другите да спасите; защото знаете, че малцина могат да се похвалят с това, с което можете вие. Поставете благочестието не в това - да говорите често за Бога, а в това - повече да мълчите; защото език, неуправляван от разум, е спънка за всички хора. Винаги се придържайте към мисълта, че е по-безопасно да слушате, отколкото да говорите; по-силно желано е да се учите, отколкото да учите другите за Бога; като предоставяте по-задълбоченото изследване на тези въпроси на строителите на словото, сами проявявайте благочестие по-малко с думи, а повече с дело, и проявявайте любовта си към Бога повече чрез спазване на заповедите Му, отколкото с удивление от Законодателя; избягвайте злото, преуспявайте в добродетелта, живеете духом, постъпвайте духом, чрез духа привличайте познание; зидайте върху основата на вярата не *дървета, сено или слама* - слаб материал, който лесно може да бъде унищожен, когато делата ни бъдат съдени или очиствани с огън, а *със злато, сребро, драгоценни камъни* (1 Кор. 3:12) - твърди и трайни материали. Постъпвайте така, а с това прославяйте и нас, независимо дали ще бъдете, или няма да бъдете с нас, дали ще се ползвате от нашите думи, или ще предпочетете нещо друго. Бъдете чисти и непорочни Божии чеда сред лукав и развратен род; не се оплитайте в мрежите на нечестивците, които обикалят наоколо, и не се връзвайте като пленници на собствените си грехове (срв.: Притч. 5:22); Божието Слово да не бъде заглушавано във вас от житейски грижи, за да не останете безплодни. Но вървете по царския път, без да се отклонявате нито надясно, нито наляво, и под ръководството на Духа вървете по тесния път като по широк. Тогава всичко у нас ще бъде благоуспешно и в настоящия живот, и при бъдещото изпитание в Христа Иисуса, нашия Господ, Комуто слава во веки. Амин.

¹Тук свети Григорий се обръща към баща си.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

Победен съм и признавам победата над себе си. *Покорих се на Господа и Го умолявах* (Пс. 36:7 - според превода на седемдесетте). Така да започне словото ми преблженият Давид, или по-добре да кажа, Говорилият в Давид и досега още говорещият чрез него! Защото най-добрият ред за започващия всяко слово и дело е и да започва с Бога, и да завършва с Бога.

А относно причината за предишната ми съпротива и малодушие, поради които *се отдалечих, бягайки, и се заселих* (Пс. 54:8 - според превода на седемдесетте) за немалко време далече от вас, които може би желаехте да бъдем заедно, както и за сегашната ми покорност и промяна, поради която сам се завърнах при вас, нека всеки да говори и мисли каквото желае; тъй като един ме мрази, а друг ме обича; един не ме извинява, а друг даже ме одобрява. На хората им е най-приятно да размишляват за чуждите дела, особено ако са увлечени или от благоразположение, или от ненавист, като в този случай истината най-често се скрива от тях. Но аз, като оставя срама настрана, ще представя истината и за двете страни, тоест за обвиняващите ме и за усърдно защитаващите ме, ще бъда правдив посредник, като сам ще обвиня себе си в някои неща, а за други ще се оправдая. И за да върви словото ми в нужния ред, ще разкажа първо за това, което бе с мен по-рано - за моята боязливост. Защото не мога да понасям някои от старателно наблюдаващите всичките ми постъпки - дали са правилни или не (тъй като на Бога е угодно и аз да означавам нещо за християните) - да се съблазняват от мен; а съблазнилите се, ако се намерят такива, ще излекувам със следното защитно слово. Най-добре е да не поставяме пред другите спънка или съблазън, като не съгрешаваме, и дори не събуждаме подозрение, доколкото това е възможно и колкото ни стигнат силите на ума; защото знаем какво неизбежно и тежко наказание е определил *Нелъжливият* (Тит. 1:2 - гр.) за съблазнилите и един от малките. Но аз се подложих на това, братя, не поради незнание и недоразумение, напротив (ще се похваля, макар и малко), по други причини, а не поради това, че съм презрял Божиите закони и заповеди.

Както в тялото едно началства и сякаш председателства, а друго се намира под началство и управление, така и в Църквите (било по силата на закона на справедливостта, отплащаща се според достойнството, или по силата на закона на Промисъла, който свързва всичко) Бог е постановил едни, за които това е по-полезно, направлявани със слово и дело към дълга си, да остават пасоми и подчинени, а други, стоящи над останалите по добродетел и близост до Бога, да бъдат пастири и учители с цел усъвършенстване на Църквата и да се

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

отнасят спрямо другите така, както душата се отнася към тялото и умът - към душата, така че и едното, и другото - и онова, което има недостиг, и онова, което има излишък - подобно на части на тялото съединено и свързано в един състав, съчетано и свързано със съюза на Духа, да представлява едно тяло, свършено и наистина достойно за Самия Христос - нашия Глава. Така че, не мисля, че безвластието и безпорядъкът са по-полезни от реда и началството както за всичко останало, така и за хората; напротив, те са най-малко полезни за хората, които са заплашени от опасност в най-важното. За тях, ако не спазят първото изискване на разума - да не грешат, е важно второто - съгрешилите да бъдат връщани на истинския път. И понеже е добро и справедливо да има началници и подчинени, то, според мен, е еднакво лошо и в еднаква степен противно на реда, както всички да желаят началство, така и никой да не се наема с него. Когато всички биха започнали да избягват това началстване, или по-правилно е да го наречем, служение, тогава на прекрасната пълнота на Църквата не би й достигало нещо значимо и тя вече не би била прекрасна. Освен това, къде и кой би извършвал тайнственото и извисяващо богослужение, което при нас е най-превъзходно и най-достойно за почит, ако не би имало нито цар, нито княз, нито свещенство, нито жертва (срв.: Ос. 3:4), нито всичко онова, от което, като от най-важно, непокорните през древността били лишени като наказание за тежките си престъпления? От друга страна, ни най-малко не е странно и не е извън реда, че мнозина богомъдри сред подчинените се издигат до длъжност на началник; това не е противно на правилата, които любомъдрието предписва, и не е осъдително; както и това, че на вещия моряк му дават да управлява платната на кораба, а на онзи, който, управлявайки платната, умее да наблюдава ветровете, му поверяват кормилото; или (ако искате още примери) - мъжественият воин става началник на отряд, а на добрия началник на отряд му се поверява цялата войска и разпореждането с всички военни дела.

И мен не ме бе срам от степента на сана, желаейки по-висок, както може би ще си помисли някой от негодните за нищо и зли хора, които съдят за другите по собствените си страсти. Не разбирам толкова малко и Божието величие, и човешката низост, че да не считам, че за всяко сътворено естество е велико дело поне малко да се приближава към Бога, Който единствен е най-светозарен от всичко, най-славен от всичко и превъзхожда по чистота всяка веществена и невестествена природа.

И тъй, какво стана с мен? Каква бе причината за непослушанието ми? На мнозина им се струваше, че тогава не бях на себе си, че бях станал съвсем друг човек, а не какъвто ме познавах, че съм се противопоставял и упорствал повече от позволеното. Така че, изслушайте причините за това вие, които отдавна желаете да ги знаете.

Бях силно поразен от неочакваността, подобно на човек, поразен от внезапен гръм, не успях да събера мислите си и затова наруших скромността, към която съм се приучвал цял живот. После ме обзе някаква привързаност към благото на безмълвието и уединението. Обичайки го от самото начало, колкото едва ли го е обичал някой друг от занимаващите се с науки, след като при много важни и изключително опасни за мен обстоятелства бях дал на Бога обет за *безмълвен живот* и даже вече се бях докоснал до него, като намиращ се в преддверие, и след като го опознах от опит, се разпалих от още по-голямо желание, не изтърпах принудата, не допуснах да бъда хвърлен в размирици и насилствено да бъда отвлечен от този начин на живот, сякаш от свещено убежище. Струваше ми се, че е най-добре, като сякаш заключа сетивата, като се откъсна от плътта и света, като се събера в себе си, не докосвайки се без крайна нужда до нищо човешко, беседвайки със себе си и с Бога, да живея над видимото и да нося в себе си божествени образи, винаги чисти и несмесени със земни и измамни отпечатъци, да бъда и непрестанно да ставам истински чисто огледало на Бога и на божественото, да прибавям към светлината светлина - към по-малко ясната - по-лъчезарна, да пожънвам вече с упование благата на бъдещия век, да съжителствам с ангелите и намирайки се още на земята, да напускам земята и да бъда възнасян от Духа нагоре. Ако някой от вас е обзет от такава любов, ще разбере какво говоря и ще извини тогавашното състояние на духа ми. Но думите ми не ще убедят може би мнозина, по-точно, всички онези, на които този начин на живот им изглежда смешен и към който те не са благоразположени или поради собственото си неразумие, или поради това, че някои го преминават недостойно; подкрепяни от завист, както и от злонравие и от подхлъзването на мнозина към по-лошо, те и доброто наричат лошо, любомъдрието наричат тщеславие. А от това неизбежно съгрешават в едно от двете - или вършат зло, или не вярват на доброто.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

Освен това ми се случи още нещо (ще разкрия пред вас цялата си тайна); не зная дали това е благородно, или не, но така стана. Беше ме срам за другите, които, без с нищо да са по-добри от останалите (ако не са и по-лоши), с неумити, както се казва, ръце, с нечисти души се захващат с пресвятото дело и преди да са станали достойни да пристъпят към свещенството, нахълтват в олтара, бутат се и се блъскат край Светата Трапеза, сякаш считайки този сан не за образец на добродетелта, а за средство за препитание, не за служение, подлежащо на отговорност, а за началстване, недаващо отчет. И тези хора, бедни на благочестие, жалки в самия си блясък, са едва ли не по-многобройни от онези, над които началстват, така че с течение на времето, ако това зло продължи, не ще остане, както мисля, над кого да началстват - когато всички ще учат, вместо, както казва Божието обещание, *всички да бъдат научени от Господа* (Ис. 54:13); всички ще почнат да пророкуват и съгласно древното сказание, съгласно древната притча, *и Саул ще бъде между пророците* (1 Царств. 10:11). Някои пороци понякога ту са се усилвали, ту са се прекратявали; но нищо никога - и сега, и преди - не е било в такова огромно количество, в каквото са сега при християните тези срамни дела и грехове. Но ако не е по силите ни да спрем устрема на злото, нека поне да го мразим и да се срамуваме от него и това не е най-последната степен на благочестието.

Но ето последната причина, която е по-важна от горепосочените; защото вече засягам най-главното в словото и не ще излъжа (което би било и недопустимо за размишляващия по такъв въпрос). Никога не съм мислил, а и сега не мисля, че е едно и също да водиш стадо овце или волове и да управляваш човешки души. Там е достатъчно и това - воловете или овцете да станат най-охранени и тлъсти. А за тази цел пастирът ще избира места, изобилни на вода и тучна паша, ще води стадата от едно пасбище на друго, ще им дава почивка, ще ги вдига от мястото им и ще ги събира, някои - с гега, а по-голямата част - със свирка. Пастирът на овце и волове няма друга работа; освен ако някога не му се наложи малко да повоюва с вълци и да се погрижи за болните животни. А най-много го занимават дъбът, сянката, свирката и това, да поприлегне на прекрасна трева, край студена вода под ветрец да си направи временно легло от зеленина, понякога с чаша в ръка да изпее любовна песен, да поговори с воловете или овцете и тези от тях, които са по-тлъсти, да изяде или да продаде. А за добродетелта на овцете или на воловете никой никога не ще се погрижи. Защото каква е добродетелта им? И кой пастир е предпочитал полезното за стадото пред собственото си удоволствие? Но за човека, който мъчно умее да бъде под началство, изглежда е още по-трудно да умее да началства над хората, и особено - да има такова началство, каквото е нашето, което се основава на Божия закон и издига към Бога, в което колкото по-големи са висотата и достойнството, толкова по-голяма е опасността дори за имащия ум. И той, първо, подобно на среброто и златото, движещо се навсякъде, във всяко обстоятелство и дело не бива да звучи като подправена и нечиста монета, не бива ни най-малко да съдържа в себе си лош материал, който би изисквал по-силен огън. В противен случай, над колкото по-голям брой хора началства, толкова по-голямо зло ще произлезе; защото порокът, разпространяващ се в мнозина, е по-голям от порока, ограничил се в един. И платът не приема толкова лесно в себе си трайна боя, и близките предмети не приемат толкова лесно един от друг зловоние или благоухание, и никое вредно изпарение, предизвикващо зараза и наричано зараза, не се разпространява толкова бързо из въздуха и не се предава толкова бързо на животните, както подчинените обикновено много скоро приемат в себе си пороците на началника и даже приемат пороците много по-лесно, отколкото противоположното на порока - добродетелта. Тъкмо в това порокът най-вече взема връх над добродетелта. И аз скърбя най-много при мисълта, че порокът е дело, лесно възбуждащо към съревнование и извършвано без усилие, че е най-лесно да станем порочни, дори никой да не ни ръководи в това; обратно, придобиването на добродетел е рядко и трудно, дори много неща да ни влекат и подбуждат към нея. Същата мисъл, мисля, е имал и блаженият Агей, когато бил доведен до следното чудно и съвсем вярно описание: "Попитайте *свещениците за закона* - казва той, - осветено място, докоснало се до дреха, до някакво ястие или напитка, или до съд, ще освети ли веднага онова, което се е приближило до него?" И когато свещениците рекли: "Не", той казва: "Попитайте още: когато нещо се допре до нечист предмет, няма ли веднага да приеме в себе си сквернотата?" На което те отговорили: "Ще я приеме и поради предаването на нечистотата вече не ще бъде чисто" (срв. Аг. 2:11-13). Какво означава това? Същото, което и аз казвам. Добродетелта не е лесноприемлива за човешката природа, както и огънят - за влажното вещество; но по-голямата част от хората са готови и способни да приемат в себе си лошото, подобно на тръстика, която, поради сухотата си, лесно се възпламенява и изгаря от искра при вятър. Защото всеки приема по-бързо в себе си малък порок в голяма мяра, отколкото висока добродетел в малка мяра. Така малко количество пелин веднага предава горчивината си на меда, а медът и в двойно количество не

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

предава сладостта си на пелина. Извади малък камък; той ще повлече след себе си цялата река на свободно място; а само най-здрава стена едва ще успее да я удържи и прегради.

И тъй, от казаното дотук, първото, от което трябва да се боим, е да не се окажем лоши художници на чудната добродетел, и особено - негоден образец за другите художници, които, може би и да не са лоши, но са много, или поговорката: "Заемаме се да лекуваме другите, а сами сме покрити със струпеи", да не почне да важи и за нас. Второ, дори някой от нас да се е съхранил колкото се може по-чист от всякакъв грях, още не зная дали това е достатъчно за готвещия се да учи другите на добродетел. Комуто е поверено това, той не само не бива да бъде порочен (от това се гнусят и мнозина от подчинените му), а трябва да се отличава с добродетел, в съответствие със заповедта, която повелява: *Избягвай злото и върши добро* (Пс. 36:27). Той е длъжен не само да заличава в душата си лошите образи, но и да отпечата добри, така че да превъзхожда другите по добродетел повече, отколкото ги превъзхожда по достойнство. Длъжен е да не знае дори мяра в доброто и в изкачването към съвършенството, да счита не толкова за печалба онова, което е придобито, колкото за загуба онова, което не е достигнато, а изминатото винаги да превръща в стъпало към по-високото, и да не мисли високо за себе си, дори да превъзхожда мнозина, а да счита за щета, ако не съответства в нещо на сана. Трябва да измерва успехите си със заповедта, а не с примера на ближните (дали са порочни или успяват донякъде в добродетелта), да не претегля на малки везни добродетелта, която дължим на Великия, от Когото е всичко и за Когото е всичко, да не мисли, че на всички им приляга едно и също, тъй като не всички са на една и съща възраст, не всички имат едни и същи черти на лицето, не е еднаква природата на животните, не са еднакви свойствата на земята, красотата и големината на звездите. Напротив, трябва да считаме за порок в отделния човек лошото, което заслужава наказание и се наказва строго от самия закон, а в началника и предстоятеля дори това, че той не е постигнал възможното съвършенство и не преуспява непрестанно в доброто; защото той трябва с превъзходството на добродетелта си да привлича народа към ред и не да обуздава със сила, а да довежда до ред чрез убеждаване. Защото всичко, което се върши недоброволно, освен че е насилствено и не е похвално, е и нетрайно. Принуденото, подобно на растение, насила прегънато с ръце, щом бъде оставено на свобода, обикновено се връща в предишното си положение. Обрато, онова, което се върши по свободен избор, като скрепвано с връзките на сърдечното разположение, е и съвсем законно, и същевременно надеждно. Затова законът ни и сам законоположникът специално повелява да пасем стадото *не принудено, а доброволно* (1 Петр. 5:2).

Да предположим дори, че някой е непорочен и се е изкачил на самия връх на добродетелта; все още не виждам с какво знание трябва да се е запасил и на каква сила да се надява, че да се осмели на такова началство. Защото да управляваш човека, който е най-хитрото и изменчиво животно, според мен, действително е изкуство на изкуствата и наука на науките... В което всеки може да се убеди, ако сравни лечението на душите с лечението на телата, установи от опит, колко трудно е последното, и проумее колко още по-трудно и същевременно повече за предпочитане е нашето лечение, и поради свойството на лекувания, и поради силата на знанието, и поради целта на лечението. Едно е да се трудиш над тела, над тленна и стремяща се надолу материя, над вещество, която неизбежно ще се разруши и ще бъде подложено на своята участ, макар сега, с помощта на изкуството, възникналото в него разстройство да бъде преодоляно; защото тялото, като отстъпи пред природата, без да излиза от своите предели, ще бъде разрушено или от болест, или от времето. А друго е да се грижиш за душата, която е произлязла от Бога и е божествена, която е причастна на небесното благородство и бърза към него, макар да е свързана с по-лошото (може би и поради други причини, които са известни единствено на Бога, свързал я с тялото, и на онези, които са научени на тези тайни от Самия Бог, но доколкото ние - аз и подобните на мен хора знаем за следните две цели. Първо, за да може душата да наследи горната слава заради подвига и борбата с долното, и като бъде изпитана тук чрез тях като злато в огън, да получи онова, на което се надява, като награда за добродетелта, а не само като Божи дар. И, разбира се, връхът на Божията благодат е в това, че доброто е направено и е наша собственост, не само е посято в нас с естеството, но и се обработва от свободната ни воля и чрез движенията на свободата, склонна и към едната, и към другата посока. Второ, за да може душата, като освобождава постепенно и по-лошото¹ от грубостта, да го привлича към себе си и да издига и него нагоре, та като стане ръководителка на служебното вещество и като го превърне в съслужебно Богу, да стане за тялото същото, каквото е Бог за душата.

¹Тоест тялото.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

Лекуващият тялото взима под внимание мястото, случая, възрастта, времето от годината и други подобни обстоятелства, дава лекарства, предписва начин на живот, предупреждава за вредното, за да не би прищевките на болния да попречат на лекарското изкуство; а понякога, когато и над когото е необходимо, употребява обгаряния, рязане и други още по-жестоки методи на лечение. И макар всичко това да се оказва доста трудно и тежко, все пак не е чак толкова, колкото да наблюдава и да лекува нрави, страсти, поведение, произволение и всичко подобно в нас, да изтръгва зверското и дивото, което се е сраснало с нас, и на негово място да насажда и вкоренява всичко кротко и благородно, да установява нужното отношение между душата и тялото, без да допуска по-доброто да бъде управлявано от по-лошото, което би било изключително голяма несправедливост, а като подчинява по-низшето по природа на началственото, както без съмнение изисква Божият закон, прекрасно поставен за цялото творение - и видимото, и свръхсетивното.

Освен всичко, което изброих, ще отбележа и това, че пазеното от лекаря тяло си остава такова, каквото е по природата си, и ни най-малко не замисля зло и не хитрува против средствата, използвани от медицината, напротив, лечебното изкуство властва над веществото, освен ако някой път не настъпи временен безпорядък, предизвикан от волята на болния, което впрочем не е трудно да се предотврати и пресече. А при нас умуването, самолюбието и това, че не умеем и не търпим лесно да отстъпваме победата над себе си, са велико препятствие пред добродетелта и създават своеобразно опълчение против онези, които ни предлагат помощ. Колкото старание би трябвало да положим, за да разкрием заболяването си пред лечителите, толкова усилия употребяваме, за да избегнем лечението. Храбри сме против самите себе си и сме изкусни във вреда на здравето си. Ту робски прикриваме греха, като го укриваме в дълбините на душата, като някакъв гноясал злокачествен струпей, сякаш като го скрием от хората, ще го скрием и от великото Божие око и съд; ту под различен предлог извиняваме греховете в себе си и измисляме оправдания за страстите си; ту като си запушим ушите, подобно на *глуха аспида*, която *затиква ушите си*, предприемаме всички мерки, за да не чуваме гласа на омайващите (срв. Пс. 57:5, 6) и да не се ползваме от лекарствата на мъдростта, с които се изцелява душевният недъг; ту, най-накрая (както постъпват по-смелите и храбрите сред нас), открито не се срамуваме нито от греха, нито от лекуващите греха, вървим, както се казва, с високо вдигната глава към всяко беззаконие. Какво разстройство на ума! Или как още по-точно да нарека тази болест! Прогонваме от себе си като врагове онези, които би трябвало да обичаме като благодетели, мразейки *изобличаващите при портите*, *гнусейки се от праведното слово* (срв. Ам. 5:10), и подобно на онези, които, разкъсвайки собствената си плът, си мислят, че разкъсват плътта на ближните си, предполагаме, че колкото по-голямо зло сторим сами на себе си, толкова по-голяма вреда ще нанесем на доброжелателите си.

Именно затова считам, че нашето лечебно изкуство е много по-трудно, а следователно и много повече за предпочитане пред изкуството да се лекува тялото; но то е още по-трудно и поради това, че изкуството да се лекува тялото малко надниква в дълбочина, а повече се занимава с видимото; а нашето лечение и грижа, обратно, изцяло е насочено към *скрития човек на сърцето* (1 Петр. 3:4), и нашата борба е против врага, воюващ и противоборстващ вътре в нас, който, използвайки като оръжие против нас самите нас (което е най-ужасното от всичко!), ни предава на греховна смърт. А за тази цел са ни необходими: голяма и съвършена вяра, в голяма мяра Божие съдействие, но не в по-малка, както съм убеден, и наша собствена ревност, изразявана и действително проявявана със слово и на дело, ако е нужно, за да бъдат душите ни, които за нас са най-предпочитани от всичко, добре лекувани, очиствани и ценени повече от всичко друго.

А що се отнася до целта на двата вида лечение (остава ни да ги сравним и в това отношение), то целта на едното е или да запази здравето и благосъстоянието на плътта, когато то е налице, или да го възстанови, когато е изгубено, макар да не е известно дали това ще бъде полезно за притежаващия здраве. Защото и противоположното на това често е донасяло голяма полза, точно както бедността и богатството, славата и безславието, унижеността и знатността, както и всичко, което по природата си заема средата и не отива нито в едната, нито в другата посока, става по-добро или по-лошо в зависимост от употребата и волята на притежаващите го. Но целта на другото лечение е да окрили душата, да я избави от света и да я предаде на Бога, да запази Божия образ, ако е цял, да го подкрепи, ако е в опасност, да го обнови, ако е повреден, да се *всели Христос в сърцата* (срв. Еф. 3:17) чрез Духа; накратко казано: да направи този, който принадлежи към горния чин, бог и участник в горното блаженство. Това искат за нас и възпитателят закон, и пророците - посредници между Христа и закона, и Изпълнителят и завършекът на духовния закон - Христос, и изтощилото Себе Си Божество, и възприетата плът, и новото смесване - Бог и човек - един, съставен от Божествено и

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

човешко естество, и чрез това - и едното, и другото. Затова Бог се смеси с плътта чрез посредничеството на душата и далечното помежду си бе съединено чрез сродството на посредстващото между едното и другото; всичко се съедини в едно заради всички и заради единия праотец: душа - заради непослушната душа, плът - заради покорилата се на душата и същевременно осъдена плът; Христос, непричастен на греха и по-висш от греха - вместо Адам, който бе под грях. Затова старото е заменено с ново; страдалият е извикан чрез страдание; Този, Който е над нас, се е разплатил за всеки наш дълг поотделно; и се разкри ново тайнство - човеколюбивият Божи промисъл за падналия чрез непослушание. Затова са рождеството и Девата, затова са яслиите и Витлеем; рождество - вместо създаване, Дева - вместо жена, Витлеем - вместо Едем, ясли - вместо рая, малко и видимо - вместо огромно и скрито. Затова са ангелите, славещи Небесния, Който после стана Земен, пастирите, виждащи славата над Агнеца и пастира; пътеводната звезда, влъхвите, които се покланят и поднасят дарове, за да се прекрати идолослужението. Затова Исус приема кръщение и свидетелство свише; затова пости, бива изкушаван и побеждава победилия. Затова биват изгонвани демони, биват излекувани болести и великото дело на проповедта бива поверявано на малки и бива извършвано от тях. Затова *се вълнуват народите и хората замислят суетни неща* (срв. Пс. 2:1). Затова дърво вместо дърво, и ръце - вместо ръка; ръце, мъжествено разпрострени, вместо ръка, протегната невъздържано; приковани ръце - вместо своеволна ръка; ръце, събиращи в едно краищата на света - вместо ръката, изгонила Адам. Затова възнасяне на кръст вместо падение, жлъчка вместо вкусване, трънен венец вместо лошо владичество, смърт вместо смърт, тъмнина за светлина, погребение вместо завръщане в пръстта, възкресение за възкресение. Всичко това бе за нас своеобразно Божие детеводачество и лечение на нашата немощ, връщащо ветхия Адам там, откъде бе паднал, и завеждащ до дървото на живота, от което преждевременно и неблагоприятно вкусеният плод от дървото на познанието ни отдалечи. А служители и сътрудници на това лечение сме всички ние, председателстващите пред другите, ние, за които е важно да познаваме и да лекуваме собствените си немощи и недъзи, или по-точно казано, това още не е толкова важно (но порочността на мнозина, намиращи се в този сан, ме накара да се изразя така), а много по-важно е да бъдем в състояние да лекуваме и нещо да очистиваме другите, така че от това да има полза и за едните, и за другите - и за нуждаещите се от лечение, и за поставените да лекуват.

Освен това лекарите на телата се налага да понесат известни на нас трудове, бдения, грижи и както е казал един от мъдреците им², да си събират скърби от чуждите нещастия; откривайки и изобретявайки сами някои неща, а други заимствайки и събирайки от другите, те трябва да насочват всичко това за полза на нуждаещите се; и каквото са намерили или избегнали, без да се изключат и най-малките подробности, за тях не е маловажно, а се счита за имащо сила да укрепи здравето или да предотврати опасност. И за какво е всичко това? За да поживее човек повече дни на земята, и човек, може би не полезен за обществото, а най-негоден, за когото, поради порочността му, даже би било по-добре отдавна да умре и чрез това да се освободи от порока - от този най-голям недъг. Но да предположим, че той е добър човек. Дълго ли ще живее? Нима винаги? И какво ще придобие от тукашния живот? Да желае да се освободи от него според мен е първото и най-истинско благо, и е присъщо за наистина здравомислещия и умен човек. Но на нас, когато сме в опасност да изгубим спасението на душата, на блажената и безсмъртна душа, която вечно ще бъде или наказвана за порочността си, или прославяна за добродетелта си, какъв подвиг ни предстои и какви сведения са ни нужни, така че и другите да излекуваме, и сами да се излекуваме добре, да поправим начина на живот и да покорим пръстта на духа? Защото разбиранията и стремежите на мъжа и жената, на старостта и младостта, на бедността и богатството, на веселия и тъжния, на болния и здравия, на началниците и подчинените, на мъдрите и невежите, на страхливите и смелите, на раздражителните и кротките, на здраво стоящите и падащите не са еднакви. А ако разгледаме още по-подробно, то каква разлика има между встъпващите в брак и безбрачните! А пък сред последните - между пустинножителите, между намиращите се в общежития и между оставащите в света! Между опитните и преуспелите в съзерцанието и между онези, които просто изпълняват нужното! Между граждани и селяни, между простосърдечни и хитреци, между заети с работа и безделници, между претърпели нещастие и благоуспешни, на които не им са се случвали неуспехи! Всички такива се различават помежду си по желаниа и стремежи - понякога повече, отколкото се различават по телесен вид или (ако желае) по съчетаване и смесване на стихииите, от които сме съставени; и затова не е лесно да се грижим за тях. Но както на телата не се дават еднакви лекарства и храна, а едно нещо е

²Хипократ.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

подходящо за здравия, друго - за болния, така и душите се лекуват по различен начин и способ. Свидетели на това лечение са самите болни. Едни ги назидават словото, други се поправят чрез пример. За някои е нужен камшик, а за други - юзда; защото едни са лениви и трудно подвижни към доброто, и такива трябва да бъдат подбуждани с удари със слово; други са прекалено горещи духом и неудържими в устрема си, подобно на млади, силни жребци, бягащи по-далеч от целта, и такива може да ги поправи обуздаващо и възпиращо слово. За едни е полезна похвала, за други - укор; но и едното, и другото - в подходящо време; обратно, изречени в неподходящо време и без основание, те вредят. Едни ги поправят увещание, други - укоряване, и последното - или след публично изобличение, или след тайно вразумяване. Защото едни са свикнали да пренебрегват вразумленията, направени насаме, но се осъзнават, ако ги укорят пред мнозина; други пък при гласност на изобличенията губят срам, но ги смирява тайното укоряване и за тази снизходителност към тях се отплащат с благопокорност. Някои, възгордявайки се от мисълта, че делата им са тайни, за което се и грижат, се считат за по-умни от другите, и в такива трябва старателно да наблюдаваме всички, дори най-маловажните постъпки; а в други е по-добре да не забелязваме някои неща и, както се казва, да гледаме, без да виждаме, и да слушаеме, без да чуваме, за да не би, като потиснем ревността им с изобличения, да ги подтикнем към упорство и накрая да ги направим дръзки във всичко, като унищожим в тях срама - това средство за внушаване на покорност. Понякога е нужно да се гневим, без да се гневим, да проявяваме презрение, без да презираме, да губим надежда, без да се отчайваме, колкото природата на всеки изисква това; други трябва да лекуваме с кротост, смирение и съучастие в най-добрите им надежди за себе си. Едни е полезно да побеждаваме; от други често е по-полезно сами да бъдем победени; и трябва да хвалим или да укоряваме - при един заможността и могъществото, а при други - бедността и разстройството на делата. Защото нашето лекарство не е такова, каквито са добродетелта и порокът, от които първата винаги и за всички е най-доброто и полезното, а вторият е най-лош и вреден от всичко; при нас едно и също, например строгост или кротост, както и останалите изброени от мен неща, невинаги се оказва или най-спасително, или най-опасно дори за едни и същи хора. Напротив, за едни е добро и полезно едно, а за други - друго, противоположно на първото, според изискванията на времето и обстоятелствата и както допуска нравът на лекувания. Колкото и усърдие и ум да употреби някой, е невъзможно да опише всичко с думи и да го обхване с мисъл толкова подробно, че в краткост да се вижда целият ход на лечението; но това става известно и на лекарското изкуство, и на лекаря от самия опит и дело. Поначално ни е известно, че както за ходещия по опънато на голяма височина въже не е безопасно да се отклонява встрани и малкото наглед отклонение влече след себе си по-голямо, а безопасността му зависи от равновесието, така и в нашето дело, който, поради лош живот или поради невежество, се отклонява в една или друга посока, за него е много опасно, че и сам ще падне в грях, и ще въввлече в него управляваните. Напротив, трябва да вървим по царския път и да се пазим, както е казано в Притчите, да не се отклоним нито *надясно*, нито *наляво* (вж.: Притч. 4:27). Такива са особеностите на немощите ни и затова се налага добрият пастир да полага толкова много труд, добрият пастир, който е длъжен да познава добре душите на пасомите си и да им бъде водач съгласно закона на прямото и справедливо пастирство, което да бъде достойно за истинския ни Пастир.

А що се отнася до самото раздаване на словото (ще кажа най-накрая за това, което представлява първото ни задължение, и имам предвид божественото и високо слово, за което сега всички любомъдрстват), то, ако някой друг пристъпва към това дело с дързост и го счита за достъпно за всеки ум, аз се удивлявам на многоумието (за да не кажа: "малоумието"!) на такъв човек. Струва ми се, че не е проста работа и не изисква дребен дух това - да даваме на всекиго *уречената* словесна *храна навреме* (срв.: Лук. 12:42) и с разсъждение да водим домостроителството на истината на нашите догмати, тоест на любомъдрото ни учение за световите или света, за материята, за душата, за ума и умните същества, както добрите, така и злите, за Промисъла, който свързва всичко и се разпорежда с всички събития - както със съгласните с разума, така и с наглед противоречащите на долния - човешкия ум; също така за първоначалното ни устройство и за последното възсъздаване, за предобразите и истината, предизобразявана с тях, за Заветите, за първото и второто Христово пришествие, за Христовото възплъщение, страдания и смърт, за възкресението, за края на света, за съда и въздаянието - и страшно, и славно; и което е най-главното, за това, в което трябва да вярваме - за началната, царствена и блажена Троица. За задължените да просвещават другите най-опасното в този догмат е да не би, поради опасение от многобожие, да затворим Божеството в една Ипостас, да оставим в учението си само голи имена, като сметем Отца и Сина, и Светия Дух за едно, както и, чрез отиване в другата крайност, като разделим Божеството на три или разнородни и чужди един на друг, или

неподчинени и безначални, или да кажем така - противоположни Богове, да паднем в зло, равно на първото, подобно на онова, което се случва с криво дърво, което е прекалено силно огънато в противоположната посока. И понеже понастоящем в учението за Бога има три недъга - безбожие, иудейство и многобожие и защитник на първото е либиецът Савелий, на второто - александриецът Арий, а на третото - някои прекалено православни сред нас, то какво е моето учение? - Като избягвам всичко вредно, което се съдържа в тези три лъжливи учения, да се държа в пределите на благочестието. И първо, да не се увличам по безбожието на Савелий, като следвам новото му разделяне и събиране, съгласно което твърдят не толкова, че *Ипостасите* са едно, колкото, че всяка Ипостас е нищо (защото излизащото извън себе си и преминаващото взаимно едно в друго вече престава да бъде онова, което е), или си представят и съчиняват някакъв сложен и странен Бог, подобен на митично животно. Второ, да не се отклонявам в иудейска оскъдност, като разсичам естествата с Ариево, справедливо така наречено, изстъпление на ума, и да не приписвам на Божието естество завист, ограничавайки Божеството единствено до Неродения, сякаш поради опасение, Бог да не претърпи щета, бидейки Отец на истински и равночестен по естество Бог. Накрая, да не въвеждам избегнатото вече от нас езическо многоначалие и както да не противопоставям три начала едно на друго, така и да не ги съпоставям едно с друго. Не бива да бъдем такива любители на Отца, че чак да Му отнемаме бащинството; защото чий Отец би бил Той, ако Синът, наравно с творението, би бил отделен от Него и разединен с Него по естество (защото чуждото вече не е Син), или би бил смесен и слят с Отца, и, което означава същото, Го слива със Себе Си? Не бива да бъдем и такива любители на Христа, че да не оставяме у Сина дори синовство (защото с какво Той би бил Син, ако не би имал за начало Отца), а на Отца да не оставяме предимството да бъде начало, принадлежащо Му като на Отец и Родител. Защото Отец би бил начало на нещо низше и недостойно, или по-точно казано, начало в нисш и недостоеен смисъл, ако не би бил начало на Божеството и благодтта, съзерцавана в Сина и в Светия Дух - в Първия - като в Син и в Слово, а в Другия - като в изхождащ и неотделящ се Дух. Безусловно е необходимо както да пазим Божието единство, така и да изповядваме три Ипостаси, при това - всяка - с личното Й свойство.

За да схванем и изложим това достатъчно добре и в съответствие с достойнството на предмета, е нужно слово, което да е по-продължително от сегашното време и даже мисля, от сегашния живот. И най-вече, както сега, така и винаги, за това е необходим Дух, единствено със съдействието на Когото може и да се мисли, и да се говори, и да се слуша за Бога. Защото до чистото трябва да се докосва единствено чистото и подобното на него. А сега споменах накратко за това, за да се види колко е трудно на беседващия по такива въпроси, и особено - в многобройно събрание на хора от всякаква възраст и с различни способности, което, подобно на многострунен орган, изисква нееднакво дърпане на струните, трудно му е, казвам, да намери слово, което да назидва всички и да ги озарява със светлината на познанието. Трудно му е вече и поради това, че тъй като е налице опасност от три страни, тоест от мисълта, словото и слуха, то е невъзможно да не се препъне, ако не във всичко, то поне в едно. Защото, ако умът не е просветен или словото е слабо, или слухът не е очистен и поради това не побира словото, дори само поради една от тези причини истината неминуемо куца така, както и ако всички причини биха били налице едновременно. Но му е трудно още и поради това, че тук се превръща във вреда и опасност онова, което за обучаващите на нещо друго прави учението доста леко и лесно възприемано, тоест загрижеността на слушателите за благочестието. Защото те, като влизащи в подвиг за учението за Бога - Най-Високото Същество, и за своето спасение - най-важната надежда за всички, колкото са по-горещи във вярата, с толкова по-голямо упорство слушат словото, считайки покорността към него не за благочестие, а за измяна на истината, и по-скоро са готови да се откажат от всичко, отколкото от мислите си, с които са дошли, и от навика си към догматите, в които са възпитани. И ще отбележа още, че това е недъг на по-умерени и не съвсем лоши хора, които, макар да съгрешават против истината, все пак, като подлагащи се на това поради загриженост за благочестието и притежаващи ревност, само че не по разум, може би няма да бъдат осъдени толкова строго и няма да бъдат наказани толкова много, колкото отпадащите от Господнята воля поради злонравие и лукавство. Даже с течение на времето те могат да променят убежденията си и да се променят по силата на същата тази загриженост за благочестието, поради която са се противопоставяли; стига само словото да ги докосне и като желязо в кремък или вътрешно, или по външен начин да произведе навременен удар по техния вече оплодотворен и достоен за светлината разум, в който от малка искра много скоро може да запламти светилник на истината. Но какво да кажа за хората, които поради тщеславие или властолюбие *говорят неправда против висините* (Пс. 72:8 - според превода на седемдесетте), с велеречието на някой Ианий или Иамврий се опълчват не против Моисей, а

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

против истината, и се надигат против здравото учение? Какво да кажа за третия вид хора, които поради невежество и поради неговото следствие - дързостта, лакомото, като свине, се нахвърлят върху всяко учение и тъпчат прекрасните бисери на истината? Или за всички онези, които нямат собствено мнение, нито имат до себе си някакъв пример, бил той лош или добър, за учението за Бога, но са готови да слушат всяко учение и всеки учител, за да изберат от всичко най-доброто и най-безопасното, и поверяват този избор на самите себе си - лошите съдии на истината; а после, преминавайки и връщайки се от една вероятност към друга, натоварени и притиснати от всякакъв вид учения, след като сменят много учители и лекомислено разхвърлят много писания като прах на вятъра, когато и слухът, и умът им се уморят (какво безразсъдство!), започват да проявяват еднакво отвращение към всяко учение и запечатват в себе си гибелно правило - да осмиват и презират самата ни вяра като нещо нетвърдо и нямащо в себе си нищо здраво, правейки невеж извод от поучаващите за учението, подобно на човек, който, имайки болни очи или увредени уши, обвинява слънцето или звуците - първото, - че е тъмно и не блести, а вторите - че са слаби и беззвучни? Ето защо е по-лесно да отпечатаме като нещо ново истината в душата, която още е подобна на неизписан восък, отколкото върху стари букви, тоест след приети лоши правила и догмати, да изписваме слово на благочестие, в който случай то се слива и се смесва с първите. Истината е, че е по-добре да се върви по гладък и утъпкан път, отколкото по неравен и неутъпкан, и е по-лесно да се оре земя, която нееднократно е била орана и смекчавана от плуг; но е по-добре да се пише върху душа, която още не е била набраздена от негодно учение и в която не са се врязали дълбоко знаците на порока. В противен случай благочестивият краснописец ще трябва да свърши две неща - да заличи предишните изображения и на тяхно място да напише по-добри и достойни за съхранение. Толкова много лукави образи и знаци има в нас от лукавия, както по отношение на другите видоизменения (πίθη) на душата, така и по отношение на самото слово; и толкова много са трудовете за онзи, комуто е поверено това детеводство на душите и грижата за тях! Но словото ми не засегна и още много други неща, за да не стане по-обширно от необходимото.

Ако някой би поискал да укроти и опитоми някакъв многолик и многообразен звяр, съставен от множество големи и малки, кротки и свирепи зверове, то несъмнено биха били нужни много труд и усилия, за да управлява такова чудовищно същество, притежаващо разнообразни качества; защото не всички зверове обичат еднакви звуци, храна, ласки, изсвирвания и други начини на общуване с тях; напротив, на едни им е приятно и неприятно едно, а на други - друго, според природата и навичите на всеки. И какво би трябвало да прави укротителят на такъв звяр? Ако иска да се справи добре с него и да го запази, разбира се, трябва да придобие многостранни и разнообразни сведения за него и да използва отношения, подходящи за всяко *качество на звяра*. Така, тъй като общото тяло на Църквата, подобно на някакво сложно и разнородно живо същество, е съставено от много и различни характери и умове, то предстоятелят задължително трябва да бъде едновременно както прост, от гледна точка на правотата във всичко, така и колкото се може многостранен и многообразен за подходящо общуване с всеки, а също така - способен на полезен разговор с всеки. Защото едни, които по способности са младенци и, може да се каже, още не са укрепнали, се нуждаят от мляко за храна, тоест от най-прости и първоначални уроци, и не могат да приемат словесната храна, подходяща за мъжа. А ако някой би им предложил несъобразена със силите им храна, то като я опитат и като им стане тежко (когато умът, като тялото на младенец, е все още недостатъчен за да смели и усвои приетото), те дори биха претърпели щета в предишната си сила. А други, които в достатъчна степен са обучили сетивата си да различават истинското и лъжливото, се нуждаят от *мъдрост*, проповядвана *между свършените* (1 Кор. 2:6), и от висша и по-твърда храна. А ако бихме почнали да ги поим с мляко и да ги храним с растения - храната на слабите, те с пълно право биха се огорчили от това, че не ги укрепват в Христа, не им дават да растат с достоен за похвала растеж, който се извършва чрез словото, което усъвършенства добре храненията с него до степен на мъж и го довежда до пълнолетие. Но кой има достатъчно сили за това? Ние сме неспособни да кръчмарстваме със словото на истината и да смесваме виното с вода, тоест учението, *което весели сърцето на човека* (Пс. 103:15), с пошло, евтино, пълзящо по земята, пропадащо и течащо напразно учение, както правят мнозина. За да получат от такова кръчмарстване печалба и за себе си, те разговарят с идващите за едно и за друго, ту така, ту иначе, така че да угодят на всеки, подобно на някакви коремоговорници и празнословци, за собствено забавление употребяват думи, изговаряни от пръстта и отиващи в пръстта (срв.: Бит. 3:19), сякаш колкото повече вредят на себе си и се самопогубват, проливайки невинната кръв на най-прости души, която ще бъде изискана от ръцете ни, толкова повече се прославят сред народа. Напротив, знаем, че е по-добре да поверим на други, по-вещи, управлението над нас, отколкото да бъдем несведущи

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

управители на други, че е по-добре да навеждаме благопокорно ухо, отколкото да движим ненаучен език. Като се посъветвах по този въпрос със самия себе си (може би нелож съветник, а дори да не е така, поне е доброжелателен), прецених, че за незнаещия нито какво трябва да говори, нито какво трябва да прави, е по-добре да се учи, отколкото, не знаейки, да учи другите. Защото щастлив е онзи, до когото, макар в дълбока старост, достигне старческо слово, което може да бъде от полза на още младата по благочестие душа. Така че да се нагърбваш с труда да учиш другите, преди още сам да си се научил достатъчно, и, според поговорката, на голям глинен съд да се учиш на грънчарство, тоест над душите на другите да се упражняваш в благочестие, според мен е присъщо само за крайно неразумни и дръзки хора - неблагоприятни, - ако не осъзнават невежеството си, дръзки - ако, осъзнавайки го, се осмеляват да се захванат за това дело.

Най-мъдрите сред евреите казват, че при тях в древността имало един особено прекрасен и похвален закон, съгласно който не на всяка възраст било позволявано да четеш всяка книга от Писанието. Защото такава четене не би било и полезно, тъй като не всяка книга от самото начало е вразумителна за всеки, а съдържащата в себе си по-дълбок смисъл дори може поради външния си смисъл да причини голяма вреда на мнозина. Напротив, книгите, които и по външен смисъл са назидателни, от самото начало били достъпни за всеки и се ползвали за обща употреба; а книгите, които под незабележима обвивка скриват тайнствена красота - награда за усилен търсения и светъл живот - просияваща и лесносъзерцаема само за имащите очистен ум, били поверявани само на навършилите двадесет и пет годишна възраст; защото едва на тази възраст човек може да застане над сетивното и успешно да се издигне от буквата към духа. Но при нас между времето, когато учим другите и когато се учим, не съществува никаква граница, подобна на камъните, поставени в древността между родовете, намиращи се отвъд Йордан и по отсамната страна на реката. При нас не е дадено позволение на едни за едно, на други - за друго, и не е предвидено никакво правило по отношение на способностите; напротив, всичко това е оставено без внимание и е слято. И постъпваме толкова лошо, че по-голямата част от нас (за да не кажа: "всички") почти още преди да си острижем първата коса и да изоставим детското гукане, преди да влезем в Божиите двори, да научим заглавията на Свещените Книги, да се научим да разпознаваме писанията и писателите на Стария и Новия Завет (не казвам: "преди да умием душевната нечистота и гнусота, с които грехът ни е покрил), ако само изречем две-три думи за благочестието, и то - от онова, което сме чули, а не от прочетено от книгите, ако макар и малко се запознаем с Давид, ако умеем сърчно да си облечем наметалото или да приличаме до кръста на философи (о, чудно председателство и велемъдрие! Разбира се, Самуил е свещен и в пелени!), ние сме вече и мъдри, и учители, и високи в божественото, първи сред книжниците и законниците, сами посвещаваме себе си за небесни, желаем човеците да се обръщат към нас с: "Учителю!", не гледаме ни най-малко на буквата, искаме да разбираме всичко духовно (колко блянове! Какво обширно поле за празнословие!); и бихме почнали да негодуваме, ако не ни хвалят много. Такива са тези от нас, които са по-скромни и по-прости от другите; а какви ли са по-духовните и по-благородните? Те, ако намерят за добре, след като ни подложат на много осъждания и изпитания, и след като ни направят на нищо, се отдалечават от нас, презирайки дори общуването с нас като с неблагоприятни хора. Но ако се обърнем към някого от тях и спокойно и в логически ред го попитаме: "Кажете ми, дивни мъже, считате ли танците и свиренето на флейта за нещо?", може би ще отговорят: "Разбира се, че ги считаме". "А считате ли за нещо и мъдростта и това, да бъдеш мъдър, тоест според разбиранията ни да имаш познание за божественото и човешкото?" И в това ще ни отстъпят. "А какво ще наречеш най-добро и най-висше? Танците и свиренето ли са по-висши от мъдростта, или мъдростта е несравнено по-висша от тези изкуства?" Добре знам, че те ще бъдат толкова добросъвестни, че дори ще кажат: "Мъдростта е по-висша от всички изкуства". "Но за танцуването и свиренето на флейта съществуват науки и хората се обучават на тях, и за това са нужни време, непрекъснат труд и усилия, понякога е необходимо да се изразходват средства, да се издирват хора, които да обяснят науката, да се предприемат далечни пътувания, както и да се върши и да се търпи всичко, чрез което се придобива умение. А нима ще сметем мъдростта, която превъзхожда всичко и съдържа в себе си всички блага в съвкупност (така че на Самия Бог, макар да има много наименования, Му е по-угодно да се нарича Премъдрост, отколкото с някое друго име), за нещо толкова лесно и незатрудняващо, че за всеки е достатъчно само да поиска и ще стане мъдър? Голямо невежество е да се мисли така!" Но ако ние (или някой друг по-учен и по-умен от нас) започнем да говорим с тях по този начин, за да поразеем тяхната заблуда, то всичко това ще бъде все едно да седем върху скала или да говорим в ушите на глух. Толкова малко мъдрост има в тях дори за да осъзнаят невежеството си. И ми се струва, че е подходящо да кажем за тях Соломоновите думи: *Има лукавство, което видях под слънцето - мъж, който мислеше*

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

за себе си, че е мъдър (срв.: Екл. 10:5 - според превода на седемдесетте; Притч. 26:2 - според превода на седемдесетте), и което е още по-лошо, че е получил право да учи другите, когато не чувства собственото си невежество. Ако някакъв недъг заслужава сълзи и ридание, то това е именно този. И аз, нееднократно съм съжалявал за него, добре знаейки, че самотнието отнема на човека по-голямата част от онова, което той е, и че тщеславието за хората е най-голямото препятствие пред добродетелта. А да излекуват и да спрат развитието на болестта могат само Петър или Павел - великите Христови ученици, които, заедно с властта да управляват със слово и дело, получиха дара на благодатта и станаха *всичко за всички*, та да придобият всички (срв.: 1 Кор. 9:22). А за нас, останалите хора, не е маловажно, ако бъдем добре управлявани и ръководени от онези, на които е поверено осъществяването на тези дела и разпореждането с тях.

Но тъй като споменах за Павел и за подобните на него, то, ако желаете, като оставя настрана всички останали, които са станали прочути като законодатели, като пророци, или като военачалници, или като отговарящи за някоя друга област от общественото благоустройство, без да говоря например за Моисей, Аарон, Иисус Навин, Илия, Елисей, съдиите, Самуил, Давид, за целия сонм пророци, за Иоан, за дванайсетте ученици и за техните приемници, всеки от които в своето време с много труд и усилия е преминавал званието началник, като премълча за всички тях, ще представя единствено Павел като свидетел на словото ми, та от неговия пример да се види какво значи човек да се грижи за души и дали това изисква краткотрайни занимания и малко знания. А за да узнаем и разберем по-лесно това, нека послушае какво казва самият апостол за себе си.

Няма да говоря за трудовете му, бденията, страховете, злостраданията от глад, жажда, студ и голота, за злоумислите на неверните против него и за противодействията на верните. Премълчавам за гоненията, тълпите, тъмниците, обвинителите, съдилищата, ежедневните и ежечасни смърти, за кошницата, за замерянията с камъни, за побоищата с тояги, за странстванията, за опасностите и на суша, и сред морето, и в дълбинето морско, за корабокрушенията, за опасностите *от реки*, за опасностите *от разбойници*, от *сънародници*, за опасностите *между лъжебратя*, за изхранването с труда на ръцете си, за безкористното благовестене, за това, как Павел бил зрелище за ангели и човеци, когато, стоейки между Бога и човеците, се подвизавал за човеците и довеждал избрания народ при Бога и го присъединявал към Него. Освен тези външни подвизи, кой ще опише по подобаващ начин ежедневната му грижовност, сърдечната болка за всеки, загрижеността му за всички църкви, състраданието и братолюбие то към всички? Препънел ли се някой - и Павел чувства немощ. Друг се съблазнявал, а Павел се разпалвал. А неуморимостта му в учението, разнообразието от лечебни средства - ту човеколюбие, ту отново строгост, ту смесване и съчетаване и на човеколюбие, и на строгост, така че нито с кротостта размеква, нито със суровостта ожесточава! Излага закони за слуги и господари, началници и подчинение, съпрузи и съпруги, родители и деца, брак и безбрачие, въздържание и разкош, мъдрост и невежество, обрязване и необрязване, Христа³ и света, плътта и духа. За едни благодари, други упреква; едни нарича своя радост и венец, други изобличава в безумие. Които ходят право, съпровожда и проявява усърдие заедно с тях; а които ходят лукаво, възпира. Ту отлъчва, ту утвърждава любовта (вж.: 2 Кор. 2:8); ту плаче, ту се радва; ту пои с мляко, ту засяга тайни; ту се спуска снизходително надолу, ту води със себе си във висините; ту заплашва с *палица* (1 Кор. 4:21), ту прегръща с дух на кротост; ту се възнася с високите, ту се смирява със смирените. Веднъж е най-малкият сред апостолите, а друг път обещава да представи доказателство, че в него говори Христос. Веднъж желае да си тръгне и да стане *жертва* (вж. 2 Тим. 4:6); друг път счита за по-необходимо за вярващите да остане в плът. Защото търси не собствената си полза, а ползата на чедата, които е родил в Христа чрез благовестието. Такава е целта и на всяко духовно началство - във всичко да презира своето заради ползата на другите! Павел се хвали с немощи и скърби; украсява се с Иисусовата мъртвост като с някакъв накит; висок е и по плът, но се радва за духовните дарби; не е невежа в познанието, макар да казва за себе си, че вижда *смътно като през огледало*. Бодър е духом и изнурява тялото, изтощавайки го като противник; а същевременно не научава ли и не вразумява ли с това и нас да не се превъзнасяме със земни неща, да не се големеем с познание, да не опълчваме плътта против духа? Той воюва за всички, моли се за всички, ревнува за всички, разпалва се за всички - и за онези, които са извън закона, и за онези, които са под закона; проповедник е на езичниците, ходатай е на иудеите. Дръзнал и на нещо повече заради братята си по плът (о, да бих могъл и аз, говорещият, да дръзна нещо подобно!). Поради любовта си към братята, Павел моли те вместо

³За живеещите според заповедите на Христа.

него да бъдат заведени при Христа. Какво величие на душата, какъв плам на духа! Подражава на Христа, Който стана заради нас клетва, понесе върху Себе Си нашите немощи, изтърпя нашите болести, или ще кажа по-скромно, той пръв след Христа не отказва да страда заради иудеите, и при това - като нечестив, само и само те да се спасят. Но защо изброявам подробности? Живеейки не за себе си, а за Христа и за проповедта, като разпна света за себе си и като се разпна за света и за всичко видимо, Павел счита всичко за маловажно и низше за своето желание, макар че ще разпространи *благовестието Христово от Иерусалим и околността дори до Илирик* (Рим. 15:19), макар че ще бъде грабнат и отнесен до трето небе, ще стане зрител на рая и слушател на неизказани за нас думи.

Такъв е Павел, такъв е всеки подобен на него по дух! Но ние се боим да не би в сравнение с тях да се окажем обезумели *князе цоански* (Ис. 19:11), или *управници скубеци*, или лъжливо *облажаващи народа*, ще добавя даже, *облажавани, и смущаващи пътищата на нозете ви* (Ис. 3:12 - според превода на седемдесетте), или *господстващи поругатели*, или млади началници, несъвършени по ум, и нямащи толкова храна и облекло, че да предвождат каквото и да е число хора (вж.: Ис. 3:4-7), или *пророци, учещи на беззаконни неща* (Ис. 9:15 - според превода на седемдесетте), или *непокоряващи се князе* (Ис. 1:23 - според превода на седемдесетте), които заедно с отеческите постановления са достойни за окулване поради жестокостта на глада (вж. Ис. 8:21), или свещеници, които са твърде далече от това, да говорят *на Иерусалим, що му е по сърце* (Ис. 40:2), тъй като очистеният от серафим и с въглен Исаия силно укорява и изобличава за всичко това. И така, няма, макар това дело да е толкова важно и толкова трудно за чувствителното и скръбно сърце, макар то действително да е *гнилеж за костите* (Притч. 14:30), даже и за човек с ум, при все това опасността не е голяма и последиците не заслужават внимание?

Но ми вдъхват голям страх, от една страна, блаженият Осия, когато казва, че нас - свещениците и началниците, ни чака *съд, понеже* бяхме като *примка на стража и като изопната мрежа на Тавор* (Ос. 5:1 - според превода на седемдесетте), опъната от ловци на човешки души, и заплашва, че ще *погълне* нечистите пророци (Ос. 5:7), да унищожи *с огън съдиите им* (Ос. 7:7 - според превода на седемдесетте), да се забави за известно време *да помаже цар и княз* (Ос. 8:10 - според превода на седемдесетте), защото те са царували на своя глава, а не чрез Бога (вж. Ос. 8:4); а от друга страна, божественият Михей, който не търпи Сион да бъде граден *с кръв*, чиято и да била тя, *и Иерусалим - с неправда, гаватарите му да съдят за подаръци, свещениците му да учат за плата, пророците му да предсказват за пари* (Мих. 3:10, 11). И с какво заплашва за това? *Сион ще бъде разоран като нива и Иерусалим ще стане купище развалини, и планината на този Дом ще бъде гориста могила* (Мих. 3:12). И оплаквайки този недостиг на добри управници, така че тук-там едва ще остане по някой клас или стъбло, когато и князът ще моли, и съдията ще говори угоднически, и възкликвайки почти със следните думи на великия Давид: *Спаси ме, Господи, защото не остана праведен* (Пс. 11:1), пророкът възвестява, че заради това благата им ще изчезнат, сякаш *изядени от молци* (Мих. 7:4 - според превода на седемдесетте). А Иоил ни заповядва плач; иска *служителите на олтара* да ридаят (Иоил 1:13) през тежкото време на глад; съвсем далеч е от мисълта да ни позволи разкош сред бедствието на другите, не само повелява да наредим *пост*, да проповядваме изцеление, да съберем стари и млади (срв. Иоил. 2:15, 16) - тези безпомощни възрасти, а настоява свещениците да отидат в храма в пепел и вретина, с дълбоко смирение да паднат ничком на земята, защото *полето е опустошено* (срв.: Иоил. 1:10) от безплодие, *прекрати се хлебен принос и възлияние в дома Господен* (Иоил. 1:9), и с това смирение да привлекат милост. А какво ще каже Авакум? Неговата реч е по-пламенна, той с негодувание се обръща към Самия Бог и сякаш вика към Владиката Христос за неправдата на съдиите, като казва: *Докога, Господи, ще викам, и Ти не ще чуваш, ще викам към Тебе за насилието, и Ти не ще избавяш? Защо ми даваш да виждам злодейство и да гледам нещастие? Грабеж и насилие са отпреде ми, и въстава вражда, подига се раздор. От това законът изгуби сила, и няма праведен съд* (Ав. 1:2-4). След това в книгата на пророка следват закона и следните думи: *Погледнете, презрители, и вижте, и се почудете на чудото, и изчезнете, защото Аз върша делото* (Ав. 1:5 - според превода на седемдесетте). Но нужно ли е да привеждаме всички думи на законата? Напротив, според мен е по-добре да добавим към казаното как Авакум, след като първо извикал насред и оплакал мнозина, които извършили нещо несправедливо и лошо, накрая се обръща към началниците и учителите по злонравие, наричайки порока мътно *развращение*, опиянение и заблуда на ума, и казва, че чрез тях ближните им се опиват с това, *че гледат към мрака на душите си и пещерите на влечугите и зверовете* (Ав. 2:15 - според превода на седемдесетте), тоест към обиталищата на лошите помисли.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

Такива са изброените от мен пророци и такива наставления ни предлагат те. Но ще бъде ли справедливо да оставим без внимание Малахия, който на едно място жестоко обвинява и упреква свещениците, че *безславят* (според превода на седемдесетте: *презират*) *името* Господне (Мал. 1:6), и между другото добавя, че донасят *на жертвеника* Му *нечист хляб* (Мал. 1:7), брашно не от начатъците, когато дават обети, поднасят на Царя на всичко такива дарове, каквито не биха занесли на никой началстващ, или, ако занесат, биха се посрамили, тоест хромо, болно, развалено и съвсем нечисто и презряно; а на друго място припомня Божия завет с левитите - *завет на живот и мир*, завет - да се боят със страх от Господа и да се плашат от името Му (срв. Мал. 2:5). *Законът на истината* - казва пророкът за левита - *беше на устата му, и неправда не се намираше на езика му; в мир и правда той ходеше с Мене и мнозина отклони от грях. Защото устата на свещеника трябва да пазят знание, и закона търсят от устата му.* И колко висока и същевременно страшна е причината за това! - *защото той е вестител* (според превода на седемдесетте: *ангел*) *на Господа Саваота* (Мал. 2:7). Отказвам да повтарям упреците в следващите това клетви, страхувам се от истината, но ще цитирам онова, което е по-лесно да се изговори, а същевременно е полезно. Пророкът с някакво особено негодувание, отхвърляйки свещенодействията им поради развратеността им, казва: *Той вече не поглежда на приноса и не приема умилостивна жертва от ръцете ви* (Мал. 2:13).

Щом си спомня за Захария, треперя от сърпа му, както и от всичко, което той свидетелства против свещениците. Но нека това, което той разкрива за знаменития Иисус, великия иерей, когото, след като отначало описал като облечен с гнусна и неприлична дреха, после облича със светли свещенически одежди, както и това, че край Иисус е представен ангел, който му говори и заповядва - да бъде почетено с мълчание, като най-важно и може би толкова високо, че не трябва да бъде отнасяно към мнозина свещеници. Впрочем, обстоятелството, че и *отдясно* на този Иисус *стоеше сатаната, за да му противодействува* (Зах. 3:1), според мен не е маловажно и трябва да буди немалък страх и внимание. И кой ще има толкова дързост и такава диамантено сърце, че като слуша как пророкът настойчиво изобличава и упреква другите пастири, да не се разтрепери и да не се смири в себе си? *Чува се глас от ридание на пастири, защото е опустошено тяхното великолепие* - каза той, - *чува се рикане на лъвчета* (Зах. 11:3); защото пострадали много. Захария почти чува самите ридания, сякаш са в момента, и плаче заедно с бедстващите. А след няколко думи казва още по-поразяващо и по-силно: *Пасете овце за заколение, които придобилите ги заклаха и не се разкаяха, и продаващите ги казваха: Благословен Господ! Забогатяхме, и пастирите им никак не се грижеха за тях. Заради това не ще пощадя никого от живеещите на земята - казва Господ Вседържител* (Зах. 11:4-6 - според превода на седемдесетте). И като разпростира заплахата и върху началниците на народа, казва: *О, мече! Подигни се против пастирите (...) поразете пастирите и ще се разпръснат овците! И аз ще обърна ръката Си против пастирите* (Зах. 13:7 - според превода на седемдесетте); *Против пастирите се разпали гневът Ми, и козлите аз ще накажа* (Зах. 10:3). С такава ревност продължава той речта и не може да се въздържа от закани; затова и се боя да не би, като ги повтаря поред, и аз да възбудя против себе си ненавист.

Но така казва Захария; а за старците, споменати в книгата на Даниил, ще премълчим; защото би ни се искало да се премълчи. Ще премълчим и за това, което справедливо е казано и засвидетелствано за тях от Владиката: *че беззаконието е излязло из Вавилон от старейшините-съдии, които бяха уж управници на народа* (Дан. 13:5). Как да изслушаме без страх Иезекиил - този зрител и тълкувател на велики тайни и видения? Как да изслушаме заповядваното от него на *стражите* - да не мълчат за беззаконието и за *идещия меч* (Иез. 33:6); защото това не ще бъде от полза нито за тях, нито за съгрешаващите, обратно, да предупредят и да предизвестят е полезно или за едните и другите, когато едните кажат, а другите изслушат, или, без никакво съмнение, за известилите? Как да приемем и другите му нападки срещу пастирите било в следните думи: *Беда ще дойде след беда, и вест след вест; и ще търсят у пророка видения, и не ще има учение у свещеници и съвет у старци* (Иез. 7:26), било в следните: *Сине човешки! Кажу ми: ти си земя неочистена, ненапоявана с дъжд в гневния ден. Съзаклятието на пророците ѝ сред нея е като лъв, който рика, който разкъсва плячка* (Иез. 22:24, 25), и след няколко думи: *с вещениците ѝ нарушават Моя закон и оскверняват Моите светини, не отделят свято от невято и не правят разлика между чисто и нечисто, но всичко за тях е еднакво; от Моите съботи закриха очите си, и аз съм унижен сред тях* (Иез. 22:26)? Пророкът се заканва, че ще разруши *стената и тези, които я замазват* (Иез. 13:15 - според превода на седемдесетте), тоест и онези, които грешат, и онези, които прикриват греховете им, както правят лошите управници и свещеници, мамещи Израилевия дом, по внушение на сърцата си, отдадени на похотите си. Ще

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

премълча какво казва той за онези, които пасат сами себе си, ядат мляко, обличат се с вълна, колят угоени овце, а не пасат овцете, не подкрепят изнемогналите, не превързват ранените, не връщат прокудените, не дирят изгубените, и не опазват силните, а ги надзирават с насилие и се опитват да ги погубят; от това овцете се пръснаха по всички поля и планини, понеже нямаха пастири, и станаха плячка на всяка птица и на всеки звяр, тъй като нямаше нито кой да попита за тях, нито кой да ги потърси (срв. Иез. 34:2-6). И какво следва? Казано е: *“ Жив съм Аз! казва Господ Бог; заедно стана така и Моите овци бяха оставени да бъдат разграбвани (Иез. 34:8), ето, Аз съм против пастирите, и ще изискам овците Си от ръцете им (Иез. 34:10); ще събра овцете и ще ги запазя, а пастирите ще понесат различни наказания, каквито лошите пастири заслужават”*.

Но за да не удължавам словото, изброявайки всички пророци и всичко, което всеки от тях е казал, ще отмина с мълчание останалите, а ще спомена само за един, който е познат още преди раждането си и е осветен в майчината си утроба (вж.: Иер. 1:5) - това е Иеремия. Той моли за вода за главата си и за извор сълзи за очите си, за да оплаче както трябва Израила (вж.: Иер. 9:1). А не по-малко оплаква той злонравие то на предстоятелите. Бог, за да избличи свещениците, му казва: *Свещениците не казваха: де е Господ! и учителите на закона Ме не познаваха, и пастирите се отметнаха от Мене (Иер. 2:8)*. А после сам пророкът казва: *Пастирите оглуяха и не търсиха Господа, а затова те и постъпваха безразсъдно, и цялото им стадо се разпръсна (Иер. 10:21). Много пастири развалиха лозето Ми, стълкаха с нозе дела Ми: милия Ми дял направиха пуста степ (Иер. 12:10)*. След това отново насочва упрека срещу самите пастири: *Горко на пастирите, които погубват и разпъждат овците на Моето паство! казва Господ. Затова тъй казва г оспод, Бог Израилев, към пастирите, които пасат м оя народ: вие разпръснахте Моите овци, прокудохте ги и не се грижите за тях; ето, Аз ще ви накажа за злите ви деяния (според превода на седемдесетте: за лукавството на замислите ви) (Иер. 23:1, 2)*. Иеремия иска пастирите да възкликнат и овните на стадото да заплачат, *защото се изпълниха дните им за закление (вж.: Иер. 25:34 - според превода на седемдесетте)*.

Но защо да повтарям старозаветното? Кой, като изпита сам себе си според правилата и определенията, които Павел е постановил за епископите и презвитерите, а именно: да бъдат трезвени, целомъдри, не пияници, не побойници, поучливи, безукорни във всичко и незанимаващи се с нищо лошо (вж.: 1 Тим. 3:2, 3) - кой, казвам, не ще установи, че се е отклонил силно от правотата на правилата? А какви закони дава Иисус на учениците, изпращайки ги на проповед? Същественото в тях, без да говорим за подробностите, се състои в това, учениците да бъдат такива по добродетел, да бъдат така благоустроени и съответстващи на званието си, и ако трябва да се изразя по-кратко, да бъдат толкова небесни, че благовестието да се разпространява посредством живота им не по-малко, отколкото посредством словото. Но мен ме изпълват със страх и укоряваните фарисеи, и избличаваните книжници. Ако желаем небесното царство, съгласно заповедта сме длъжни да ги превъзхождаме много по добродетел; и затова ще ни е срам пред тях, ако се окажем по-лоши от тях по пороците си и чуем справедливи упреци към себе си: *“змии, рожби и ехиднини, водачи слепи, които комара прецеждате, а камилата поглъщате, гробници, които отвън се виждат хубави, а вътре са пълни с всяка нечистота, блюда, които са чисти само отвън”* и други подобни наименования, които фарисеите и книжниците заслужиха и получиха (вж.: Мат. 23:24-33). Тези мисли не ме напускат ден и нощ, изсушават мозъка ми, изтощават плътта ми, обезкуражават ме, не ми позволяват да ходя с високо вдигнат поглед. Това смирява сърцето ми, снишава ума ми, поставя окови върху езика ми и ме кара да мисля не за началство, не за поправяне и назидаване на другите (което изисква изобилие от дарби), а за това, как сам да избегна идещия гняв и поне малко да изчистя от себе си ръждата на порока. Трябва първо сам да се очистя и едва след това да очиствам; да помъдрея и едва след това да правя другите мъдри; да стана светлина и едва след това да просвещавам; да се приближа до Бога и едва след това да водя другите при Него; да се осветя и едва след това да освещавам. На ръководителя са му необходими ръце; на съветника му е нужно благоразумие.

“Кога ще стане това?” - ще кажат онези, които са бързи на всичко и в нищо не са постоянни, лесно градят и разрушават. “Кога светилникът ще бъде поставен на свещеника и за какво ще бъде употребен талантът, тоест дарбата?” - ще кажат по-ревностните към приятелството, отколкото към делото на благочестието. Кога ще стане това и какъв отговор ще ви дам на това, преименити? В този случай и дълбоката старост не е дълговременна отсрочка. Защото белите коси, съчетани с благоразумие, са по-добри от неопитната младост, разсъдливата бавност от необмислената прибързаност, краткото царуване - от продължителното измъчване,

както и малка част скъпоценност е за предпочитане пред притежаването на много неща, които нямат стойност и трайност, малко количество злато - пред много таланти олово, малка светлина - пред голяма тъмнина. А що се отнася до *прибързаността*, склонността към подхлъзване и излишната ревност, е опасно да не се уподобят или на онези семена, които паднали на камък и не бидейки дълбоко в земята, веднага поникнали, но не могли да понесат първия слънчев пек, или пък на основите, положени върху пясък, които не устояли при лек дъжд и вятър. *Горко ти, земя* (според превода на седемдесетте: *граде*), *кога царят ти е дете* - казва Соломон (Екл. 10:16). *Не бъди бърз в думите* (Притч. 27:20 - според превода на седемдесетте), - това са думи на същия Соломон, който говори за бързина в думите, тоест за нещо по-малко в сравнение с *прибързаността* в делата. И кой, въпреки това, ще настоява за *прибързаност* за сметка на *безопасността* и ползата? Кой ще се наеме като някакво глинено изделие, изработено за един ден, да създаде защитник на истината който трябва да стои с ангелите, да славослови с архангели, да възнася жертви на небесния олтар, да свещенодейства с Христа, да възсъздава създанието, да възстановява Божия образ, да работи за горния свят, и ще кажа нещо повече - да бъде бог и да създава богове? Зная чии служители сме, къде сме поставени и закъде подготвяме другите. Зная Божието величие, както и човешката немощ и сила. *Небето е високо, а земята дълбока* (Притч. 25:3 - според превода на седемдесетте). И кой от повалените от греха ще възлезе на небето? Кой, още обгърнат от долния мрак и груба плът, може с целия си ум ясно да съзерцава всецелия Ум, намирайки се сред непостоянното и видимото, да влезе в общение с постоянното и невидимото? Дори сред най-очистените едва ли някой може да види тук поне такъв образ на красотата, какъвто е изображението на слънцето във вода. *Кой е измерил с шепи водата и с педя - небето, и цялата земя - с шепи, кой е поставил планините на теглилка и хълмовете - на везни?* (Ис. 40:12 - според превода на седемдесетте) *Де е мястото на Неговия покой* (Ис. 66:1) и на какво от всичко ще се уподоби Той? Кой е сътворилият всичко чрез словото, устроилият човека с премъдрост, съединилият разделеното, съчеталият пръстта с духа, създалият живо същество - видимо и невидимо, временно и вечно, земно и небесно, докосващо се до Бога, но непостигащо Го, приближаващо се и отдалечено? *Казах: "ще бъда мъдър"* - казва Соломон, - *но мъдростта се отдалечи от мен. По-далеч, отколкото бе преди това* (Екл. 7:23, 24 - според превода на седемдесетте). И наистина, *който трупа познание, трупа тъга* (Екл. 1:18). Той не толкова се радва за намереното, колкото скърби за непостигатото, както обикновено (представям си) се случва с хора, които биват отстранявани от водата, преди да са утолили жаждата си, или които, надявайки се да получат нещо, не могат да го хванат с ръце, или от които мигновено се скрива озарилият ги блясък светлина.

Това ме задържа долу, направи ме смирен и ме убеди, че е по-добре да слушам гласа на похвалата, отколкото да бъда тълкувател на онова, което превъзхожда силите ми. Величие, висота, достойнство, чисти същества, мъчно побиращи сиянието на Бога, Който покрива бездната, Който, като пречиста и непристъпна за по-голямата част от тварите светлина, е скрит в мрак, Който е във всичко и извън всичко, Който е всяка красота и е над всяка красота, Който просвещава ума и бяга от бързината и лекокрилостта на ума, винаги отдалечавайки се толкова, колкото бива постиган, и издигайки възлюбения Си горе с това, че бяга от него и сякаш се изплъзва от ръцете му - такъв е и толкова е важен предметът на желанията и търсенията ни! Такъв трябва да бъде невестоводителят, сгодяващ душите. И се боя да не би, като ми вържат ръцете и нозете, да ме изхвърлят от брачния чертог, като нямащ брачно облекло и нагло нахълтал сред седящите там, макар да съм призован от младини, даже (ще кажа нещо, което още не е известно на мнозина) да съм привързан към Него още от майчината си *утроба* (срв.: Пс. 21:11 - според превода на седемдесетте), да съм Му принесен в дар по майчин обет, а после и сам, когато опасностите ме укрепиха, ме отгледа и разумът ми помогна, доброволно да дам всичко на Възприелия и Спасилия ме - и имущество, и знатност, и здраве, и самия дар слово. От всичко това извлякох единствено тази полза, че го презрях и намерих вместо какво да предпочета Христа. Божиите слова станаха за мен сладки като мед; призовах разума и повиках мъдростта (срв. Притч. 2:3), учех се да правя гнева по-умерен, да обуздавам езика, да оцеломъдрявам окото, да укротявам стомаха, да тъпча земната слава, и станах в това (безразсъдно е да го кажа, но нека все пак да бъде казано) не по лош може би от мнозина. А да водиш такъв *любомъдър* живот е по-добре, отколкото да поемеш властта и управлението над души, и когато още сам не си се научил да бъдеш добър пасом, не си очистил както трябва душата си, да се наемеш с длъжността да водиш паство; при това - в такива времена, когато, ако гледаме човешкото крушение и метежи, най-желаното е да бягаме с все сила от обществото, да се отдалечим в надежден приют, да се скрием от бурята и тъмнината на лукавия; когато членовете на едно тяло взаимно враждуват помежду си, когато изчезват последните остатъци любов, а от друга страна, думата свещеник, тъй като

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

според Писанието, *върху князете се изля унищожение* (Пс. 106:40 - според превода на седемдесетте), се счита само за празно име и щеше да е добре, ако тя бе само празно име. А сега (нека хулата се обърне върху главите на нечестивците!) от сърцето е изгонен всеки страх и мястото му е заето от безсрамие; и знанието, и дълбините на Духа са отворени за всеки, който пожелае. Всички ние сме благочестиви единствено по това, че осъждаме безчестието на другите; а съда предоставяме на безбожни хора, хвърляме светинята на псета, хвърляме бисерите пред свине, разгласявайки божествени неща пред онези, чиито слух и сърце не са осветени. Ние самите (о, жалките!) усърдно изпълняваме желанията на враговете и не се срамуваме да прелюбодействаме *в начинанията* (Пс. 109:5 - според превода на седемдесетте) си. Моавитци и амонитци, на които не им е позволено да влизат в Господнята Църква, при нас свободно влизат в самото светилище. За всички сме отворили не вратата на правдата, а портите на злословието и наглостта един против друг. При нас е по-съвършен не този, който от страх Божи не произнася празна дума, а този, който, колкото се може повече злослови ближния или пряко, или с намеци, носейки под езика си *мъчение и пагуба* (Пс. 9:28), или, казано поточно, *аспидна отрова* (Пс. 139:4). Ловим взаимно греховете си не за да ги оплакваме, а за да злословим, не за да излекуваме, а за да уязвим още повече и да имаме раните на ближния за оправдание на собствените си недостатъци. При нас признак на това - дали някой е добър, или лош, е не животът му, а приятелството му или пък несъгласието му с нас. Каквото днес хвалим, утре одумваме това; което другите порицават, ние се прехласваме по него; охотно проявяваме снизходителност във всичко към нечестието - толкова сме великодушни към порока! Всичко стана като в началото, когато още не е съществувал нито светът, нито сегашното благоустройство и благообразие, а напротив, всички неща, бидейки слети в безпорядък, са се нуждаели от съзидаваща десница и сила. А ако желаете друго сравнение, то, както по време на нощно сражение, на бледа лунна светлина, не различавайки лицата на врагове и свои, или както в морско сражение и по време на буря, оглушавани от поривите на ветровете, от кипенето на морето, от напора на вълните, от сблъскването между кораби, от ударите на веслата, от виковете на началниците, от стоновете на поразените, в недоумение, нямайки време да се осъзнаем и да си възвърнем мъжеството, ние (за връх на бедствието) се нападаме един друг и загиваме един от друг. И не само мирянинът постъпва така, а свещеникът - другояче. Напротив, струва ми се, че сега явно се изпълнява изреченото в древност в проклятието: *каквото стане с народа, това ще стане и със свещеника* (Ос. 4:9). Не само обикновеният народ е такъв, а силните, както се казва, сред народа и началниците са други. Напротив, тъкмо те водят открита война против свещениците, като превръщат благочестието в предлог за убеждаване.

Не упреквам онзи, с когото това се случва, защото защитава вярата и най-високите и важни истини, и ако кажа истината, хваля го и се радвам заедно с него. Бих желал и сам да бъда сред подвизаващите се и ненавижданите заради истината, дори ще се похваля, че действително принадлежа към тях. Защото похвалната война е по-добра от мира, разделящ с Бога. Затова и Духът въоръжава кроткия воин (вж.: Иоил. 3:11) като способен да воюва добре. Но сега има хора, които с крайно невежество и наглост сами защитават дреболии и съвсем безполезни неща и приемат всеки, когото могат, за съучастник в злото, прикриват всичко това с вярата, и безразсъдно употребяват това достойно за уважение име в своите спорове. Оттук, както е и естествено, ние сме мразени от езичниците и (което е най-непоносимото от всичко) не можем дори да кажем, че сме мразени несправедливо. И от нашите ни одумват най-благонамерените; и никак не е чудно, че ни одумва народ, който рядко одобрява и нещо добро. По гърбовете ни орят грешници (срв.: Пс. 128:3) и каквото замисляме един против друг го насочват против всички. Станахме ново зрелище, но не за ангели и човеци, като най-мъжествения сред подвижниците - Павел, воюващ против началствата и властите, а за почти всички водещи лош живот, и по всяко време, и на всяко място - по пазари, на пиански пиршества, сред веселия, сред скърби. Изкарани сме дори и на народните театрални сцени (казвам това едва ли не през сълзи), осмиват ни наред с най-развратните хора и нищо не е така усладително за слуха и зрението, както християнин, поруган на театрална сцена. До това ни докараха нашите междуособици; до това ни докараха тези, които прекомерно се подвизават за Благия и Кроткия, които обичат Бога повече, отколкото е нужно. В борбата или в нещо друго не е позволено някой да се състезава по неустановен ред и онзи, който не се бори по правилата или се състезава в нещо друго не по установения ред и отстъпва от приетите за това устава, дори да е най-мъжественият и изкусният, бива подлаган на осмиване и безчестие и даже бива лишен от правата на победата. И нима подвизаващият се за Христа не според Христа ще угоди с това на *мира* (Еф. 2:14), воювайки за Него по непозволен начин? Демоните и досега още треперят при Христовото име; силата на това Име не е отслабена и от нашите пороци. А ние не се срамуваме да оскърбяваме и достойното

за поклонение Христово име, не се срамуваме да слушаме как Той почти на всеослушание и ежедневно вика: *Заради вас името Ми се хули сред езичниците* (Ис. 52:5 - според превода на седемдесетте)⁴. Не се боя от външната бран и от опълчващия се сега против Църквата звяр - тази пълнота на лукавия⁴ дори да заплашва с огън, меч, зверове, стръмнини, пропасти, дори да надмине по безчовечност всички останали, които някога са беснели, да изобрети по-мъчителни от известните досега изтезания. За всичко това имам едно лекарство, един път към победата, и това (ще се похваля в Христа!) е смъртта за Христа. Но що се отнася до предстоящата ми бран, не зная какво да правя, каква помощ да търся, какво слово на мъдрост, какъв дар на благодат, в какво всеоръжие против козните на лукавия да се облека? Кой ще победи този враг? Моисей ли, който вдига ръцете си нагоре, та предизобразеният и предначертан кръст да победи? Или след него Иисус, тръгващ на бой заедно с Архистратига на небесните войнства? Или Давид, ту пееш псалми, ту сражаващ се с прашката и препасван от Бога със сила за бран или имащ пръсти, обучени от Бога за бран? Или Самуил, ту отправящ молитвите си и принасящ жертви за народа, ту помазващ за цар можещия да побеждава? Иеремия ли, който написал плач за Израиля? Кой ще призове: *Смили се, Господи, над народа Си, не предавай наследията Си на поругание, та да се не подиграват с него народите!* (Иои. 2:17)? Кой ще се моли за нас - *Ной, Иов и Даниил* ли, молещи се заедно и споменати заедно (вж.: Иез. 14:14), борбата при нас поне малко да стихне, да дойдем на себе си, да започнем най-после да се разпознаваме един друг, да не бъдем сякаш Израил и Иуда - Израил, Ровоам и Иеровоам, Иерусалим и Самария - тези градове, ту предавани за греховете им, ту оплаквани?

Признавам, че съм немощен за такава бран; затова и обърнах гърба си, скрих лицето си в бягство. От голямото си огорчение силно пожелах да седея в уединение и да мълча, знаейки, че времето е лукаво, че ние, възлюбените, бяхме отхвърлени и станахме синове на отстъплението, ние - доброклонестата лоза, истинската, плодоносна, прекрасна лоза, отгледана с напояване отгоре, и че короната на красотата ми, печатът на славата ми и венецът на похвалата ми се превърнаха в безчестие за мен. Но ако някой при все това е смел и мъжествен, го облажавам за смелостта и мъжеството. Не говоря още за вътрешната бран, която е в самите нас, в страстите ни, и която ден и нощ повдигат срещу нас, ту явно, ту тайно това тяло на смирението и разсеяността на живота, смуцаващ и вълнуващ ни посредством чувственост и временни удоволствия, и нечистотата на пръстта, с която сме смесени, и греховният закон, воюващ против духовния закон и силещ се да поквари в нас Царския образ и всичко божествено по произход, което е вложено в нас заедно с него. Така че едва ли някой е в състояние да надделее над теглещото надолу естество, освен ако вече не се е обучил чрез дълготрайно любомъдрие и постепенно е откъснал благородното и светловидното, което има в душата си, от ниското и свързаното с мрака, или е бил удостоен с Божията милост, или освен едното и другото, е полагал всевъзможно старание да издигне зора си нагоре. Но докато пръстта не е победена от мен, според възможностите ми, докато умът не е очистен, докато не започна далече да превъзхождам другите по близост до Бога, не считам за безопасно да поема грижата за души и посредничество между Бога и човеци, което също е дълг на свещеника.

И какво ме доведе до такъв страх? Не ме считайте за прекалено страхлив; напротив, даже похвалете предпазливостта ми. Чувам за Моисей, че когато Бог беседвал с него, макар мнозина да били призвани на планината, и сред тях да били Аарон и двамата му сина - свещеници, и седемдесет старейшини - управители на народа, при все това било заповядано другите да се поклонят отдалеч, а към Бога да се приближи единствено Моисей; на народа пък не му било позволено да се изкачи на планината (вж.: Изх. 24:1, 2), защото не всеки може да се приближава до Бога, а това може да прави само този, който, подобно на Моисей, е способен да побере Божията слава. А и още преди това, в самото начало на законодателството, тръби, мълнии, бури, мрак, планина, цялата димяща, страшни заплахи, че ако дори животно стъпи на планината, ще бъде убито с *камъни* (вж.: Изх. 19:13), както и други подобни страшни явления задържали другите в подножието на планината и за тях било достатъчно, след необходимото очистване, само да чуят Божия глас, докато Моисей и на планината се изкачва, и влиза вътре в облака, и получава закона, и приема скрижалите, за народа - скрижали с букви, а за онези, които са над народа - скрижали на духа. Чувам също за Надав и Авиуд, че като запалили тамян с чужд огън, били наказани със същото, в което проявили безчестие, намерили гибелта си в самия момент и на самото място на безчестието, и макар баща им Аарон да бил пред Бога втори след Моисей, при все това не могъл да ги спаси (вж.: Лев. 10:1, 2). Зная какво се случило със

⁴Юлиан отстъпник.

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

свещеник Илий и малко след него с Оза. Единият бил наказан за беззаконието на синовете си, когато те при жертвоприношения се осмелявали преждевременно да изваждат месо от котлите, макар баща им да не одобрявал това тяхно безчестие, а напротив, многократно строго ги мъмрел (вж.: 1 Царств. 2:13, 14). Другият е наказан единствено за това, че докоснал наклонения от воловете кивот; и макар да придържал кивота, все пак самият той загинал (вж.: 2 Царств. 6:6, 7); така Бог пазел почитта към кивота. Зная още, че самите телесни пороци и в свещениците, и в жертвените животни били подлагани на строго изследване и било прието със закон свършените да принасят свършени жертви; а това, както мисля, служело за символ на душевна непорочност. Също така, не било позволявано на всеки да се докосва до свещеническа одежда или до някой свещен съд, нито да се вкусва от самите жертви някой, който не подобава, или на неподходящо място и в неподходящо време, нито да се подправят елеят за помазване и тамянт за служене, нито да се влиза в светилището, ако някой е поне малко нечист по душа и тяло. Още повече не дръзвали да влизат често в светая светих, където достъпът бил разрешен само за един, и то - веднъж в годината. Още повече не всеки смеел да поглежда или да докосва завесата или очистилицето, или кивота, или херувимите. И тъй, знаейки това, както и че никой не е достоен за Великия Бог, за Първосвещеника и Жертвата, ако предварително не е предоставил самия себе си в жива и свята жертва Богу, не е показал опити на благоугодно словесно служение, не е принесъл Богу жертва на хвала - съкрушен дух, - единствената жертва, която Дарилият ни всичко иска от нас - знаейки това, можех ли да се осмеля да му принасям външна жертва, равнообразна (αὐτίπυρόν) на великите тайнства? Можех ли да се облека в образа и сана на свещеник, докато не съм осветил ръцете с преподобни дела, докато не съм обучил око да гледа здраво творението и да се удивлява единствено на Твореца, а не да унижава Създателя, *докато Господнето наставление не е отворило ушите ми и ухото ми не е пробудено*, за да не чувам тежко (Ис. 50:5 - според превода на седемдесетте), не ми е дадена *златна обещане със скъпоценен сардийски камък*, тоест *слово на мъдър в благопослушно ухо* (Притч. 25:12 - според превода на седемдесетте); докато устата, устните, езикът не са се отворили и не са *привлекли Духа* (Пс. 118:131 - според превода на седемдесетте), не са *се разширили* и не са *се изпълнили* (Пс. 80:11 - според превода на седемдесетте) с духа на изричаните тайнства и догмати; докато устата, по думите на мъдростта, не са станали *вързани с божествено чувство* (Притч. 15:7 - според превода на седемдесетте), та (ще добавя към това) и да се отварят своевременно, а езикът не се е изпълнил с радост, не е станал орган на божествено сладкопение, подбуджан от славата, ставайки *рано* (срв. Пс. 56:9) и трудейки се, докато не залепне за небцето; докато *нозете ми* не са поставени *на камък* (Пс. 39:3), не са станали свършени като *нозете на елен* (Пс. 17:34) и *стъпките ми* не са утвърдени по Бога (Пс. 118:133), не *подхлъзвайки се* нито в *малкото*, нито в *нищо*; докато всеки член не стане *оръжие на правдата* (Еф. 6:13; 2 Кор. 6:7), не премахне всяка *мъртвост, погълната от живота* (2 Кор. 5:4) и отстъпила място на Духа? На когото сърцето му не се възпламенява от чистите, изпитани с огън Божии слова, когато Писанията му се откриват; който не ги е написал *три пъти на широчината на сърцето си* (Притч. 22:20 - според превода на седемдесетте), за да има *ум Христов* (1 Кор. 2:16); който не е влизал в тайните за мнозина, невидими и тъмни съкровищници (вж.: Ис. 45:3), за да види тяхното богатство и да достигне до състояние да обогатява другите, *като сравнява духовното с духовно* (1 Кор. 2:13); който още *не е видял* както трябва *Господнята красота* и не е *посещавал храма му*, или по-добре да кажем, който сам не е станал храм на Живия Бог, живо Христово жилище в духа; който не е опознал родствата и различията между образите и действителността, не е отстъпил от първите и не се е присъединил към последната, та като избегне вехтостта на буквата, да служи с *обновен дух* (Рим. 7:6) и да премине свършено към благодатта, от закона, изпълнен духовно в изнуряване на тялото; който не е изследвал опитно и съзерцателно всички Христови наименования и сили, както най-високите и първите, така и по-нисшите и последните, принадлежащи на Христа по човечество, а именно, че Той е Бог, Син, Образ, Слово, Премъдрост, Истина, Светлина, Живот, Сила, *Дихание, Излив* (Прем. 7:25), Сияние, Творец, Цар, Глава, Закон, Път, Врата, Основи, Камък, Бисер, Мир, Правда, Освещение, Избавление, Човек, Раб, Пастир, Агнец, Първосвещеник, Жертва, *Роден преди всяка твар* (Кол. 1:15), *Първороден* след възкресението от *мъртвите* (Кол. 1:18); който без полза слуша тези наименования и неща, не влиза в общение със Словото и не разбира в какво отношение То е всяко от тях и се нарича с всяко от тези имена, който не е полагал старание и не се е учил да разбира *Божията премъдрост, скрита в тайна* (1 Кор. 2:7 - гр.); който е още младенец, храни се с мляко, не е причислен към Израеля, не е записан в Божието войнство, не е способен да вземе върху себе си както трябва Христовия кръст; който може би още не е станал никакъв почетен член на *тялото Христово* - нима той с желание и радост ще приеме да го поставят за глава на Христовата пълнота. Поне аз не давам мнение и съвет за това. Напротив, виждам тук причини за много силен страх, както и крайна

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

опасност за осъзнаващия и важността на преуспяването, и гибелните последици от съгрешаването на дело. Нека някой друг, размишлявах аз, който има голям опит в мореплаването и търговията, да плава за търговия, да прекосява обширни морета, да се бори постоянно с ветровете и вълните, печелейки, ако му се удаде, много и бедствайки много. А на мен, който се придържам към сушата, прокарвам плитка и лека житейска бразда и поздравявам отдалече придобивките и морето, ми е по-приятно да живея така, както мога, с малко парче хляб и да влача дните си в безопасност и безметежност, отколкото заради големи изгоди да се хвърлям в продължителна и голяма опасност. За високопоставен човек е вече загуба и това, ако не предприема нещо по-голямо, не разпростира доблестите си върху мнозина, а се спира на малък брой хора и сякаш с голяма светлина осветява малък дом или с младежко всеоръжие покрива детско тяло. А за незначителния човек е най-безопасно да носи малък товар, да не буди смях и да не увеличава опасността като се товари с нещо, което не му е по силите. Защото, както чуваме, и кула му приляга да строи само на онзи, който има с какво да я довърши (вж.: Лук. 14:28).

И тъй, пред вас е оправданието за бягството ми, оправдание, което може би не е достатъчно. Точно това ме отдалечи от вас, приятели и братя, наистина за мое прискърбие, а може би и за ваше, но по необходимост, поне, както ми се струваше тогава. А ме върнаха, първо, привързаността ми към вас и чувството за взаимната ви привързаност към мен (защото взаимното благоразположение най-много укрепва любовта); и второ, собствената ми грижа, собственото ми дело - побелелите коси и немощта на свещените ми родители, страдащи по-скоро за мен, отколкото за напредналата си възраст - този патриарх Авраам, скъпоценна и равноангелна за мен глава, и Сара, духовно раждаща ни чрез учението на вярата. Да им бъде опора в старостта и в немощта - бе първият даден от мен обет, който и изпълнявах според възможностите си, така че презрях дори и любомъдрието - това най-скъпоценно за мен имущество и име, или по-справедливо казано, проявих любомъдрието си в това - да не изглеждам любомъдрстващ. Затова ми стана нетърпимо - поради един повод да изгубя целия си труд и да се лиша от благословието, което, както е казано за един от старозаветните праведници, той дори откраднал, измамвайки баща си с ястие и с косми от ярешка кожа, като уловил доброто с недобро средство - чрез хитрост (вж.: Бит. гл. 27). И тъй, това са двете причини за отстъпчивостта и кротостта ми; и може би няма никаква несъобразност в това, че предишните ми разсъждения не устояваха срещу тези две причини и се разколебаха. Защото мисля, че понякога също е благовременно да отстъпиш победата над себе си, както има време и за всяко друго нещо; и е по-добре да бъдеш често победен, отколкото да удържиш победа с вреда и незаконно. И трето (ето най-важната причина за завръщането ми! Като я изложя, ще премълча за останалите), спомних си за старите времена и като срещнах едно древно сказание, извлякох от него наставление за себе си в сегашните обстоятелства.

Защото считам, че това, което е заключено в Писанието, не е написано без цел и не е само сбор от думи и предмети, събрани за развлечение на слушателите, не е някаква примамка за слуха, служеща само за забава. Такава е целта на баснословията и на онези елини, които, без много да ги е грижа за истината, омайват слуха и сърцето с изящността на измислиците си и с разкоша на изразите. Но ние, които старателно извличаме духовен смисъл от всяка черта и буква, не сме ни най-малко съгласни да мислим (това би било и несправедливо), че и най-незначителните деяния са подробно описани от писателите и са запазени в паметта ни и до днес без никаква цел. Напротив, целта им е да служат за указания и уроци как да разсъждаваме в подобни обстоятелства, ако ни се случат, та като следваме тези примери като някакви правила и предначертани образци, да можем да избягваме едно и да избираме друго.

А какво е сказанието и в какво се състои наставлението? Може би няма да е лошо да разкажа това за укрепване на мнозина. И Иона бягал от Божието лице, или по-точно, мислел да избяга; но бил задържан от морето, бурята, жребия, утробата на кита и тридневното погребение, което послужило за образ на повисоко тайнство. Но Иона бягал, за да не отиде при ниневийците с печална и необичайна вест и за да не би впоследствие да се окаже лъжец, ако градът се спаси чрез покаяние. Защото не спасението на злочестивите го огорчавало, но се срамувал да бъде служител на лъжата и сякаш ревнувал за достоверността на пророчеството, която в негово лице би могла да бъде подложена на съмнение; защото мнозина не са способни да проникнат в дълбините на Божието домостроителство за това. Но както чух по този въпрос от един мъдър мъж, който съвсем прилично обясни видимата несъобразност на сказанието и бе способен да разбере дълбоката мисъл на пророка - не тази причина е направила блажения Иона беглец и е завела скрилия се в морето в Иопия, а от Иопия го завела в Тарсис. Невероятно е той, бидейки пророк, да

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

не е знаел Божието намерение, тоест, че Бог, по великата Си премъдрост, по неизследимите Си съдби, по неизследимите Си и непостижими пътища, със самата заплаха предизвикал това, че ниневийци не претърпели предсказаното в заплахата. А ако пророкът е знаел това, то е невероятно и да не се е покорил на Бога, Който по благоугоден Нему начин устройвал спасението на ниневийци. А пък да се мисли, че Иона се е надявал да се скрие в морето и да се спаси с бягство от великото Божие око, би било съвсем нелепо и невежо; такава мисъл би била несправедлива не само по отношение на пророка, но и на всеки друг човек, който има разум и поне малко е опознал Бога и Неговото всепревъзхождащо могъщество. Напротив, Иона, както твърди, разсъждавалият по този въпрос мъж, в което и аз съм убеден, по-добре от всеки друг е знаел и какви ще бъдат последиците от проповедта пред ниневийци, и това, че той самият, който бил замислил бягството си, дори да си смени мястото, не ще избяга от Бога; както не би избягал и всеки друг, дори да се скрие в земните недра, в морските дълбини, да изобрети средство да се вдигне на криле и да лети във въздуха, да слезе в самата преизподня на ада или да се облече с гъстотата на облак, или да измисли друг възможен начин за укриване на бягството си. Напротив, ако Бог пожелае да спре някого и да го задържи в ръката Си, то това е по-неизбежно и по-непредотвратимо от всичко друго на света. Той изпреварва бързите, надхитря хитрите, поваля силните, смирява горделивите, укротява дръзките, потиска всяка сила. Така че Иона, разбира се, е познавал крепката Божия ръка, с която заплашвал другите, и не е мислил, че съвсем ще избяга от Бога. Това не е ни най-малко вероятно. Но тъй като провидял падението на Израиля и предчувствал, че пророческата благодат преминава при езичниците, Иона се отклонява от проповедта, бави се при изпълнението на заповедта и като напуснал стражевата кула на радостта, което Иопия означава на еврейски, тоест древната висота и достойнство, сам се хвърля в морето на скръбта. Затова и бива връхлетян от буря, и спи, и претърпява корабокрушение, и се събужда от сън, и бива подложен на жребий, и признава бягството си, и се потапя в морето, и бива погълнат от кита, но не бива унищожен, а призовава там Бога, и (какво чудо!) подобно на Христа, след като минали три дни, се завръща оттам.

Но нека оставим словото за това с надеждата, че ако Бог даде, по-нататък ще поговорим по-подробно по този въпрос. А сега, за да се върне речта към основния предмет, ще се спра на мисълта и на тезата, че за Иона може би е било извинително, поради изложената по-горе причина, да се откаже от пророческото служение. Но би ли останало някакво извинение и място за оправдание за мен, ако бих продължил да упорствам и да отказвам възлаганото ми (не зная как да го нарека) леко или тежко, но все пак иго на служението. Защото, ако някой не би ми възразил за това (което единствено може да се каже в настоящия случай като нещо сигурно), че съм съвсем недостоеен за свещенослужение пред Бога и че първо трябва да стана достоен за църквата и едва след това - за олтара, и че първо трябва да стана достоен за олтара и едва след това - за председателство, то друг може би не би ме освободил от обвинение в неподчинение. Но страшни са заплахите, ужасни са наказанията за неподчинение, както и за обратното, ако някой ни най-малко не се смущава, не отказва и не се скрива като Саул в бащините *коли* (1 Царств. 10:22) веднага щом леко го поканят да заеме началническа длъжност, а с готовност като с нещо много лесно и удобно се захваща с това, в което не е безопасно да променя намерението си и да преправя приетото с ново.

Ето защо дълго се борих с мислите, разсъждавайки как да постъпя и намирайки се между два страха, единият от които ме караше да остана долу, а другият - да вървя нагоре. И след много недоумения, накланяйки се ту към едната, ту към другата страна или подобно на струя, гонена от противоположни ветрове, променяйки посоката си насам - натам, накрая отстъпих пред по-силния; победи ме и ме завлече страхът да не би да се окажа непокорен. И вижте как право и правилно се държа сред тези страхове, без да се домогвам до недадено началство и да отхвърлям даденото. Защото първото би означавало дързост, а второто - непокорност, а едното и другото, взети заедно - невежество. Но аз се стремя да бъда по средата между прекалено дръзките и прекалено боязливите; по-боязлив съм от онези, които се хващат за всяко началство, и съм по-дръзновен от онези, които бягат от всяко началство. Така разбирам този въпрос и ще се изразя още по-ясно: законът на благопокорността може би ще ми окаже помощ против страха от това, да стана началник; защото Бог по благостта Си възнаграждава вярата и прави съвършен началник онзи, който се уповава на Него и възлага всичките си надежди на Него. Но не зная кой ще бъде помощник и какво слово ще внуши упование в случай на непокорност. Защото има опасност да чуем относно поверените на нашата грижа следното: *“Ще подиря* душите им от вашите *ръце* (срв. Иез. 3:18). Както вие Ме отхвърлихте и не пожелахте да бъдете водачи и наставници на Моя народ, така и Аз ви отхвърлям и няма да бъда ваш Цар. Както вие не послушахте гласа Ми, а презрително Ми обърнахте гръб и не Ми се подчинихте, така ще бъде постъпено

СЛОВО 3, в което свети Григорий Богослов оправдава оттеглянето си в Понт след ръкоположението за презвитер и последвалото си завръщане; също така учи колко важен е санът на свещенството и какъв трябва да бъде епископът

и с вас; когато Ме призовете, не ще обърна внимание на молитвата ви и няма да я чуя". - Да не получим такава присъда от Праведния Съдия, Комуто възпяваме *милост*, но същевременно възпяваме, разбира се, и *съд* (вж.: Пс. 100:1)!

А аз се обръщам отново към историята и като разглеждам най-благоизкусните мъже в древността, откривам, че едни от тези, които благодатта е предизбирала някога за званието началник или пророк, са следвали с готовност избора, а други са се бавели да приемат дара; но нито едните, нито другите не са били подлагани на осъждане - както отказалите се - заради боязънта, така и изявилите съгласие - заради ревността. Защото едните се плашели от важността на служението, а другите се подчинявали поради вярата си в Призоваващия. Аарон изразил готовност, а Моисей възразил. Исаия се подчинил с готовност, а Иеремия се страхувал от младостта и не се осмелил да приеме званието пророк преди да получи от Бога обещание и сила, надвишаваща възрастта. С тези размисли сам успокоявам себе си и душата ми постепенно отстъпва и омеква като желязо; а за помощник на тези размисли вземам времето и за съветник - Божиите наредби, на които съм вярвал през целия си живот. Затова *не се противопоставям, нито възразявам* (Ис. 50:5 - според превода на седемдесетте) (на думите на моя Владика, призоваван не за началстване, а воден *като овца на клане* - Ис. 53:7), даже се навеждам и се смирявам под крепката Божия десница и моля да извините предишната ми леност и непокорство, ако поне малко съм виновен за това. Замълчах, но няма винаги да мълча; отдалечих се за малко, колкото бе нужно, за да разгледам себе си и да си доставя утеха в скръбта, но сега съм готов *да Го възхвалям в събранието народно и да Го славя в сбора на старейшините* (Пс. 106:32). Ако за едно трябва да ме осъдите, за друго може да ме извините.

Но защо да удължавам словото? Аз съм с вас, пастири и съпастири, с теб, свето паство, достойно за Архипастира Христос! И ти, татко мой, напълно ме победи и подчини повече по Христовите, отколкото по светските закони. Виждаш благопокорността; върни благословението. И сам ме ръководи чрез молитви, води ме чрез слово, укрепвай ме духом. *Бащина благословия утвърдява домовете на децата* (Сир. 3:9). О, дано да утвърдя и този духовен дом, който избрах и за който се моля, та и той да ми бъде упокоение във вечните векове, когато бъде изпратен от тукашната в тамошната църква - на тържеството на първородните, написани на небесата! Такова и толкова справедливо е молението ми!

А Бог на мира, Който направи двама ни едно и ни върна един на друг, поставя царе на престоли и вдига сиромаша от земята, издига бедняк от ниско състояние, Който избра Давид, Своя раб, и взе от овчите стада най-младия и най-малкия сред Иесеевите синове, дава голяма сила на благовестващите за изпълнение на Евангелието, Сам, пасейки пастирите и водейки водачите, да подкрепя дясната ни ръка, да ни ръководи в съответствие с волята Си и да ни приеме със слава, та и ние да пасем паството Му благоразумно, а не *със съсъдите на неизкусен пастир* (Зах. 11:15 - според превода на 70-те) - едното е поставено при древните сред благословенията, а другото - сред проклятията; Сам да даде *сила и крепост* (според превода на седемдесетте: *власт*) *на (Своя) народ* (Пс. 67:36), Сам да представи пред Себе Си паството Си славно и нескверно, достойно за горния двор, в обителта на веселящите се, в светлостта на светиите, така че в храма Му всички ние - и паство, и пастири - да можем заедно да славословим в Христа Исуса, нашия Господ, на Когото е всяка слава във вечните векове, амин!

СЛОВО 4.

Първо изобличително против цар Юлиан

Чуйте това, всички народи; внимавайте в това всички, които живеете по вселената (Пс. 48:2). Сякаш от някакво възвишение, виждащо се отдалече, призовавам всички, отправяйки силна и висока проповед. Внимавайте, народи, племена, езици, хора от всякакъв род, от всяка възраст - всички, колкото сте сега и колкото ще бъдате на земята! И проповедта ми да достигне още по-далече! Слушайте ме внимателно, всички небесни сили, всички ангели, чрез които е извършено изстребването на мъчителя, повален е не Сион, аморейският цар, не Ог, васанският цар (неголеми владетели, причинявали зло на неголяма част от света - на Израиля), а *змяят* (Иез. 29:3 - според превода на седемдесетте), отстъпникът, *горделивото сърце* (според превода на седемдесетте): *високият ум* (Ис. 10:12), асириецът, общият враг и противник на всички, който и на земята извърши много неистовства и страхотии, и *против висините* (Пс. 72:8 - според превода на седемдесетте) говореше и замисляше много неправди! *Чуй, небе, и слушай, земя* (Ис. 1:2 - според превода на седемдесетте)! И на мен сега ми приляга да извикам заедно с най-велегласния сред пророците - Исаия! Една е разликата между нас - пророкът призовава небето и земята за свидетели против отреклия се от Бога Израил, а аз призовавам против мъчител, който и се е отрекъл, и е паднал - с падение, заслужаващо безчестие. Внимавай, ако ни чуваш, и ти, душо на великия Констанций! Внимавайте, христолобиви души на живелите преди него царе! Но нека особено да внимава душата на Констанций, който сам израсна в Христовото наследство и утвърждавайки го постепенно, го направи да порасне до такава сила, че чрез това стана по-прочут от всички предишни царе. Но (какъв срам!) той падна в греха на невежеството, съвсем недостоен за неговото благочестие; без сам да знае, отгледа за християните Христов враг; заедно с всичките дела на своето човеколюбие оказа една лоша услуга с това, че спаси и възцари за вреда на спасения и царувалия. Така че, би било добре Констанций да бъде зарадван както от разрушаването на безчестието и възстановяването на предишното благосъстояние на християните, така и от това слово!

А аз ще принеса в дар на Бога по-свещено и по-чисто от всяка безсловесна жертва слово, принасяйки го не по подражание на гнусните речи и празнословието, а още по-малко - на гнусните жертви на богоотстъпника, чиито изобилие и богатство се състояха в сила на безчестие и в немъдра, ще кажа така, мъдрост; тъй като и цялата сила и ученост на този век ходи в мрак и е далеч от светлината на истината. Но щом тази мъдрост е такава, намира се в такива хора, ражда такива плодове - изсъхва бързо като трева, увяхва бързо *като зелен злак* (Пс. 36:2) и преминава заедно с родилите я, които загиват с шум и привличат вниманието повече с падането си, отколкото с безчестието си, то кой ще представи пред мен, принасящия сега жертва на хвала и изгарящия безкръвния дар на словото такава гледка, която да се равнява на благодарността! Кой език ще бъде толкова гръмогласен, колкото аз желая? Чий слух не ще отстъпи на словото в ревността?

А благодарността, въздавана посредством слово, е не само най-присъща за Словото, на Което измежду всички други имена Му се благоугажда най-много с това име и с нашата способност да Го именуваме, но и ще послужи като подходящо възмездие за онзи¹, когато бъде наказан със слово за престъплението си против дара на словото. Макар че дарът на словото е невъзможно да ни възпре, така както е невъзможно и да направи така, че докато имаме език, да не изповядваме Бога. Защото ние заедно с останалото посвещаваме на Бога и това, тоест словото, както посвещаваме тялото, когато е необходимо да се подвизаваме и телесно за истината. Така че, като издаде такава заповед, макар да ни забрани да говорим красноречиво, при все това не ни попречи да говорим истината. А по този начин изобличи и безсилието си, и не избегна изобличенията в безчестие, та дори бе подложен и на още по-големи заради грешката си. Защото самата му забрана да се ползваме от дара на словото показваше, че той не разчиташе и на правотата на вярата си, и на самия дар слово. Приличаше на човек, който счита себе си за най-силен сред борците и настоява всички да го провъзгласят за най-силен, а същевременно издава заповед нито един силен борец да не смее да се бори и

¹За Юлиан.

да не се явява на арената. Но това е доказателство за страх, а не за мъжество! Венци се дават на тези, които са се състезавали, а не на ония, които са седели горе; на тези, които са напъргали всичките си сили, а не на ония, които са лишени от употреба на по-голямата част от силите си. А ако наистина си се боял да излезеш на арената и да влезеш в битка, то със самото това си признал победата над себе си и без борба си отстъпил победата на онзи, с когото си оспорвал тъкмо това, да не влиза в борба. Така постъпи нашият мъдър цар и законодател! И сякаш за да може всичко да изпита неговото мъчителство и да провъзгласи неразумието му, още в началото на царуването си той най-напред упражни насилие върху дара на словото. Но на нас ни приляга да въздадем благодарност към Бога и за това, че същият този дар получи свобода. Особено трябва както да почетем Бога с други приноси, без да щадим нищо - нито пари, нито имуществва, които са временни и по Божието човеколюбие са опазени от насилие, така да Го почетем най-вече със слово - принос на плод праведен и общ за всички получили милост. Но това слово за дара на словото е достатъчно; в противен случай, ако се разпрострем прекомерно, ще излезем извън пределите на времето и ще накараме другите да помислят, че се грижим за нещо друго, а не за това, за което сме се събрали.

И словото ми вече се устремява и тече към тържествуване; то се облича във веселие, както и всичко видимо; приканва всички към духовно ликуване - всички, които постоянно са пребивавали в пост, в тъгуване и молитва, и денем и нощем са просили избавление от заобикалящите ги скърби, и са намирали надеждно лекарство против злини в *непосрамващата надежда* (срв. Рим. 5:5), всички, които са понесли големи борби и подвизи, които са издържали многото и тежките удари на това време, които, по израза на апостола, станаха *зрелище на света - на Ангели и човеци* (1 Кор. 4:9), които, макар да изнемогваха телом, все пак останаха непобедими по дух и можеха *всичко чрез Христа, Който ги укрепява* (срв.: Фил. 4:13); всички, които са се отрекли от всичко в света, което служи за грях, и от светската власт; които посрещнаха с радост *разграбването на имота си* (срв.: Евр. 10:34); които бяха несправедливо изгонени от собственото им, както се казва, владение; които за известно време търпяха раздяла със съпруг или със съпруга, с родители, с деца или с други не чак толкова близки родственици, привързващи ни към хората, и които принесоха в дар на Христовата кръв страдания за Христа, така че сега с пълно право могат да кажат за себе си и да запеят: *Постави човек над главата ни. Влязохме в огън и вода, и Ти ни изведе на свобода* (Пс. 65:12).

Призовавам към тържество и друга част от хората, които изповядват Бога на всичко и се придържат към здрави разбирания, но не разбират разпореденията на Промисъла, който често от скръбни събития устройва нещо по-добро и с благост призовава към поправка. Поради нищетата на душата си и поради лекомислие те се разпалват и възпламеняват от помисли, *когато нечестивец се гордее* (Пс. 9:23 - според превода на седемдесетте), не могат да понасят *добруването на нечестивите* (Пс. 72:3), както казва псаломът, не чакат изпълнението на Божието *решение* (Пс. 105:13) и не запазват равнодушие докрай; но бидейки роби на сегашното и видимото, биват укрепявани в истината чрез чудеса, подобни на станалите сега. Призовавам и тези, които са изумени от лицедействието и великото зрелище на този свят, призовавам ги с думите на Исаия: "*Жени, идващи от зрелището, елате* (Ис. 27:11 - според превода на седемдесетте), като отместите душевното око от външните предмети, по които то е блуждаело, *застанете и познайте, че Той е Бог, Който е превъзнесен у народите, превъзнесен по земята* (Пс. 45:11), както винаги, във всички извършвани от Него личби и чудеса, така още по-очевидно и в сегашните чудеса.

О, да можеше да съставлява част от нашия хор и онзи събор², който по-рано заедно с нас пееше Богу неподправена и чиста песен и даже бе удостояван понякога да стои от дясната страна, и както се надявам, скоро отново ще се удостои със същото! Но не зная по чие подстрекателство той внезапно се променя, отделя се и (на което особено се чудя) не пристъпва към общото веселие, а създава (както може би и сами ще ми разрешат да се изразя) някакъв свой нехармоничен и разногласен хор. Макар ревността ми да ме подтиква да кажа какъв и чий е този хор, вярата ме възпира да сторя това. Възпиран от надеждата, не ще изрека нищо неприятно; защото и досега ги щадя като собствени членове и обръщам по-голямо внимание на предишната любов, отколкото на сегашното отвращение. Затова постъпвам по-великодушно, за да мога впоследствие да упрекна по-осезаемо.

²Съгласно пояснението на Илия Критски, тук свети Григорий Богослов подразбира назианзските монаси, които се съблазнили от това, че баща му, поради простосърдечие си, се подписал под арианското изповедание и вследствие на това се отделили от общение с Назианзката църква и си поставили презвитери, ръкоположени от външен епископ.

Отлъчвам от тържеството само една част, само един вид хора. Макар сам да се съкрушавам и да скърбя, макар да проливам сълзи, когато те може би дори не ми обръщат внимание, макар да тъгувам за нечувстващите собствената си гибел, което прави раните им достойни за още по-голямо съжаление, все пак ги отлъчвам. Посети не на твърд и непоколебим, а на сух и неплоден камък (такива са лекомислено пристъпващите към словото и маловерните), *понеже пръстта не беше дълбока* (Мат. 13:5), поникнали бързо и готови на всичко, за да угодят на ближните, те впоследствие, при леко нападение на лукавия, при малко изкушение и духване на горещ вятър увехнаха и умряха. Но още по-лоши от последните, още по-достойни за отлъчване от тържеството са всички онези, които ни най-малко не се възпротивиха нито на силата на времето, нито на отвличащите ни в гибелен плен от Възлезлия на височина и Пленелия за спасение. Те се оказаха дори самоволно зли и низки, като не оказаха и най-малко сопротивление, като се съблазниха, когато нямаха никаква скръб и никакво изкушение заради словото и (наистина жалки хора) продадоха собственото си спасение за временна изгода, за дребна услуга или власт.

И тъй като бе казано кой може и кой не може да участва в нашия лик, то нека очистим, доколкото е възможно, и телата, и душите, да се настроим всички на един глас, да се съединим в един дух и да запеем победната песен, която някога, удряйки тимпана, започнала Мариам, а след нея запял Израил, за потопяването на египтяните в Червено море: *Възпейте Господа, защото се славно прослави; коня и ездача му хвърли* (Изм. 15:21) - но не в морето; променям това в песента; а където Му е било угодно и както е решил Сам Той - *Който е сътворил всичко и го превръща*, както е казал на едно място от своето пророчество боговдъхновено любомъдърстващият Амос, *и превръща смъртната сянка в ясно утро, а деня прави тъмен като нощ* (Ам. 5:8), Този, Който разполага и води целия свят като в някакъв кръг. И всичко, което се отнася до нас - и движещото се, и неподвижното, и онова, което последователно ту се движи напред, ту се връща обратно, като в различни времена бива в едно или друго състояние - в реда на Промисъла е твърдо и непоклатимо, макар да върви по противоположни пътища, известни на Словото и неведоми за нас. Господ сваля *силни от престоли* (Лук. 1:52) и украсява *оня, за когото не са мислили, с венец* (Сир. 11:5); заимствам и това от Божественото Писание. Той укрепява немощните колена с мъжество и сломява *мишците на грешник и беззаконник* (Пс. 36:17 - според превода на седемдесетте); вземам и това от друго Писание, както си спомням по памет за някое от многото места, допълващи песента ми и съчетаващи се в една обща благодарност. Той ни дава да видим и превъзнасянето на нечестивеца над кедрите, и превръщането му в нищожество; стига да сме успели да отменим с бърза и непрепъваща се крачка неговото нечестие. А кой от разказващите за Божиите дела ще възпее както трябва и ще разкаже за това? *Кой ще изкаже могъществото на Господа, кой ще възвести всичката Му хвала?* (Пс. 105:2) Кой глас, кой дар слово ще бъде съразмерен на това чудо? *Кой строши щит и меч и война* (Пс. 75:4)? *Кой строши във водата главите на змейовете? Кой го даде за храна на люде* (вж.: Пс. 73:13, 14), на които го и предаде? Кой превърна бурята в прохладен вятър? Кой казва на морета: *Млъкни, престани* (Марк. 4:39), *в теб ще се разбият вълните ти* (Иов. 38:11 - според превода на седемдесетте), и след това усмири надигалите и кипящи допреди малко води? Кой ни даде власт да настъпваме *на змии и скорпии* (Лук. 10:19), които вече хапят петата не тайно, както е казано в осъждането, а явно се опълчват и надигат глава, осъдена на потъпкване? Кой извърши *правосъдие и правда* (Ам. 5:7) и ги извърши толкова неочаквано? Кой не остави завинаги *жезъла на нечестивците* (мога ли да кажа смело: *“върху жребия на праведните”*) (Пс. 124:3), или да се изразя по-скромно?) върху жребия на познаващите Го? Защото ние не бяхме предадени като праведници (на малцина, и при това - рядко, им се дава, като мъжествени подвижници, да посрамят изкушителя), а бяхме осъдени като грешници и после бяхме милосърдно и бащински помилвани; осъдени - та поразените да се оцеломъдрят и вразумени, да се обърнат към Него. Той ни избличи, но не с *яро*ст; наказва ни, но не с *гняв*; прояви човеколюбието Си и с едното, и с другото - и с напомнянето, и със снизходителността. Кой извърши *отмъщение над народите, наказание над племената* (Пс. 149:7)? *Крепкия и силният Господ, силният на война Господ* (Пс. 23:8). Намирам едно място, един стих, който в известно отношение е в съгласие със сегашното тържество. Възгласил го е преди нас Исаия и е доста подходящ за сегашното време, съответства на величието на благоденствието. *Да се зарадва небето отгоре и облаците да изливат правда* (Ис. 45:8 - според превода на седемдесетте); *да изригнат планините веселие и хълмовете* - радост (Ис. 49:13 - според превода на седемдесетте)! Защото и цялото творение, и небесните Сили споделят нашите чувства (ще добавя това от себе си) дори при събития, подобни на настоящото. Творението, робуващо на тлението, тоест на онези, които се раждат и умират долу, не само стене и се мъчи заедно с тях, в очакване на техния край и на откровението, та тогава и то да

получи очакваната свобода, подобно на това, както сега, по действие на силата на Твореца, недоброволно е предадено на тленните, но и ще се прослави и ще се радва заедно с Божиите чеда, когато те се веселят. И така, да се *развесели пустинята и да разцъфти като крин* (Ис. 35:1) (не мога да не употребя Божествени изрази, измервайки Божията сила); да се весели Църквата, която вчера и онзи ден видимо сиротстваше и вдовстваше! Да се весели всеки, който досега бе угнетяван от нетърпимата и жестока буря на безчестието! *Защото Господ помилва Своя народ и не остави Своето наследство* (срв.: Пс. 93:14); *извърши дивни дела, древните предопределения са истинни* (Ис. 25:1) - предопределение за това, да *благоволи към ония, които Му се боят, и към ония, които се упоават на Неговата милост* (Пс. 146:11). *Защото Той строши медните порти и сломи железните заворки* (Пс. 106:16). Заради беззаконията си бяхме смирили; но сме извикани и избавени от *скъсаната примка* (вж.: Пс. 123:7) от благодатта на призовалия ни и утешаващ смирените по сърце Бог”.

Виждате как съчинявам песен, в която и думите, и мислите са божествени! Сам не зная защо се гордея и се украсявам с чужди неща, като от удоволствие ставам като вдъхновен, а презирам всичко нисше и човешко, когато сравня и съгласувам едното с другото, и довеждам до единство онова, което е от един Дух.

И по-рано са ни били явявани Божии чудеса: Енох, взет от Бога; Илия, взет на небето; Ной, спасен и спасяващ *чрез малко дърво* (Прем. 10:4) света - семената на родовете, избягали от потопяването на света, та земята отново да се украси с по-благочестиви обитатели; Авраам, призоваван; когато възрастта вече не обещава, награден със син, като уверение за другото обещано Семе; принасящ единородния в доброволна жертва, и вместо сина си получаващ неочаквана жертва. Същото явиха: чудната гибел на нечестивците, потопени от огън и сира, и още по-чудесното излизане на благочестивите; соленият стълб - паметник на обръщането към злото. Същото показва Иосиф - продаден, пожелаван, целомъдърстващ, умъдряван от Бога, освободен, поставен за владетел и подател на хляб за висшето домостроителство; Моисей, удостоен с богоявление, приемащ закони, законодателстващ, даден на фараона за бог, посочил на Израиля пътя към обетована земя. Същото показаха: известният брой египетски поразил и сред египтяните - спасението на натоварените с трудове; морето, бягащо от жезъла и сливащо се по словесна заповед, на едни даващо път като по суша и потапящо, в съответствие с природата други; а също всичко, с което това се съпровождаше: облачен стълб, осеняващ денем; огнен стълб, осеняващ нощем; и двата - пътеводни; хляб, валящ като дъжд в пустинята, храна, изпращана от небето, първият - в съответствие с нуждата, а втората - даже свръх нуждата. Вода от скала, и извираща, и сладка; Амалик, побеждаван с молитва и с все още неизяснимо и тайнствено вдигане на ръцете; слънцето - спряно, луната - задържана, Йордан - разделен, стени, разрушени чрез обикаляне на свещеници, както и от звук от тръби и от самото число на имащите сила; земя и руно последователно намокряни и оставащи сухи; сила, събрана в косата и равняваща се на цяла войска; неколцина отбрани, пили вода от шепата си, обнадеждени в победата и побеждаващи, поради надеждата си, с малко на брой - много хиляди. Нужно ли е да изброявам всички чудеса, извършени от Самия Христос след спасителното Му идване и възплъщение и от светите му апостоли и служителите на словото след Него и чрез Него? Колко са книгите и паметите, в които са отпечатани те? А какви са явените сега чудеса? *Дойдете, послушайте всички, които се боите от Бога, и аз ще ви разкажа* (Пс. 65:16), *за да знае идецията род* (Пс. 77:6), за да знаят бъдещите поколения за чудесата на Божието могъщество!

Но не е възможно да обясним това, ако предварително не опишем величието на бедствието; а това на свой ред не е възможно, докато не бъде избличено злонравието на отстъпника, докато не бъде показано какви са били неговите начала, какви са семената, от които той достигна до такава ярост, постепенно отглеждайки в себе си безчестие така, както най-злите влечуги и зверове натрупват отровата си. И макар да предоставяме подробното описание на злодействата му на книгите и летописите (нямаме и време да преразказваме всичко, нямащо близка връзка с настоящия предмет) все пак, като засегнем малко от многото, ще оставим на потомството своеобразен надпис върху паметник, като поместим в словото най-важните му и известни деяния.

Ето едно и първото от делата му! Спасен от великия Констанций, който наскоро бе наследил държавата от баща си, когато нови чиновници започнаха да управляват делата при Двора и войската, опасявайки се от нововъведения, сам стана нововъводител и се опълчи против началниците, тогава, казвам, спасен по

невероятен и необикновен начин заедно с брат си³, той не изрази благодарност нито пред Бога за спасението си, нито пред царя, който го спаси, а се оказа злонравен пред тях, готвейки в себе си отстъпник спрямо Бога и метежник спрямо царя. Но преди това е необходимо да кажем, че пречовеколюбивият цар ги удостои в един от царските дворци с царска издръжка и царска прислуга, запазвайки ги, като последни в рода, за царския престол. Самият император, първо, мислеше да се оправдае за това, че безредиците, възникнали в началото на царуването му, не са станали с негово съгласие, второ, искаше да покаже великодушието си, като ги приобщи към царския сан; и трето с това присъединяване се надяваше да заздравя повече властта си. Но в разсъжденията му имаше повече сърдечна доброта, отколкото благоразумие.

Тогава те⁴ не заемаха никакви длъжности; царската власт бе още някъде в бъдещето и бе само предполагаема, а възрастта и надеждата не ги водеха към второстепенни чинове. Затова те имаха на разположение наставници и в другите науки (самият им чичо - царят - им преподаваше цялото първоначално учение), и още повече - в нашето любомъдрие - не само в това, което има за предмет догматите, но и което изгражда благочестието на нравите. За тази цел се ползваха от общуване с особено изпитани хора и бяха приучавани към най-похвални дела, показващи опити на добродетелта. По свое желание влязоха в клира, четяха пред народа божествени книги, без ни най-малко да считат това за уцърб за славата си, а нещо повече, считаха благочестието за най-доброто сред всички украшения. Освен това свидетелстваха за любомъдрието си и за усърдието си към Христа със скъпи паметници в чест на свети Мъченици, с щедри пожертвувания и с всичко, което показва в човека страх Божий.

Единият от тях действително бе благочестив и макар по природа да бе по-избухлив, все пак бе искрен в благочестието. А другият само изчакваше удобен момент и под покривалото на скромност прикриваше злонравие. И ето доказателство! Защото не мога да отмина с мълчание станалото чудо, което е достойно да бъде запомнено и може да послужи като урок за мнозина нечестивци. И двамата, както отбелязах, бяха усърдни за мъчениците, не си отстъпваха един на друг в щедростта, като с щедра ръка и без да щадят средствата, градяха храм⁵. Но понеже трудовете им не произлизаха от еднакво произволение, то и краят на трудовете бе различен. Делото на единия, имам предвид по-големия брат⁶, вървеше успешно и по своя ред; защото Бог приемаше благосклонно дара, като Авелевата жертва, *правилно и принесена, и разделена* (Бит. 4:7 - според превода на седемдесетте), и самият дар бе сякаш някакво осветяване на първородния, а дарът на другия (какво посрамване за нечестивците още тук на земята, свидетелстващо и за бъдещото и с дребни знаци предвещаващо нещо голямо!) - дарът на другия бе отхвърлен от Бога на мъчениците като Каиновата жертва. Той полагаше труд; а земята заличаваше извършеното с този труд. Той полагаше още по-големи усилия, а земята отказваше да приеме в себе си основи, полагани от човек, колебаещ се в благочестието. Земята сякаш вещаеше какво сътресение ще предизвика той и същевременно въздаваше чест на мъчениците с безчестене на пренечестивия. Това събитие бе своеобразно пророчество за проявилите се с течение на времето у този човек високомерие и високоумие, за липсата на почит към мъчениците, за поругаването на свети храмове - пророчество, за другите невразумително, но предварително преследвало гонителя и предзнаменувало какво ще бъде възмездието за безчестието. О, човек, който е *умен за зло* (срв. Иер. 4:22), но не избягва собственото си мъчение! Благодарност към Бога, възвестяващ бъдещето, за да пресече нечестието и да покаже предзнанието Си! Какво необикновено, но по-скоро истинско, отколкото необикновено чудо! Какво братолюбие у мъчениците! Те не приеха честване от този, който ще обезчести мнозина мъченици; отхвърлиха даровете на човек, който ще изведе мнозина на подвиг на страдание, даже ще им завиди и в този подвиг. Или по-точно казано, не изтърпяха те, единствени сред мъчениците да бъдат поругани, когато храмовете на другите биват изградени и украсявани от преподобни ръце. Не допуснаха прехитрият в злото да може да се похвали с нанесените от него оскърбления, една и съща ръка и да гради, и да разрушава мъченически храмове, едни мъченици да бъдат чествани, а други да бъдат подлагани на безчестие, с престорено честване да се дава начало на действително безчестие. Не искаха оскърбителят, въпреки големината на оскърблението, да счита себе си за мъдър, и умеещ под видимата външност да се прикрие както от хората, така и от Бога, Който е по-прозорлив и по-премъдър от

³Гал.

⁴Юлиан и Гал.

⁵В чест на свети Мъченик Мамант.

⁶Гал.

всички и *улавя мъдрите в тяхното хитруване* (1 Кор. 3:19). Напротив, дадох на хулителя да разбере, че е уловен, така че да не се превъзнася. Бог на мъчениците, по известни единствено на Него разпореждания, по неизказаната Си премъдрост, по законите на управлението на света, по които някога очакваше изпълнението на аморейските беззакония, и сега не пресече, не пресуши изведнъж, подобно на нечист поток, замислената и скриваната злоба. Но за другите бе нужно да направи злонравие то ненавистно, да отхвърли честването и да покаже, че Бог е нелицеприятен и чист по отношение на всичко, което Му се принася. Той казал на тънещия в безчестие Израил *Не принасяйте вече суетни дарове, каденето е отвратително за Мене* (Ис. 1:13). Не можел да търпи *новомесечията им, съботите и празничните събрания*; защото като Самодостатъчен не се нуждае от нищо човешко и маловажно; още по-малко се развеселява от недостойни приноси; напротив, гнуса се от жертвата на нечестивия, пък била тя и телец, като от куче и се оскърбява от нея, пък била тя и тамян, като от богохулство (вж.: Ис. 66:3), изхвърля от светилището и отхвърля и *блуднишка плата* (Втор. 23:18); цени единствено тази жертва, която чисти ръце и висок и очистен ум принасят на Пречистия. И тъй, какво чудно има в това, че Той, който вижда не като човек, гледа не външното, а скрития човек, прониква с погледа Си до вътрешния източник на пороците или на добродетелите, както казвам, чудно има в това, че Бог и сега не прие честването, въздавано лукаво и с лукава мисъл? Но действително бе така. Пред онези, които не вярват, свидетелстваме чрез очевидци; мнозина от тях са още живи; те и ни разказаха за това чудо, и ще разказват за него на потомците ни.

И когато с настъпването на мъжката възраст те се докоснаха (би било по-добре никога да не се бяха докосвали!) до философските учения и придобиха сила в словото - за благоденствието - щит на добродетелта, а за злонравните - жило на греха, тогава той⁷ не можеше вече да скрива целия недъг и да обмисля коварния замисъл на нечестия само със себе си. Огънят, криещ се в някакво вещество, преди още да се е превърнал в светъл пламък, се проявява с излитащи искри и с дим, който идва отвътре. А ако желаете друго подобие - изворите, течащи със сила в подземни пещери, когато не си намират простор и свободен изход, на много места по земята се устремяват към повърхността и предизвикват шум под нея; защото силата на устрема им ги гони, а горните прегради ги възпират и пресичат. Така и той, възпиран от обстоятелствата и от уроците на императора, докато не бе безопасно да се проявява като явен нечестивец, криеше по-голямата част от безчестията си. Но имаше случаи, при които разкриваше тайните си мисли, особено пред хора, по-предразположени към безчестие, отколкото към благоразумие; а в разговори с брат си, даже противно на приличието, защитаваше езичниците, разбира се, под предлог, че се упражнява в словото посредством спорове; а в действителност това бе упражняване в противоборство спрямо истината. И изобщо той се радваше на всичко, с което се отличава нечестивото сърце. А когато човеколюбие то на Самодържеца провъзгласява брат му за кесар и го прави владетел на немалка част от света, тогава и пред него се разкри възможността с по-голяма свобода и безопасност да се отдаде на най-вредни науки и наставници. Азия стана за него училище по безчестие - по всякакви блъннувания за звездобройство, за рождени дни, за различни начини на гадаене, както и за неразривно свързаната с тях магия.

Само едно не му достигаше, за да добави към безчестията и могъщество. След известно време увеличилите се беззакония на мнозина, а някой може би ще каже: "благополучието на християните, достигнало до най-висока степен и поради това изискващо промяна - свободата, честта и задоволеността, от които се възгордахме", му дават и това⁸ над нас. Защото наистина е по-трудно човек да запази придобити блага, отколкото да придобие нови, и е по-лесно с усърдие да си възвърне миналото благоденствие, отколкото да запази сегашното. *Пред погибел гордост върви* (Притч. 16:18), е казано прекрасно в притчите, а славата се предшества от унижение, или ще го кажа по-ясно, след гордостта идва проваляне, а след провалянето - прославяне. *Бог се противи на горделиви, а на смирени дава благодат* (Иак. 4:6), и уравновесявайки всичко справедливо, се отплаща за противоположното с противоположно. И божественият Давид е знаел това. Затова поставя това - да бъде смиряван - в числото на благата, отправя благодарност към Смирилия го, като придобил чрез това познание за Божиите наредби; и казва: *Преди да се смиря, аз съгреших; заради това олазих словото Ти* (Пс. 118:67 - според превода на седемдесетте). По този начин той поставя смирението по средата между прегрешението и поправянето, тъй като то е причинено от прегрешението и е причинило поправянето. Защото грехът ражда смирение, а смирението ражда обръщане. Така и ние, когато бяхме

⁷Юлиан.

⁸Тоест, могъщество.

добронравни и скромни, тогава бяхме извисени и постепенно нараствахме, така че под Божието ръководство станахме и славни, и многобройни. А когато затлъстяхме, станахме своеволни; и когато надебеляхме (срв. Втор. 32:15), сме притеснени. През времето на благоденствие изгубихме славата и силата, които бяхме придобили по времето на гоненията и скърбите, както ще покаже продължението на словото.

Царуването и животът на кесаря си имат край. Ще премълча за предшестващия, щадейки и действията, и страдалия⁹, но при цялото ми уважение към благочестието и на двамата, не хваля дързостта. Ако за тях, като за хора, бе присъщо да съгрешават в нещо друго, то за това, вероятно, не ще похвалят нито единия, нито другия. Освен ако не превърнем и представяното тук като вина на единия в оправдание за другия. Тогава Юлиан става наследник на царството, но не на благочестието, наследник първо след брат си, а след известно време и след възцарения го. И Констанций му дава първото доброволно, а последното - по принуда, принуден от общия за всички край, поразен от бедствен и гибелен за целия свят удар.

Какво стори ти, най-богоприятни и най-христолюбиви сред царете?! Насочвам упрека си към теб, сякаш стоиш пред нас и внимателно ни слушаш, макар да знам, че си много по-високо от нашите упреци, настанен си при Бога, наследил си небесна слава и ни напусна, за да замениш временното царство с вечно. Защо взе такова решение ти, който по благоразумие и бързина на ума далеч превъзхождаше не само съвременните на теб, но и предишните царе? Ти очисти пределите на царството от варвари и усмири вътрешните размирници; въздействаше на едните с увещания, на другите - с оръжие, а в единия и другия случай се разпореждаше сякаш никой не ти противодействаше. Важни са победите ти, спечелени с оръжие и битки; но още по-важни и значими са спечелените без кръв. При теб отвсякъде се явяваха пратеници и молби; едни се покоряваха, други бяха готови да се покорят. А ако някъде имаше надежда за покорност, това се равняваше на самата покорност. Божията мишца те ръководеше във всяко намерение и действие. Благоразумието бе в теб по-удивително от могъществото и могъществото бе по-удивително от благоразумието.; а благочестието ти бе още по-удивително от славата за благоразумието и могъществото ти. И как така се оказа неопитен и непредпазлив единствено в това? Откъде бе тази прибързаност в безчовечното ти човеколюбие? Кой демон ти внуши тази мисъл? Как за толкова кратко време, за един миг със собствените си ръце предаде на общия кръвопиец на всички великото наследство - това, с което баща ти се украсяваше, имам предвид наричания в Христа *народ* просиял в цялата вселена, *царствено свещенство* (1 Петр. 2:9), отгледано с много усилия и труд?

Братя, може би ви се струва, че като говоря така и към избличителната реч не присъединявам веднага и вещания на истината, постъпвам неблагочестно и неблагоприятно; макар че вече в достатъчна степен оправдах Констанций със самото това, в което го обвинявах, ако сте вникнали в моето обвинение. Тук самото обвинение съдържа в себе си извинение; защото, като споменах за добротата, аз представих и оправдание. На кого от познавалите поне малко Констанций не му е известно, че той заради благочестието, от любов към нас, поради това, че ни желаше всичко добро, не само бе готов да го¹⁰ презре или да презре честта на целия род или увеличаването на царската власт, но за нашата безопасност, за нашето спасение би дал дори държавата, целия свят и душата си, която за всеки е по-скъпа от всичко? Никой никога и към нищо не е пламтял с такава пламенна любов, с каквато той се грижеше за увеличаването на християните и за това, да ги изведе на висока степен на слава и сила. Нито покоряването на народи, нито благоустройството на обществото, нито титлата и санът цар на царете, нито всичко останало, което става повод за изживяване на човешко щастие - нищо не го радваше толкова, колкото единствено това - ние чрез него и той чрез нас да се прославяме пред Бога и пред хората и нашето господство завинаги да пребъде неразрушимо. Защото извън останалото, разсъждавайки наистина по царски и по-високо от мнозина други, той ясно съзираше, че с успехите на християните нарастваше могъществото на римляните, че с идването на Христа при тях се появи самовластие, което никога досега не бе достигало до пълно единовластие (при тях се появи абсолютна монархическа власт, която никога досега не бе достигала до пълно единовластие). Мисля, че затова той обичаше специално да ни облагодетелства. А дори и да ни оскърби малко, ни оскърби не поради презрение, не с намерението да ни обиди, не поради това, че предпочиташе други пред нас, а желаейки всички да бъдем едно, да пазим единомислие, да не се разсичаме и разделяме с разколи. Но както отбелязах, простотата е

⁹Свети Григорий има предвид умъртвяването на кесар Гал, по заповед на императора, поради възмущението му против императора.

¹⁰Юлиан.

непредпазлива; човеколюбието не е без слабости; и който е далеч от злото, той най-малко подозира злото. Затова той не предузна бъдещето, не вникна в притворството (а нечестият се промъкваше постепенно) и в един император можеха да се съвместяват и благодетелство към благочестивия род, и благодетелство към най-нечестивия и най-безбожния сред хората.

И в какво упрекна християните този нечестивец, какво непохвално намери у нас и какво сче за изключително и неопровержимо в езическите учения? По какъв образец си състави име с безчестият си, като по свършено нов начин влезе в надпревара с възцарения го? И понеже не успя да го надмине по добродетели и свършенства, се постара да се отличи с противоположното - с това, че надмина всякаква мяра в безчестият и бе усърден в лошото. Такова е нашето оправдание на Констанций по отношение на християните и за християните, съвсем справедливо за имащите ум.

Но ще се намерят хора, които, като ни простят една вина, не ще просят друга. Ще почнат да обвиняват Констанций в наивност за това, че повери властта на враждебен и непримирим противник и че първо го направи враг, а после го направи могъщ, като положи основите на враждата с умъртвяването на брат му и му даде сила с избирането му за цар. Ето защо е нужно да кажем накратко и за това; нужно е да покажем, че човеколюбието не бе съвсем неразумно и не излизаше извън рамките на царското великодушие и царската предвидливост. Даже би ме било срам, ако, след като бяхме удостоени от Констанций с такава чест и сме толкова уверени в отличното му богочестие, не кажем в негова защита истината, което, като служители на словото и истината, сме длъжни да вършим и за хора, които ни най-малко не са ни облагодетелствали. Особено би ме било срам да не кажа истината за Констанций сега, след преселването му от тукашния свят, когато няма никакво място за мисълта, че ласкаем, когато словото ни е свободно от всякакво лошо подозрение. Имаше ли някой, който да не се надява, ако не на нещо друго, то поне на това, че чрез почестите Констанций ще го¹¹ направи по-кротък? Имаше ли някой, който да не счита, че след доверието, което му бе оказано дори против справедливостта, и той ще бъде по-правдив? Особено когато и над двамата е произнесена правдива и пряма царска присъда - единият е удостоен с чест, а другият е свален? Защото почестият втория, както никой не очакваше, даже без сам да е получил почест, с това ясно показва, че и първия е наказал не без справедлив гняв. Екзекуцията на единия бе следствие от прекалената дързост на наказания; а почестите към другия бяха дело на човеколюбие в издигналия го до почести. Но ако е нужно да кажем още нещо, то е, че Констанций можеше да разчита не толкова на неговата вяност, колкото на собственото си могъщество. Мисля, че именно поради такава надежда прочутият Александър подарил на победения Пор, който мъжествено защитавал държавата си, не само живота, но скоро след това и царството на индийците. С това, а не с нещо друго, той искал да докаже великодушното си; а да не надмине някого във великодушното, за него - Александър, било по-срамно, отколкото да отстъпи в силата на оръжието; при това, ако Пор би замислил някое зло, на Александър би му било лесно да го победи и друг път. Така и в Констанций човеколюбието произлезе от прекомерната надежда на собствената си сила. Но защо хвърлям усилия там, където и за победения е доста лесно да победи? Ако доверилият се е постъпил лошо, то колко по-лошо е постъпил този, комуто е оказано доверие? Когато поставяме като вина това, че злият нрав не е забелязан предварително, тогава като какво трябва да приемем самото злонравие?

Но порокът наистина е нещо, което не може да бъде включено в някакво правило, и човек няма средства да прави злите добри. Така и Юлиан от това, от което би трябвало да почувства в себе си благоразположение и да угаси искрите на злобата, ако е имало такива, от същото това пламна с по-голяма ненавист; и почна да търси начин как да отмъсти на благодетеля. На това го научиха платоновците, хризиповците, почтените перипатетици, стоиците и риторите. До това го доведоха и геометричното равенство, и уроците за справедливост, и правилото: "Предпочитай да търпиш, отколкото да нанасяш обида". Това му преподаваха благородните наставници, сподвижниците на царската власт и законодателите, които той си намираще по кръстопътища и пещери¹² в които не че одобряваше нравите, а се удивляваше на сладкостта им, а може би не и на него, а единствено на нечестият им, което бе достатъчен съветник и наставник - какво да прави и какво да не прави. И наистина, не са ли достойни за удивление тези, които на думи строят градове, каквито на практика не могат да съществуват, които се кланят на величавите тирани едва ли не като на Бога

¹¹Юлиан.

¹²Под кръстопътища и пещери свети Григорий има предвид местата, на които Юлиан заедно с наставниците си принасял жертви на бесовете и извършвал гадаене.

и при своята надменност поставят обола над боговете? Едни от тях учат, че изобщо няма Бог; други - че Бог не промисля за земното, а че всичко тук тече без цел и случайно; други казват, че звездите и основните съзвездия управляват всичко, управлявани незнайно от кого и откъде; други пък предполагат, че всичко се стреми към удоволствие и че наладата представлява целта на човешкия живот. А добродетелта за тях е само гръмко име. По думите им след сегашния живот няма нищо, след това няма никакво разследване за делата на тукашния живот, за да бъде пресечена неправдата. Друг пък от тези мъдреци изобщо не разбираше това, а бе покрит от дълбоката, така да се каже, тиня и от непроницаемия мрак на заблудата и невежеството; разумът му не бе и толкова очистен, че да може да гледа към светлината на истината, а лазейки в долното и сетивното, не бе способен да си представи нещо по-висше от демоните и да разсъждава за Твореца по достоен за Него начин. А дори някой да поглеждаше малко, то имайки за ръководител разума, а не Бога, се увличаше от по-вероятното и от онова, което, като по-близо, по-бързо привлича към себе си вниманието на тълпата. И какво чудно има в това, че излезлият от такова училище, управляван от такива кормчии, когато му повериха властта и го почетоха със сан, се оказва толкова зъл към поверилия и почелия? А ако може да защитим едно, обвинявайки друго, то мисля, че го опълчи против установения ред и го подбуди да търси свободата на високоумието не толкова скръбта за брат му, в когото той виждаше свой противник по вяра, колкото това, че не понасяше усилящото се християнство и изпитваше злоба против благочестието. Беше необходимо, както те учат, философията и царската власт да се съберат заедно; но не с цел прекратяване, а с цел увеличаване на обществените злини. И първото дело на високомерието и високоумието му бе това, че сам си сложи венец, сам се почете с висока титла, която или времето, или заповед на царя, или, както се е случвало в предишни времена, решение на сената дава, и то - не като случаен трофей, а като награда за добродетел. Но той не счита господаря в царството за господар на раздаваните почести. И второ, след като видя, че първата дързост води до необходимостта да поддържа високоумието си, какво още замисля? Докъде достига в безчестието и наглостта? Каква ярост! Опълчва се против самия Констанций и води от запад войска под претекст да се оправдае за приемането на царски венец; защото външно все още скриваше високоумието си. Но в действителност замисля да заграби в ръцете си властта и да смае света с неблагоприятността си. И не се излъга в надеждите си.

Да не се чудят на това непостигащите непостижимите дълбини на Божиите разпореждания, според които се извършва всичко! Да не се чудят предоставящите управлението на света на Художника, Който, разбира се, е по-мъдър от нас и води творението Си към каквото и както Му е угодно, и без никакво съмнение - към съвършенство и излекуване, дори лекуваните да се огорчават! Според тези разпоредби и той¹³ не е подтикнат към зло (Божеството, Кое по природа е благо, не е виновно за злото, и злите дела принадлежат на избирация по своя воля злото), но не е възпрян в устрема си. С бързина премина през владенията си и през част от варварските земи, превземайки проходите, но не с намерението да ги завладее, а за да се скрие; вече се приближава до царския дворец, след като се осмели на този поход, както казваха негови съмишленици, по предзнание и по внушение на демоните, които му предсказвали бъдещето и предварително устройвали промяна на обстоятелствата. Но по думи на нескриващи истината, той се явил тъкмо в момент, определен за тайно и скрито в мрак злодеяние; бързал за деня на смъртта, за която сам бил виновник, защото тайното тук бе не предзнание, а обикновено знание, обикновено злодеяние, а не благодеяние на бесове. А това, колко са пронизателни бесовете в такива неща, ясно показва Персия. И нека замлъкнат онези, които приписват прибързаността му на бесовете; освен ако не назовем тяхно дело и това, че той бе злобен! Ако кончината на царя не бе предшествала нашествието на мъчителя и тайната война не се водеше по-усилено от откритата, то може би злодеят би узнал, че е бързал към собствената си гибел, и преди да бе вразумен с поражение от персите, би понесъл наказание за високоумието си в римските предели, в които злонамерено дръзна да нахлуе. И ето доказателството! - Още когато той бил на път и мислел, че намеренията му са неизвестни, войската на преобладаващия цар го обкръжава и му пресича дори възможността за бягство. (Така сочат последиците; защото и след получаването на властта над държавата, немалко усилия му струваше да се наложи над тази войска.) И в същото време, пламтейки от гняв против високоумието и безчестието, имайки в мрежите си най-хитрия сред хората, по пътя към мястото на действията (наистина са велики греховете ни!), императорът след много молби към Бога и към хората да извинят човеколюбието му напуска живота, като с похода си доказва на християните ревността си за благочестието.

¹³Юлиан.

И тук, като пристъпвам към продължаване на словото, проливам сълзи, смесени с радост. По подобие на това, както реката и морето се борят помежду си и се сливат - и в мен се води борба - и сливане, и възлнение на чувствата. Последните събития ме изпълват с удоволствие; а предшествашите извличат от мен сълзи, сълзи не само за християните и за бедите, които ги сполетяха или предизвикани от лукавия, или допуснати от Бога по причини, които са Му известни, и може би заради нашето превъзнасяне, налагащо очистване, но също - сълзи и за неговата¹⁴ душа, и за всички увлекли се с него в същата гибел. Някои оплакват само последните им поражения и тукашните им страдания; защото имат предвид единствено настоящия живот и не достигат с мисълта си до бъдещето, не мислят, че ще има уреждане на сметките и отплата за делата на земния живот, а живеят подобно на безсловесни, грижат се само за днешния ден, измерват благополучието само с тукашните удобства и наричат всяка случила им се неприятност нещастие. Но според мен по-голям плач заслужават бъдещите им мъчения и наказанието, очакващо грешниците. Не говоря още за най-голямото наказание, тоест за това, колко мъчително ще бъде за тях отхвърлянето им от страна на Бога. Как да не пролея сълзи за този нещастник? Как да не оплаквам тези, които тичаха при него, повече от ония, които бяха гонени от него? И не трябва ли да плача повече за увлеклия другите в беззаконие, отколкото за предалите се на страната на злото? Даже за гонените това - да страдат за Христа - бе съвсем не зло, а най-блажено дело, не само поради бъдещите въздаяния, но и поради сегашната слава и свобода, която те придобиха с бедствията си. А за другите това, което претърпяха тук, е само начало на пригответното и заплашващото ги в бъдеще. За тях би било много по-добре, ако бяха страдали по-дълго тук, но не бяха запазени за тамошните изтезания. Казвам това в съответствие със закона, който повелява да не се радваме на падението на врага и изисква състрадание от този, който е устоял.

Но отново трябва да насоча словото към него. Каква е тази ревност да надмине всички в злото? Каква е тази страст към нечестиято? Какъв е този стремеж към гибелта? Как така ученик на Христа, който толкова много се занимаваше със словото на истината и сам говореше на душеспасителни теми и се учеше от другите, стана такъв христоненавистник? Още не е успял да наследи царството и вече дръзко проявява нечестие, сякаш срамувайки се и за това, че някога бе християнин или пък отмъщавайки на християните за това, че бе носил едно и също име с тях. И първият от смелите му подвизи, както ги наричат гордеещите се с неговите тайни (какви думи съм принуден да произнеса!), е следният: измива водата на кръщението със скверна кръв, заменяйки нашето свещенодействие със свой мерзък ритуал и уподобявайки се, съгласно поговорката, на свиня, валяща се в тинята, извършва очистване над ръцете си, за да ги очисти от безкръвната Жертва, чрез която ставаме участници с Христа в страданията и Божеството; ръководен от зли съветници със зловредна насоченост, започва царуването си с разглеждане на вътрешности и с жертвоприношения.

Но след като споменах за разглеждане на вътрешности и за суеверия, или по-точно казано, за зловерието му в такива неща, не зная дали да опиша чудото, разгласяно от мълвата, или да не вярвам на слухове? Колебая се в мисълта си и недоумявам към кое да склоня; защото тук това, на което може да се вярва, е смесено с невероятното. Няма нищо невероятно, че при тази нова поява на злото и на нечестиято е имало някакво знамение; а и неведнъж са се случвали знамения при големи обрати. Но да е станало точно така, както разказват - това е доста удивително за мен, а, разбира се - и за всеки, който желае и счита за справедливо, чистото да бъде обяснявано чисто. Говори се, че принасяйки жертва, той видял във вътрешностите на животното Кръст във венец. У другите това възбудило ужас, смут и осъзнаване на нашата сила, а на наставника на нечестиято придало толкова дързост, че той изтълкувал: "Кръстът и кръгът означават, че християните отвсякъде са обкръжени и затворени". Ето това е чудно за мен и ако не е истина, нека бъде разпиляно от вятъра; ако ли пък е истина, значи тук отново Валаам пророкува, Самуил или пък призрактът му е извикан от магьосница; отново бесове, без да искат, изповядват Иисус и истината става явна чрез противоположното на истината, та по този начин да ѝ повярват повече. А може би това е станало с цел да бъде възпрян от нечестиято; защото Бог, по човеколюбието Си, може да отваря много и необикновени пътища към спасението. Но ето какво разказват мнозина и на което може да се вярва: Юлиан слязъл в една от недостъпните за народа и страшни пещери (о, да бе слязъл по същия начин и в ада, преди да бе напреднал толкова много в злото!); съпровождал го човек, вещ в тази област, или по-добре да кажа, измамник, достоен за много пропасти. Наред с другите видове магии, при тях се извършва и този - да се съветват с подземни демони за бъдещето някъде в мрак, дали затова, че демоните обичат повече тъмнината, тъй като сами са

¹⁴На Юлиан.

тъмнина и са виновници за тъмнината, тоест за злото, или пък защото бягат от благочестивите по земята, тъй като от срещата с тях изпадат в безсилие. Но когато нашият храбрец върви напред, го обзема ужас, с всяка следваща крачка му става все по-страшно; разказват и за някакви необичайни звуци, за зловоние, за огнени явления и за не знам какви призраци и привидения. Поразен от изненада, като неопитен в тези неща, той прибягва към Кръста, към това древно помощно средство, и се прекръства против ужасите, призовава на помощ Гонения. Последвалото след това било още по-страшно. Знамението подействало, демоните били победени, страховете се разсеяли. И какво станало после? Злото се съживява, отстъпникът отново става дързък, опитва се да продължи по-нататък - и отново същите ужаси. Прекръства се още веднъж - и демоните утихват. Ученикът е в недоумение; но с него е наставникът, превратно тълкуващ истината. Той казва: "Те не се уплашиха от нас, но се погнусиха от нас". И злото надделяло. Наставникът едва продумал - и ученикът вярва, а убеденият го води към бездната на гибелта. И не е чудно. Порочният човек е готов по-скоро да следва злото, отколкото да бъде възпиран от доброто. Какво казал той после или какво е правил, или как са го мамили и с какво са го пуснали - нека знаят онези, които посвещават и сами са посветени в тези тайнства. Но след излизането му оттам и в разположението му, и в действията му личала бесноватост и яростта на погледа му показвала на кого е извършил служение. И ако не още от деня, в който той се реши на това безчестие, то сега множество демони по най-явен начин се вселили в него. В противен случай щеше да излезе, че той напразно е слязъл в мрака и е общувал с демони, което те наричат вдъхновение, благовидно изопачавайки смисъла на думите. Такива бяха първите му дела!

Но когато болестта се усили и гонението бе готово да започне, той (или като човек, мъдър в злото и преуспял в нечестието, или по съвет на поощрявалите го в това) видя, че да води с нас война открито и да обяви себе си за предводител на нечестието е не само прекалено дръзко и безразсъдно, но и съвсем противно на целта. Защото принудата би ни направила по-непоколебими и готови да противопоставим на насилието ревност по благочестието; защото мъжествените души, когато искат да ги принудят към нещо със сила, обикновено са непреклонни и са подобни на пламък на вятъра, който колкото повече е раздухан, толкова повече се разгаря. Той откриваше това не само в резултат на своите умозаклучения, но можеше да го знае и от предишните гонения, които по-скоро прославиха християнството, отколкото го отслабиха; защото гоненията укрепват душата в благочестието и в опасностите душата се закалява като нажежено желязо във вода. А ако действа с оръжието на лукавството (разсъждаваше той) и придаде на принудата форма на убеждение, прикрие насилието с ласка, както примамката прикрива кукичката на въдицата, то в такава борба ще има мъдрост и сила. Освен това той завиждаше на мъченическата чест, с която биват удостоявани подвижниците. Затова замисля да действа чрез принуда, но не под формата на принуда, а да ни накара да страдаме и да нямаме честта, че страдаме за Христа. Каква глупост! Първо, той мислеше да скрие за какво биваме подлагани на опасност и да прикрие истината с лъжеумувания, но не прецени, че колкото повече коварства замисля против почестите на мъченичеството, толкова по-високи и по-славни ще станат те; второ, считаше, че ние се излагаме на опасности не поради любов към истината, а поради желание за слава. Но нека с това се забавляват техните емпедокловци, еристеевци, емпедотимовци, трофониевци и множество подобни жалки хора. Първият от тях мислел да стане бог и да постигне блажена участ, като се хвърли в кратера на сицилианския вулкан; но любимата му обувка, изхвърлена от огъня, засвидетелствала, че Емпедокъл не бил станал от човек бог, а се оказал само един загинал тщеславен, немъдър, нямащ дори здрав разум човек. А останалите поради същата болест и самолюбие се скрили в мрачни пещери; но когато били открити, не толкова си спечелили чест с това, че са се скрили от хората, колкото се обезчестили с това, че не останали в неизвестност. Но за християните е по-приятно да страдат за благочестието, оставайки неизвестни дори на всички, отколкото да се прославят за другите и да бъдат нечестиви. Защото малко ни е грижа дали ще угодим на хората; цялото ни желание е да получим чест от Бога. А истински любомъдрите и боголюбивите са и над това; те обичат общението с доброто заради самото добро, не заради приготвените след гроба почести. Защото това вече е втората степен на похвален живот - да вършиш нещо заради награда и отплата; и третата е да избягваш злото поради страх от наказание. Така разсъждаваме ние; и за желаещите не е трудно да посочат много доказателства за това. А нашият противник, искайки да лиши християните от чест като от нещо голямо (защото мнозина съдят за другите по собствените си страсти), най-напред започва гонение против нашата слава. Той въвежда нечестието не така смело, както другите гонители, и иска да постъпи с нас не само не като цар, но и даже не като мъчител, който да би могъл да се похвали, че е принудил света

да приеме нечестивия му закон и е заглушил учение, което е превъзмогнало всички други учения. А като роб плахо крои козни против благочестието и прибавя към гонението хитри двусмислени умования.

Всяка власт действа чрез убеждение или чрез принуда. И той предостави последната, тоест насилието, като по-малко човеколюбиво, на народа и градовете, които поради неразсъдливостта и непредпазливия си стремеж към всичко, са особено неударжими в дързостта; впрочем и за това той не издаде всенародна заповед, а сякаш издаде неписан закон, като показва волята си с това, че не спря народните вълнения. А първото, тоест убеждението, като по-кратко и достойно за цар, предостави на себе си. Но и това не спази напълно. Както за леопарда не е присъщо да изостави пъстротата, за негъра - чернотата, за огъня - силата да изгаря, за лукавия - този открай време човекоубиец - човеконенавистта, така и той не можа да изостави злобата, с която се нахвърли върху нас. Но както казват за хамелеона, че той лесно променя външния си вид и може да стане всякакъв на цвят освен бял (премълчавам за Протей - баснословен египетски хитрец). Така и той бе за християните всичко освен кротост. И човеколюбието му бе доста безчовечно; убеждението му бе насилствено; благосклонността му служеше като извинение за жестокостта, та хората да видят, че той справедливо използва насилие, след като не е успял да въздейства чрез убеждение. Казаното се вижда от това, че убежденията му продължаваха малко време и в повечето случаи скоро следваше принуждение, така че да бъдем уловени като на лов за диви животни или с примка, или с преследване, така че и в единия, и в другия случай непременно да му паднем в ръцете.

След като обмисли и разпредели по този начин действията си, той прилага друга хитрост - единствено сигурната, макар и доста нечестива - започва злото си дело от приближените си и от обкръжението си, както е обичаят на всички гонители. И наистина, ако близките ти не са на твоя страна, няма как да действаш срещу чуждите; както е невъзможно да бъде водена против врагове войска, която се опълчва против началника си. Той сменя царедворците, като предварително тайно предава едни на смърт, а други отстранява не толкова за това, че бяха благоразположени към великия цар¹⁵, колкото за това, че още бяха предани на Царя на царете, а за него бяха безполезни и поради едното, и поради другото. Междувременно от само себе си или чрез началниците, привлича на своя страна войската, която считаше за особено лесно преклонима; защото военните ту се блазнят от почести, ту се увличат поради простотата си, и не знаят друг закон, освен царската воля; или по-правилно е да кажем, че той привлече само част от войската, немалка част - онези, които завари развалени и болни, които и тогава, и преди това робуваха на обстоятелствата; и от тази част едни действително пороби, а други само се надяваше да пороби. Но не увлече всички; защото Този, Който ни наказва чрез него, не му даде толкова сила над нас и останаха още над *седем хиляди мъже*, които не прегнаха колена пред Ваал (срв. 3 Царств. 19:18), не се поклониха на златния образ истукан (срв. Дан. 3:18), не бяха ухапани от змии; защото гледаха окачената змия, потъпкана от Христовите страдания. Сред началниците и висшите военни, които е доста лесно да бъдат победени със заплахи с обещания, и сред редовите воители, известни само по брой, се намериха мнозина, които отблъснаха нападенията му, както твърда стена отблъсква неуспешно действие на оръдие. Впрочем той не толкова се съкрушаваше за онова, което му се изпълваше от ръцете, колкото се изпълваше с дързост, подобно на луд, от онова, което улавяше. Пожелаваше - и си представяше очакваното като вече постигнато. После се опълчи и против голямото знаме с изображението на Кръста, което, вдигнато високо, предвождаше войската бе считано от римляните за облекчение в усилията, и действително беше такава и може да се каже царстваше над останалите бойни знамена, някои от които бяха украсени с изображения на царе и с опънати платове с различни цветя и надписи; а други, приемайки в себе си вятъра през страшната паст на дракони, поставени на върховете на копия, издуващи се по извивките, изпъстрени с тъкани люспи, представляваха приятна и същевременно ужасна гледка.

И когато подреди всичко, което бе около него, в съответствие с мислите си и вече мислеше да възтържествува над близката опасност, тогава се решава и на друго. О, неразумни, нечестиви и нищо неразбиращи във великите дела! Опълчваш се против многобройното наследство, против всемирното плододаване, осъществявано по всички краища на земята с низостта на словото и с безумието, както бихте казали, на проповедта - на тази проповед, която победи мъдрите, прогони демоните, превъзмогна времето, която е нещо старо и същевременно ново (подобно на това, както и вие представяте един от боговете си) - старо за

¹⁵Констанций.

малцина, ново за мнозина, първото - в сянката на предобраза, последното - в осъществяването на тайната, скрита до настъпването на времето ѝ! Ти си против великото Христово наследство, като забрави кой си, какви са силите ти и откъде си, против великото и неизчерпаемо наследство, което, дори някой да би се надигнал против него с по-голяма ярост от теб, само би нараснало и би се увеличило още повече (защото вярвам на пророчествата и на онова, което виждам); против наследството, което Сам Той, като Бог, сътвори и като човек наследи, което законът предизобрази, благодатта изпълни, Христос обнови, което пророците издигнаха, апостолите свързаха, евангелистите довършиха! Със сквернотите си ти си против Христовата жертва! С кървищата си ти си против кръвта, която очисти света! Вдигаш война против мира! Вдигаш ръка против ръката, прикована вместо тебе и заради теб! Ти си против жлъчката - с твоето приобщаване към жертвите! Против Кръста - с трофея си! Против смъртта - с разрухата! Против възкресението от гроба - с метежническото си надигане! Ти си против Свидетеля, отхвърлил дори свидетелството на мъчениците¹⁶! Ти си след Ирод - гонител! След Иуда - предател, само че не показваш, подобно на него, разкаяние чрез самообесване! След Пилат - христубиец! След Иудеите - христоненавистник! Не се засрами от жертвите, заклани за Христа! Не се уплаши от великите подвижници - Иона, Петър, Павел, Иаков, Стефан, Лука, Андрей, Текла и другите, които преди и след тях пострадаха за истината! Те с желание се бореха с огън, с желязо, със зверове и мъчители, отиваха на истински и застрашаващи бедствия сякаш в чужди тела или като безплътни. И защо бе всичко това? За да не изменят дори и с дума на благочестието. Те биват прославяни с големи почести и празненства, прогонват демони, изцеляват болести, явяват се, предсказват; самите им тела, когато хората ги докосват и почитат, действат толкова силно, колкото и душите им; дори капките кръв и всичко, което носи върху себе си следи от техните страдания, са също така действени, както и телата им. Но ти не почиташ това, а го безчестиш; и се удивляваш на Херкулес, който от нещастия и женски обиди се хвърля в огъня; удивляваш се на това, че поради гостоприемството или с цел угаждане на боговете Пелопс е предложен като ястие, поради което пелопидите се отличават с рамене от слонова кост¹⁷, удивляваш се на извратеността на фригийците, подмамвани от свиренето на флейта и след това подлагани на поругаване или на заслужени изтезания и изпитания през огън при посвещаване в тайнствата на Митра¹⁸, удивляваш се на умъртвяването на чужденци при таврите¹⁹ на принасянето на жертва на царската дъщеря в Троя, на кръвта на Меникей, пролята за тивенци, и накрая, на смъртта на дъщерите на Скедаз в Левктра²⁰. Хвалиш лакедемонските младежи, посичащи се с мечове и поръсващи жертвеника с кръв, приятна на чистата и девствена богиня²¹, хвалиш чашата с отрова на Сократ²², пищяла на Епиктет²³, меха на Анаксарх²⁴,

¹⁶Ката тѣ Мартиро уѣе мартура; Думата Мартир означава свидетел и мъченик. Свети Григорий употребява тази дума в първия смисъл относно Иисус Христос, както е и в Откровение от Иоан 1:5; 3:14; във втория - относно свидетелите на Христовата истина - апостолите и мъчениците.

¹⁷Пелопс в древногръцката митология е син на Тантал и Диона. Поради полубожествения си произход, Тантал е бил винаги добре дошъл на трапезата на боговете на Олимп. Той обаче откраднал нектар и амброзия, дал ги на хората и им разказал за тайните на боговете. Веднъж, за да изпита тяхната вездесъщност, той убил, нарязал и сварил сина си Пелопс и им го поднесъл на трапезата. Боговете разбрали ужасната истина и не докоснали храната. Само Деметра, тъжна и унесена заради отвлечената си дъщеря Персефона не разбрала каква е храната и изяла част от рамото на момчето. По заповед на Зевс частите от тялото на младежа били събрани и сварени в свещен котел заедно с направено от Хефест рамо от слонова кост. Така Пелопс бил съживен. Пелопонеският полуостров носи неговото име. При всички потомци на Пелопс се появявало блестящо бяло петно на едното рамо.

¹⁸Митра - дивен персийски бог на светлината и правдата, а по-късно и на слънцето, изобразаван като младеж с фригийска шапка, притискащ с коляното си повален бик - символ на тъмните сили. Към Митра имало мистичен култ, наречен митраизъм и практикуван в Римската империя от I до IV в. сл. Хр. в т. нар. митраеуми.

¹⁹Таври - народ, населявал в древността Таврика (днешния Кримски полуостров). Таврите принасяли човешки жертви на девствената богиня Орейлохе, която гърците отъждествявали с Артемида. За тази цел те използвали хора, претърпели корабкрушение край бреговете им, както и всички гърци, които им попадали в ръцете. Таврите убивали и военнопленниците, набивали главите им на колове, издигащи се над жилищата им.

²⁰Левктра е селище в древна Гърция, в Беотия, на десетина километра югозападно от Тива. Известно е основно с важната битка при Левктра през 371 г. пр. Хр. между тиванци и спартанци и завършила с решителна тиванска победа.

²¹Лакедемон е другото име на Спарта. А богинята, за която говори св. Григорий, е Артемида. В Спарта от древни времена принасяли в жертва на Артемида дори хора. По-късно пред нейна статуя бичували спартанските младежи. Така ги привиквали да понасят болките, които ги чакали по време на война. Който можел да издържи на изтезанията, бил провъзгласяван за победител и получавал за награда дажба черна супа от свинска кръв. А тук свети Григорий говори за самобичуване и самонараняване като жертва пред Артемида.

²²Сократ умира, изпивайки чашата с отрова (цикута или бучиниш).

²³Епиктет - римски философ (ок. 500-138 г. сл. Хр.).

²⁴Анаксарх - древногръцки философ (? - 323 г. пр. Хр.). Нарекъл мях тялото си, когато го стривали с чукало в хаван за смилане на еченик. Този исторически факт е описан в книгата на Диоген Аертски "За живота, ученията и изреченията на бележити философи" и по-късно е използван от Тертулиан в неговата "Апологетика". Отговаряйки на упреците на езичниците, че християните биват подтиквани към мъченичество от имената си и от предрасъдъци, Тертулиан пише: "Но при вас подобна отчаяност и готовност да се умре с цел

любомъдрието на които било по-скоро принудително, отколкото доброволно; хвалиш скока на Клеомброт Амбракийски - плод на философско учение на душата²⁵, хвалиш споровете на питагорейците за боба²⁶ и презрението към смъртта у Теана или не помня на кой друг от посветените в Питагоровите тайни и учения.

Но удиви се, ако не на предишните, то на сегашните подвизи на християните, ти, най-любомъдри и най-мъжествени сред смъртните, който искаш да подражаваш в търпението на епаминондовци и сципионовци²⁷, ходиш редом с войската си, задоволяваш се с оскъдна храна и се хвалиш с лично предводителство. Благородният и самомъдър човек не унижава доблестта и във враговете; той цени по-високо мъжеството на неприятелите, отколкото пороците и изнежеността на най-близките си. Виждаш ли хората, които нямат нито доходи, нито подслон, нямат почти нито плът, нито кръв и с това се приближават до Бога, чиито нозе не са мити и легло им е земята, както казва твоят Омир, мислейки с тази измислица да почете един от демоните? Те живеят долу, но са над всичко долно; сред хората, но са над всичко човешко; вързани са, но са свободни; притеснени са, но не са задържани от нищо; нямат нищо в света, но притежават всичко надсвободно; живеят двоен живот и презират единия, а за другия се грижат; чрез умъртвяване са безсмъртни, чрез отричането от творението са съединени с Бога; не познават страстната любов, но горят с божествена безстрастна любов, тяхното наследство е Изворът на светлината, и още тук - Неговите озарения, ангелски псалмопения, всенощно стоене, преселване на предграбвания ум при Бога; чистотата и непрестанното очистване, като незнаещи мяра във възходането и обожението; техни са скалите и небесата, низините и престолите; голотата и дрехата на нетлението; пустинята и тържеството на небесата; потъпкването на сладките и насладата на безкрайното, неизреченото. Съзлите им потопяват греха, очистват света; вдигането на ръцете им угася пламък, укротява зверове, притъпява мечове, обръща полкове в бягство; и (бъди уверен!) ще огради устата и на твое нечестие, макар за известно време да се превъзнасяш и да лицедействаш с твоите демони в позорището на нечестието. Как и това не е страшно, не е достойно за уважение от теб, който си прекалено дързък и си по-безразсъден от всеки устремяващ се към смъртта? А това, разбира се, в много отношения буди по-голямо уважение от ненаситността на мъдреца и законодателя Солон, която Крез изблича, чрез лидийското злато, отколкото Сократовата любов към красотата (срам ме е да кажа - към момчетата, макар тя да се прикрива с по-благоприлично наименование), от Платоновата лакомия в Сицилия, заради която философът бил продаден и не бил откупен от нито един от учениците си, и даже от нито един грък, от Ксенократовата лакомия, от шеговитостта на живелия в бъчва Диоген, с която той, предпочитайки вкусната хапка пред простия хляб, казал с думите на поета: "Пришълци, направете място на господата", и от Епикуровата философия, непризнаваща никакво благо над удоволствието. Велик е при вас Кратес; да завещаеш земите си за пасище на овце, разбира се, е самомъдро дело и наподобява на

придобиване на слава и известност се възвеличава като доблест (...) Анаксарх, когато го счуквали до смърт с чукало за смилане на ечемик, казал: "Чукай, чукай обвивката на Анаксарх, не ще счукаш самия Анаксарх!" - о, величие на душа на философ, който намери в себе си сила да се шегува даже с този свой край. (...) О, позволена слава, защото е човешка! На нея в презрението към смъртта и към всевъзможната жестокост не ѝ се приписват нито гибелни мечтания, нито отчаяно упорство; позволено ѝ е да страда толкова за родината, за империята, за дружбата, колкото не ѝ е разрешено да страда за Бога". Тертулиан. Апологетика. 50:4, 6, 10.

²⁵ Някой си младеж Клеомброт от град Амбрак, като прочел диалога на Платон "Федон", където се казва, че философията е грижа за смъртта, отишъл и се хвърлил от една скала. По този повод поетът Калимах даже написал известна епиграма, която била изучавана в античните училища: "Като каза на слънцето: "Сбогом", Клеомброт Амбракийски от високата стена се хвърли в ада; той не познаваше такава горест, която да би го накарала да желае смъртта; а само бе прочел писанието на Платон за душата".

²⁶ Векове наред последователите на Питагор, както и други гръцки и римски философи, се питали ял ли е Питагор фасул, или не. Този въпрос съвсем сериозно занимава мнозина философи и писатели от края на класическата и елинистическата епоха и в търсенето на правилен отговор се оформили две противоположни мнения. Според Авъл Гелий, римски писател от II в. и автор на сборника "Атически ноци", "кой знае как се е установило едно старо невярно схващане, че философът Питагор не ядял месо и се въздържал от фасула". В подкрепа на това твърдение звучат стиховете на гръцкия поет Калимах от Кирена (III в. пр. Хр.): "Дръж си ръцете далече от боба, ястие тежко. Съветвам и аз, както заръча и Питагор".

Подобно мнение споделя и Цицерон, който, позовавайки се на Платон, казва, че човек трябва да се оттегля за сън в такова състояние на тялото, че нищо в него да не предизвиква отклоняване или объркване на душата. Тоест не трябва да се яде боб преди лягане. На противоположно мнение по въпроса за боба стои Аристоксен (IV в. пр. Хр.), гръцки философ, музикален теоретик и ученик на Аристотел. В книгата си за питагорейците той пише: "От зеленчуците Питагор препоръчвал най-вече боба, понеже е лек и действа разхлабващо. Затова и се хранел най-вече с боб". Налага се да уточним, че когато питагорейците говорят за боб, те нямат предвид фасул, а бакла и папуда. Съвременният фасул е донесен от Америка през XVI-XVII в.

²⁷ Епаминонд (ок. 418-362 г. пр. Хр.) - тивански пълководец и държавник. Разбива спартанската военна мощ с победата при Левктра. Сципион (Публий Корнелий Емилиан Сципион, наричан още Млади, както и Африкански (185-129 г. пр. Хр.) през 146 г. пр. Хр., по време на Третата Пуническа война, получил славата на виден римски пълководец, като окончателно победил войските на картагенците, превзел и разрушил Картаген.

делата на нашите любомъдри; но той провъзгласява свободата си не толкова като любител на мъдростта, колкото като честолубец. Велик е и онзи, който на борилия се с вълните кораб, когато хвърлили всичко в морето, благодарил на съдбата, довела го до просешка тояга. Велик е Антистен, който, когато един нагъл оскърбител го ударил по лицето, написва на челото си като на статуя името на ударилия го, може би за да го упрекне по-язвително. Хвалиш също един от живелите малко преди нас, че се молил цял ден, стоейки на слънце; но той може би се е възползвал от момента, когато слънцето е по-близо до земята, за да съкрати молитвата, приключвайки я със слънчевия залез. Хвалиш и потидейския труженик, който през зимата стоял по цяла нощ, потънал в съзерцание и в екстаза не чувствал студ. Хвалиш любознателността на Омир, трудил се над Аркадиевия въпрос; любознанието и неуморимостта на Аристотел, опитващ се да узнае причината за промените в Еврипа - над което те и умрели. Хвалиш и Клеантовия кладенец, и Анаксагоровия юлар²⁸ и Хераклитовите сълзи. Но колко такива има сред вас и дълго ли са се подвизавали? Как тогава да не се удивлява човек на нашите подвижници, които са хиляди, десетки хиляди, посвещават се на същото, а и на още по-високо любомъдрие, любомъдърстват цял живот и може да се каже, по целия свят, както мъже, така и жени, съперничаещи на мъжете по мъжество и забравящи своята природа само тогава, когато трябва да се приближат до Бога с чистота и търпение? И не само хора от незнатен род и свикнали с трудности поради постоянна оскъдица, но понякога дори и високопоставени и знатни по богатство, род и власт се решават на непривични за тях страдания, за да подражават на Христа. При все че не притежават дар слово, защото не поставят благочестието в словото, и както признава един от вашите поети, плодът на мъдрост, която пребивава само на езика, не е годен за дълго, в тях има повече правда; те поучават чрез дела.

Но като пренебрегна всичко това и като имаше за цел единствено да угоди на демоните, които нееднократно го поваляха, което и заслужаваше, преди другите разпоредби по обществените дела, той се нахвърли върху християните. Само две неща го занимаваха - галилейците, както ни наричаше той, за да ни обиди, и персите, които упорито продължаваха войната. Но нашият въпрос бе по-важен за него, изискваше големи грижи, така че той считаше войната с персите за проста работа и детска игра. Макар да не заяви публично това, не го и криеше; яростта му дори стигаше дотам, че той не преставаше да твърди това винаги и пред всички. И този преблагоразумен и най-добър управник на държавата не съобрази, че по време на предишните гонения смущенията и сътресенията бяха незначителни, защото нашето учение бе докоснало все още само малцина; истината бе приета от неголям брой хора и още не се бе открила на всички. Но сега - когато спасителното слово се разпространи навсякъде и особено при нас²⁹ стана господстващо - да дръзне да измени и да разклати християнството, бе все едно да разтърси Римската държава и да изложи на опасност цялата империя; да претърпим от самите себе си, от това ново и чудно любомъдрие и царуване, под което благоденствахме и се върнахме в древния златен век и към несмущаван от нищо спокоен живот, нещо по-лошо, което дори и враговете ни не биха ни пожелали. Или удобството на съобщенията, намаляването на данъците, избирането на началници, наказването за кражба и другите постановления, служещи за временно благополучие и моментен блясък, можеха да бъдат от голяма полза за държавата и бяха толкова ценни, че да проглушават ушите ни с похвали за тези начинания? А народните смутове и вълнения в градовете, разбивът на семейства, раздорите в домовете, разтрогването на бракове (което нямаше как да не последва след онова зло и наистина последва) можеше ли да служи за негова слава или за сигурността на държавата? Кой ще бъде толкова склонен към нечестието или толкова лишен от общ разум, че да се съгласи с това? В тялото, ако само един-два члена не са здрави, останалите без трудност понасят това и повечето членове запазват здравето; даже от здравите членове и на болните може да им стане по-добре. Но ако по-голямата част от членовете са разстроени и поразени от болест, то не може да не страда цялото тяло и опасността за него е очевидна. Така при подчинените недъзите на един член на обществото понякога могат да бъдат покривани от благосъстоянието на цялото общество, но ако е увредена по-голямата част от членовете, опасността застрашава цялото общество. Мисля, че някой друг, даже и злият ни ненавистник, би могъл да види това в сегашното време при това увеличаване на християните. Но в този човек злобата бе помрачила разума и затова той еднакво насочва гонението и срещу малкото, и срещу голямото.

Особено детска, неоснователна и недостойна не само за цар, но и за що-годе разумен човек, бе мисълта му, че след промяна на името ни уж ще последва промяна в разположението ни или пък, че уж ще ни е срам

²⁸Така Анаксагор нарекъл свое съчинение, в което били събрани трудни въпроси.

²⁹В Римската държава.

от тази промяна, сякаш сме обвинени в нещо отвратително. И ни дава ново наименование, сам ни нарича и узаконява да се наричаме галилейци, вместо християни. Заимстваното от Христа име наистина е славно и достойно за уважение. И той замисли да ни лиши от това наименование или по тази причина, или поради това, че подобно на демоните се страхуваше от силата на името, и го замени с друго - неупотребявано и неизвестно. Но ние няма да им сменяме имената; защото няма и по-смешни имена, та да заменим с тях предишните, каквито са техните фалии и итифалии³⁰, Мелампитовци³¹, Трагопод и уважаемият Пан, един бог, произлязъл от всички младоженци и получил по достойнство името си от посрамване³². Защото се нуждаят от това - или един, и при това - най-могъщият, да обезчести мнозина, или един, и при това - най-отвратителният, да произхожда от мнозина. И тъй, нека не им завиждаме нито за делата, нито за имената. Нека се наслаждават на простотията си и да се хвалят с мерзостите си.

Ако желаят, да им предоставим Вутин; готови сме да направим и по-голям подарък, като им отстъпим и Триеспер, толкова величествено раждан и раждащ, извършил тринадесети подвиг за една нощ (има предвид петдесетте дъщери на Тестий), за да получи за това наименованието бог. Ако християните биха пожелали да измислят подобни неща, биха могли да намерят от собствените дела на Юлиан много посрамни и същевременно по-прилагащи му наименования за него. Защото какво би попречило и на нас, отплащайки се с равно за равно, да наречем римския цар или както той, измамен от демоните, мечтаел да се нарича, цар на вселената, Идолиан, Пизей, Адоней и Кависитавър, както някои от нашите остроумци вече го нарекоха, тъй като това е доста лесно. Какво би ни попречило да приложим към него и да измислим за него и други названия, каквито действителната история предоставя? Но Сам Спасителят и Владиката на всичко, Създателят и Управителят на света, Синът и Словото на Великия Отец, Помирителят, Първосвещеникът и съпрестолният на Отца, заради нас, обезчестилите образа Му, свалените в пръстта и неразбралите великата тайна на съчетанието³³ не само слязъл до образ на раб, но и възкачил се на кръста и възкачил заедно със Себе Си и моя грях, за да го умъртви - когато Го наричаха самарянин и (още по-лошо) имащ в Себе Си бяс, не се срамуваше от това и не упрекуваше оскърбителите. Този, за Когото бе лесно да накаже нечестивците чрез ангелските сили и само с една дума, с пълна кротост и снизходителност отпраща оскърбителите и пролива сълзи за разпналите Го. Така че, колко нелепо е да се мисли, че ние, наричани галилейци, ще скърбим за това или ще се срамуваме, или пък поради това ще престанем да бъдем усърдни в доброто и ще уважим повече тези оскърбления от душата и тялото, когато и тях умеем да презираме заради истината (вж.: Мат. 10:28; Лук. 9:24)? Напротив, това, за което говоря, е по-скоро смешно, отколкото скърбно. И ние предоставяме този вид забавление на театралните зрелища; защото, разбира се, никога не ще надминем тези, които за своя гибел се забавляват там и забавляват и другите с подобни неща.

Но това, че като нямаше сили да ни убеди открито и се срамуваше да ни принуждава мъчителски, скривайки под лъвска кожа лисица или, ако желаете, таейки зад маската на Минос велика неправда, неправо съдие (не зная как по-точно да изразя това), той употреби снизходително насилие, вече е доста лукаво и злонамерено. Впрочем, ускорявайки словото, ще предоставя останалото на желаещите да пишат история и мисля, че мнозина, считайки дори за благочестиво дело да поразяват със слово толкова гибелен човек, ще се погрижат да съчинят трагедия (ако трябва да бъде наречена така) или комедия на тогавашното време, така че и на потомството да бъде предадено такова важно нещо, заслужаващо да не бъде скривано. А сам вместо всичко ще разкажа като пример за едно-две негови деяния, ще ги разкажа заради онези, които прекомерно му се удивляват; нека знаят, че удостоявяат с похвали човек, за когото е невъзможно да бъде намерено дори порицание, каквото той заслужава.

Не зная дали при всички народи, живеещи под властта на царе, е така, но поне при римляните строго се спазва едно царско постановление - в чест на царуващите публично да бъдат поставяни техни изображения.

³⁰ Фалии - фалоси; итифалии - жреци на Дионис (Бакхус), носещи фалоси на идолските празненства.

³¹ Мелампит ("чернозаден"). Епитет на героя от древногръцката митология Херакъл, наречен от римляните Херкулес, и име на скала край Термопилите. По време на похода си в преизподнята гърбът на Херакъл се среснал за една вълшебна скала, но той съумял да се освободи.

³² Пан - аркадски бог, син на Уран или Хермес и на Гея или нимфата Пенелопа. Първоначално божество на пасищата, но по-късно - бог на Вселената. Още като дете приличал на коза - бил обрасъл с косми по цялото тяло, с кози рога, крака и копита, с брада и опашка. Пан бил преди всичко планинско божество. Когато някой пътник се загубел в гората, Пан излизал насреща му и го стряскал с чудовищната си фигура. Оттук идва думата паника.

³³ Тоест на земното с небесното в човека.

За утвърждаване на царската им власт не са достатъчни венците, короните, баграниците, многобройните закони, данъците и множеството поданици. За да внушат по-голямо уважение към властта, те изискват и поклонение, и поклонение - не само пред своята особа, но и пред своите изваяни и живописни изображения, така че въздаваната им почит да бъде по-пълна и по-съвършена. Към тези изображения всеки император обикновено добавя и нещо свое. Един изобразява как най-прочути градове му поднасят дарове; друг - как победа увенчава главата му; трети - как сановници, украсени с отличия на властта, му се покланят; други представят или зверове, поразени от точни удари, или варвари, победени и хвърлени в нозете им. Царете изпитват наслада не само от самите дела, в които поставят славата си, но и от техните изображения.

И какво замисля той? Какви козни крои против най-твърдите християни? Подобно на онези, които прибавят в храната отрова, към обичайните царски почести прибавя нечестие и съчетава римските разпоредби с поклонение на идоли. Затова, като нарисова върху изображенията си наред с другите обичайни начертания и демони, предлага тези изображения на народа и на градовете и най-вече на областните управители, така че злото да бъде съвсем неизбежно - или въздаващият чест на императора да въздава чест и на идолите, или отказващият да отдаде чест на идолите да изглежда като оскърбител на честта на императора; защото поклонението се отдаваше съвместно. Малцина, които бяха по-богобоязливи и по-проницателни от другите, избягнаха тази измама и толкова хитро заложените мрежи на нечестието; но бяха наказани за проницателността си под предлог, че са оскърбили честта на императора; а в действителност пострадаха за истинския Цар и за благочестието. А по-голямата част от простите и неразсъдливи хора бяха уловени и може би самото незнание ще им послужи като извинение, като въввлечени в нечестието чрез хитрост. Дори само тази постъпка е достатъчна, за да опозори намерението на царя. Защото мисля, че на царя и на човека от простолудие не им приляга едно и също, тъй като достойнството им не е еднакво. При човек от простолудие бихме извинили и някоя хитра постъпка; защото за този, за когото е невъзможно да действа с явна сила, е извинимо да прибегва и до хитрост; но за цар е доста срамно да отстъпи пред сила, а още по-срамно и неприлично е, както мисля, да прикрива целите и намеренията си с хитрост.

Другото му дело по замисъл и намерение е еднакво с първото, но по обширност на действието е много по-лошо и нечестиво; защото злото се разпространи върху по-голям брой хора. И към казаното ще добавя следното. Настъпил ден за раздаване на царски подаръци - или годишният, или специално определен тогава от царя с лош умисъл. Войската трябвало да се събере, та всеки да получи награда според длъжността и званието си. Тук се разкрила нова проява на низостта, нова гледка на нечестието! Безчовечността е украсена с някакво човеколюбие, неразумието и алчността, които в повечето случаи са неразделни с военните, са уловени чрез пари. Бляскаво тържествувайки над благочестието и гордеейки се с хитрините си, царят важно седял пред всички в целия си блясък и изглеждал на всички като подобен на някакъв Меламп или Протей³⁴, без усилия преобразявайки се в нови образи. А какво ставало около него и за какви ридания е достойно то от страна на благомислещите - не само на присъствалите тогава, но и на слушащите сега за това зрелище! Предложено било злато, предложен бил и тамян; наблизо имало огън, недалеч - разпоредители. И какъв благовиден предлог! Изглеждало, че такъв е уставът за царско раздаване на подаръци, осветен от древността и високо ценен! И какво следвало? Трябвало да пуснат в огъня тамян и да получат от царя цената на гибелта си, малка цена за нещо голямо - за цялата си душа, за нечестие против Бога. Гибелна търговия! Горчиво възмездие! Цялото войнство се продавало чрез една хитрост. Покорителите на света падали от малък огън, от къс злато, от малко кадене, и най-горестното от всичко било, че по-голямата част от тях не чувствали поражението си. Всеки пристъпвал с надеждата да спечели нещо, но спечелвайки, губел себе си; покланял се на десницата на царя и не мислел, че се покланя на своя убиец. И на разбралите какво става не им било по-леко, защото, след като веднъж се увлекли по злато, считали първата неразумна постъпка за ненарушим закон за себе си. Колко хиляди персийци, стрелци с лъкове и с прашки, какви обковани в желязо и неуязвими отникъде бойци, какви стенобойни оръдия биха успели в това, което било извършено с една ръка едновременно с гнусния замисъл?

Ще добавя още един разказ, будещ по-голяма жал от описаното по-горе. Говори се, че неколцина от измамените поради незнание, след като се поддали на съблазънта, се върнали къщи да споделят трапезата с приятели и дошло време според обичая да се разхладят с напитка, сякаш не им се е случило нищо

³⁴Протей, син на Посейдон, морски старец, който има способността да приема всякакви образи.

лошо; когато взели чашата, вдигнали очи нагоре и започнали с кръстно знамение да призовават Христовото име, един от приятелите им се удивил и рекъл: “Но какво е това? След отричане призовават Христа!” Те полумъртви питали: “Кога сме се отрekli? Какви са тези думи?” Приятелят им обяснил: “Хвърлихте тамян в огъня, а това е все едно, че сте се отрekli”. Като напуснали незабавно пиршеството, горейки от ревност и гняв, те тичали по тържището като умопомрачени и викали: “Ние сме християни, ние сме християни в душите си! Нека всеки човек чуе това, а преди всички други внимателно да го чуе Бог, за Когото живеем и сме готови да умрем. Не те излъгахме, Спасителю Христе! Не се отрехохме от блаженото изповядване. Дори ръката да е съгрешила в нещо, сърцето не участваше. Измамани сме от царя, но не сме уязвени от златото. Събличайки от себе си нечестията, сме готови да се умием с кръв”. После отиват тичешком при царя, хвърлят пред него златото и с цялото си мъжество извикват: “Не подаръци получихме от теб, царю, а бяхме осъдени на смърт. Не за почести бяхме повикани, а сме осъдени на безчестие. Прояви милост към воините си - предай ни на заколение за Христа. Единствено Него признаваме за цар. Отплати ни се с огън за огъня и заради пепелта ни превърни в пепел. Отсечи ръцете, които протягахме към злото, нозете, с които тичахме към злото. Дай златото на други, които няма да се разкайват за това, че са го взели. На нас ни стига Христос; Той ни заменя всичко”. Така говорели те и същевременно увещаваха другите да разберат измамата, да изтрезнеят от опиянението и да се оправдаят пред Христа с кръв. Царят възнегодувал срещу тях, но се сдържал да ги умъртви явно, за да не направи мъченици тези, които вече били мъченици, доколкото това било в тяхна власт. Царят ги осъдил на заточение и с това отмъщение им направил много голямо благодеяние, тъй като ги отдалечил от своите скверноти и козни.

Макар желанията му да бяха такива и в много случаи той да употребяваше коварство, все пак, тъй като нямаше в сърцето си твърдост и следваше по-скоро внушението на злия дух, отколкото собствения си разум, то не устоя в първоначалното си намерение и не запази злобата си в тайна. Говори се за огъня на Етна, че насъбирайки се долу и задържан от сила до време се скрива на дъното на планината и отначало издава страшни звуци (дали не са въздишки на измъчван исполин или нещо друго) и изхвърля дим от върха на планината - предвестник на бедствието; но щом се насъбере и стане неудържим, тогава, изригван от недрата на планината, се носи нагоре, излива се през краищата на кратера и с неимоверно страшен поток опустошава намиращата се под него земя. Същото може да се види и в него. До време се владееше, придържаше се към злохитрото си правило и ни вредеше чрез измама; но когато неудържимият гняв надхвърли мярата, тогава той не бе в състояние да скрива злонамереността си и се опълчи с открито гонение против божествените ни и благочестив сонм. Ще премълча за указите му против светите храмове, които бяха и публично обявявани, и тайно изпълнявани, за разграбването на църковните дарения и средства, както поради алчност, така и поради нечестивост, за разграбването на свещени съсъди и поругаването им от скверни ръце, за свещеноначалниците и техните подчинени, които заради тях бяха влачени и изтезавани, за облените в кръв колони, които те обхващаха и обгръщаха с ръце по време на бичуването си, за стрелците, които, надминавайки по свирепост и ревност отдалия им заповедта, тичаха по села и градове, за да ни покорят, сякаш сме перси, скити или други варвари. Няма да говоря за всичко това; но кой не знае за безчовечността на александрийци? Те и по-рано много издевателстваха над нас, и сега, възползвайки се прекомерно от времето, като народ по природа размирен и буен, както се говори, прибавиха към нечестивите си дела и това, че напълниха светия ни храм с двойна кръв - с жертвена кръв и с човешка кръв - и направиха това под предводителството на един от царските философи³⁵, който чрез това само си спечелил име. На кого не е известно буйството на жителите на Илиопол и буйството на жителите на Газа, на които той се удивляваше и ги почиташе за това, че разбирали добре, в какво поставя величието си, и неистовството на жителите на Аретуса, които дотогава бяха неизвестни, а от това време станаха много известни? Защото хората си спечелват гръмка име не само от добродетелните, но и от злите дела, когато те не намират одобрение дори сред порочните.

За жителите на Газа (от многото им злодеяния трябва да разкажем поне за едно, което би могло да ужаси и безбожници) се говори, че извели на площада непорочни девиси, които водели отречен от света живот и до които едва ли някога се е докосвал мъжки поглед, съблекли ги голи, за да ги поругаят най-напред с този позор, после ги разсекли и раздробили на части и (как да постигна дълготърпението Ти, Христе, в това време!) едни злобно ги разкъсвали със собствените си зъби, като достойни почитатели на бесовете, поглъщали суровите

³⁵Наричал се Питиодор.

им черни дробове и след тази храна се заемали с общата и обичайна храна; а други, като посипали все още живите вътрешности на девиците с храна за свине, пуснали изключително свирепи свине, сякаш устройли това зрелище, за да видят как ще бъде разкъсана и погълната плът с ечемик - тази смесена храна, невиджана и нечувана дотогава. И виновникът за тези дела заслужавал да храни с тази храна само своите демони, както и добре ги нахранил с кръвта си от раната, получена близо до сърцето, макар жалките хора, поради крайното си нечестие неспособни дори да разсъждават, да не разбират това.

А кой живее толкова далече от обитаваните от нас страни, че да не знае и да не ни изпревари с разказ, припомнящ за чудния Марк и жителите на Аретуса? По времето на славния Констанций, по дадената тогава на християните власт, той разрушил едно демонско капище и обърнал мнозина от езическата заблуда към пътя на спасението както със силата на словото си, така и в не по-малка степен и със светлоносния си живот. Поради това жителите на Аретуса, и особено онези от тях, които били привързани към почитането на демоните, отдавна вече негодували против него. И когато положението на християните се влошило, а езическото започнало да се надига, Марк не избегнал господстващата сила на времето. Народът, макар за известно време да сдържа негодуванието си, все пак, както огън, криещ се в горивно вещество, или както поток, възпиран със сила, стига да се появи удобен повод, обикновено се възпламенява и разкъсва преградите. Марк, като видял, че сред народа, който не знае мяра нито в замислите, нито в заплахите, има настроения против него, отначало решава да бяга не толкова поради малодушие, колкото следвайки заповедта, която повелява да бягаме *от един град в друг* (вж.: Мат. 10:23) и да се изплъзваме от гонителите; защото християните, при цялото си мъжество и готовност за търпение, трябва не само да имат предвид своята полза, но и да щадят гонителите, така че, доколкото е възможно, да не увеличават с нищо опасността, в която се намират враговете им. И когато Марк узнал, че заради него влачат и гонят мнозина и мнозина поради жестокостта на гонителите са изложени на опасност за живота си, не пожелал заради своята безопасност да гледа равнодушно бедствието на другите. Затова взема друго решение, най-доброто и любомъдрото - завръща се от бягството, доброволно се предава на народа - да правят с него каквото искат и с твърдост се изправя срещу трудните обстоятелства. Какви ли ужаси нямало там? Какви ли жестокости не били измислени? Всеки прибавял нещо свое за довършване на злото. Не се засрамили (да не говоря за нещо друго) от любомъдрието на мъжа; то още повече ги раздраждало; защото считали завръщането на Марк по-скоро за презрение към самите тях, отколкото за мъжество в понасянето на опасности. Старецът свещеник бил воден сред града, доброволен страдалец, уважаван поради годините си и още повече - поради живота си, от всички, освен от гонителите и мъчителите. Воден бил от хора от всякаква възраст и състояние. Там били всички без изключение - мъже и жени, младежи и старци, хора, заемащи длъжности в градската управа и украсени с почести. Всички се силели да се надминат един друг по наглост против стареца. Всички считали за благочестиво дело да му причинят колкото се може по-голямо зло и да победят престарелия подвижник, който се борел с целия град. Влачели го по улиците, блъскали го в нечисти ями, влачели го за косата. Не останала нито една част от тялото му, която да не е поругана от тях и която нечестивците, достойно търпящи мъченията в тайнствата на Митра³⁶ да не измъчили. Деца вдигали нагоре върху железни остриета тялото на доблестния страдалец и го предавали едни на други, превръщайки тази плачевна гледка в забава. Стягали със стиска подбедриците на стареца чак до костите, рязали му ушите с тънки и здрави конци, като го вдигали във въздуха в кош. Облян с мед и отвара, по пладне го жилели оси и пчели, а същевременно слънцето с изгарящ зной опалвало и пекло плътта му, готвейки от това блажено (не мога да кажа нещастно) тяло горещо ястие за тях. При това, говори се (и това си струва да бъде записано), че старецът, млад за подвизи (тъй като и сред жестоките страдания не преставал да показва светло лице и се услаждал от самите мъки), произнесъл достойно за запомняне и прослава изречение: "Това, че виждам себе си високо, а тях - долу, на земята, е прекрасно предзнаменование". Толкова много се извисявал духом той над онези, които го държали! Бил толкова далече от скръбта, че сякаш присъствал на страданията на някой друг, и считал случващото му се не за беда, а за тържество. И кой, ако има поне малко милосърдие и човеколюбие, не би се трогнал? Но за това пречели обстоятелствата и яростта на царя, който изисквал безчовечност и от тълпата, и от градовете, и от началниците, макар на мнозина, които не познавали дълбините на злобната му хитрост, това да им изглеждало по друг начин. Ето какви мъчения изтърпял мъжественият старец! И за какво? - За това, че не

³⁶На Митра се покланяли персите, халдеите, а по-късно - гърците и римляните. При тайнствата, извършващи се в пещерата на Митра поклонниците му били подлагани на дванадесет жестоки изпитания - били измъчвани с глад, търпели бичуване, преминавали през огън и така нататък. Сред поклонниците на Митра бил и Юлиан.

искал да хвърли една златна монета на мъчителите, с което и доказал, че се подвизавал за благочестието. Защото, докато аретусийци определяли за разрушения от него храм прекалено висока цена, настоявали той или да заплати изцяло всички пари или наново да построи храма, дотогава все още можело да се мисли, че той им се противопоставя по-скоро поради невъзможност да изпълни исканото, отколкото поради искрено благочестие. Но когато, побеждавайки ги постепенно с твърдостта си и всеки път, намалявайки по нещо от цената, накрая ги довел дотам, че му поискали съвсем малка сума, която можел лесно да заплати, и след това с еднаква неотстъпчивост едните се домогвали да вземат поне нещо и с това да докажат победата си, а другият не искал да даде нищо, само и само да остане непобеден, макар мнозина, не само подтикнати от благочестие, но и от уважение към непобедимата твърдост на стареца усърдно да предлагали да заплатят повече, отколкото се искало, тогава вече можело ясно да се види, че той не жали парите, а се подвизава за благочестието. Какво означавали тези постъпки с Марк - дали снизходителност и кротост или наглост и безчовечност - нека ни кажат удивляващите се на императора философ. Мисля, че никой не ще се затрудни да даде справедлив и истински отговор на това. Трябва да добавя още, че Марк бил един от онези, които тайно отвели и с това спасили този нечестивец, когато целият му род бил изложен на опасност да загине. Може би той претърпял заслужено всички тези мъки, а заслужавал дори още по-големи страдания само за това, че без сам да знае, опазил това зло за цялата вселена. Говори се, че тогавашният епарх³⁷ (по религия езичник, а по нрави - извисяващ се над езичниците и уподобил се на най-добрите мъже, известни в древността и днес), като не могъл да гледа равнодушно различните мъки и търпението на този мъж, смело рекъл на царя: “Не е ли срамно за нас, царю, че всички християни ни побеждават, така че не можахме да надвием и един старец, който претърпя всички мъчения? И това - да го надвием - не е кой знае какво дело, но да бъдем победени от него - не е ли крайно бедствие?” Така че това, от което по-нисшите началници, поради чувство за дълг, се срамували, с него се гордеел царят! Може ли да има нещо по-бедствено от това, не толкова за страдалите, колкото за действалите? Такива са делата на аретусийци! Безчовечността на Ехет и Фаларид³⁸ е нищо в сравнение с тяхната жестокост, или по-точно, с жестокостта на този, под чието подбудителство и разпореждане се вършело това, така както от семето произлизат кълнове и от вятъра - корабкрушение.

А какви и колко нетърпими са и другите му дела? Кой ще ми даде свободното време и езика на Херодот и Тукидид, за да мога да предам за бъдещите времена описание на цялата злост на този човек и сякаш на колона да напиша за потомството история на това време? Ще премълча за Оронт и за мъртъвците, които нощем тази река, задръстена от трупове, тайно погубваше, скривайки злодействата на царя. Това са думи на поета³⁹, които съвсем сполучливо могат да бъдат отнесени към Оронт. Няма да говоря и за тайните отдалечени места на двореца му и за водоемите, кладенците и рововете, които бяха пълни с недобри съкровища, тоест не само с трупове на момчета и девизи, разсечени при тайнства за извикване на души, за гадаене и беззаконни жертвоприношения, но и с тела на пострадали за благочестието. Няма да го обвиняваме, ако желаете, за това, тъй като и самият той се срамуваше и по този начин показваше поне малка умереност. Това се вижда от факта, че се стараше да скрие тези беззакония като мерзост, която не бива да излиза наяве. А за това, че така гонеше и позореше нашите кесарийци, тези великодушни и пламенни ревнители на благочестието - може би няма нужда и да го порицаваме, защото той бе доведен до това отмъщение от справедливото, както му се струваше, негодувание срещу тях заради храма на богинята на щастието, претърпяла нещастие в щастливо време⁴⁰. Трябва поне малко да отстъпим и на неправдата, щом тя вече е придобила такава сила над нас! Но кой не знае следващото събитие?

Когато в една област тълпата вилнееше против християните и като умъртви мнозина от тях заплашваше, че ще извърши още повече от това, областният управител, желаейки да се придържа към средата между изискванията на законите и духа на времето (тъй като се считаше задължен да служи на духа на времето и същевременно изпитваше известно уважение към законите), подложи мнозина езичници на наказание. И

³⁷Заместник на претора. Созомен го нарича Салюстий.

³⁸Имена на двама мъчители, единият от които бил в Епир, а другият в Агригента.

³⁹Тук свети Григорий цитира думите на Омир за Скамандър, задръстен от труповете на убитите от Ахил. Вж. “Илиада”, XXI, с. 220. В Антиохия Юлиан нощем умъртвявал тайно мнозина християни и вълните на Оронт скривали свидетелите на истината и изобличителите на нечестието.

⁴⁰По време на царуването на Юлиан някой от живеещите в Кесария християни подпалил и опожарил храм, посветен на Фортуна, за което царят изпратил много жители на Кесария на заточение.

какво се получи? Направиха донос срещу него. Внезапно, с голямо безчестие го хванаха и изправиха пред царя, и той бе предаден на съд за това, че бе наказал езичници, макар да се бе позовал на закони, по които му бе възложено да съди. Едва не бе осъден на смърт. Накрая царят прояви към него човеколюбието си, тоест осъди го на заточение. И какво удивително и човеколюбиво изявление чухме при това! “Е, какво толкова има - каза справедливият, непреследващ християните съдия⁴¹ - ако една езическа ръка е умъртвила десетина галилейци?” Не е ли това явна жестокост? Не е ли това указ за гонение, по-ясен и по ужасен от онези, които са издадени публично? Действително, каква е разликата между това, дали ще обявиш с указ гонение против християните, или ще изразиш одобрение към гонителите им и ще зачетеш някаква справедливост по отношение на християните за тежко престъпление? Волята на царя е неписан закон, облечен със силата на властта, и е по-силен от писмените укази, неподкрепяни от властта.

“Не - казват почитателите на делата му, измислящи ни нов бог, кротък и човеколюбив, - той не е предписвал публично укази да се гонят християните и да бъдат принуждавани да търпят всичко, което бъде угодно на гонителите” - и с това мислят да докажат, че той не бе гонител. Но все още никой не е нарекъл хидрата кротка за това, че вместо една глава, ако се вярва на легендата, има девет, или Патарската химера кротка за това, че има три глави, неприличащи си една на друга, от което тя изглежда още по-страшна; или пък адския цербер кротък за това, че също има три глави, приличащи си една на друга; или морското чудовище Сцила за това, че около нея имало шест отвратителни глави, и макар, както казват, горната ѝ половина да показвала нещо благообразно, кротко и не неприятно за очите (понеже Сцила била девица, имаща нещо сродно с нас), но по-надолу имало кучешки, зверски глави, нямащи нищо благовидно, погубили множество кораби и също толкова опасни, както и главата на намиращата се срещу нея Харибда. И нима ще обвиниш стрелите на лъка и камъните на прашката, а не самия стрелец; или ще обвиниш кучетата на ловците, отровата, рогата на бодливите бикове, ноктите на хищните зверове, а ще оставиш настрана действащите чрез тях и ще ги считаш за невинни за това, на което се осмеляват? Наистина, това би било крайно безумие, дело, достойно за истински софист, защитаващ своите пороци и закриващ истината със силата на словото. Впрочем той не ще може да се скрие, дори да се върти във всички посоки, дори поради хитростта си да приема всякакъв възможен външен вид и да си сложи, както казват, шлема на Аид⁴², или, владеейки пръстена на Хигес и обръщайки към себе си печата му, да може да става невидим. Напротив, колкото повече се опитва да избяга и да се скрие, толкова повече бива уловен пред съда на истината и пред вещите съдии по такива дела, като виновен за постъпки и начинания, които и сам не ще поиска да защитава и да нарича справедливи. Толкова лесно бива улавяно лукавството! Така то само поразява себе си от всички страни.

Но не си мислете, че само извършеното от него бе толкова низко и противно на царското благородство и достойнство, а онова, което е замислял да направи, е било по-човеколюбиво, по-достойно за цар. Не! Би било добре, замисляните от него дела да не бъдат много по-безчовечни от тези, за които бе казано. Както при движение на змей едни извивки на люспите му вече са се повдигнали, други се повдигат, трети са готови за това, а четвърти, макар до определен момент да са в покой, не могат да не се раздвижат, или ако желаете друго сравнение, както при удар от мълния едни части вече горят, а други най-напред почерняват, докато огънят се усили и обхване и тях, така и при него едни злодейства вече бяха извършени, а други бяха предначертани в надеждите му и в заканите му към нас, и тези предначертания бяха толкова нелепи и необикновени, че само в неговия ум можеше да се родят такива намерения и да поиска да ги осъществи, макар и преди него да е имало мнозина гонители и врагове на християните. Защото за каквото не били помисляли нито Диоклетиан, първият от най-свирепите гонители на християнството, нито приемникът му Максимиан, който го надминал в жестокостта, нито последвалият след тях и най-зъл темен гонител Максимин, претърпял за това ужасно смъртно наказание, отвратителна телесна язва⁴³, чиито белези са изобразени като на позорни стълбове на неговите статуи, стоящи и досега на обществени места - това замислял той, както разказват съучастници и свидетели на тайните му дела; но бе възпрян от Божието човеколюбие и от сълзите на християните, които бяха изобилно проливали от мнозина като единствено лекарство против гонителя. А замислите му се състояли в това, да лиши християните от всички права и да затвори за тях

⁴¹Юлиан.

⁴²Покритият с шлема на Аид (или на Плутон), както казва Омир (“Илиада”, V, 845), бил невидим за другите, намирайки се пред очите им. Други (Платон във втора книга на “Република”) разказват същото за пръстена на лидийския цар Хигес.

⁴³Максимин починал от зловонни рани, от които била поразена долната част на корема му.

всички събрания, площади, обществени празненства и дори съдилищата; защото, според него, онзи, който не пожелае да запали тамян на намиращите се там жертвеници и не заплати толкова скъпо за тези общи права, не бива да се ползва от всички това. О, закони, законодатели и царе! Както Творецът с еднакво човеколюбие, общо и неоскъдняващо за всички, дава на всички да се наслаждават на красотата на небето, на слънчевата светлина, на разливането на въздуха, така и вие предоставяйте на всички свободни хора еднакво и с равно право да се ползват от закрилата на законите. А той замислял да отнеме на християните това право, така че те, претърпявайки и насилствени притеснения, и отнемане на имуществата, и всякаква друга голяма или дребна щета, забранена от законите, да не могат да получат законно удовлетворение в съда. Нека ги гонят от родната им земя, нека ги умъртвяват, нека, ако е възможно, да не им дават и да дишат свободно! Всичко това, разбира се, още повече укрепяваше страдащите в ревността и дръзновението пред Бога и още повече довеждаше действащите до беззакония и безчестие. И какво, на пръв поглед, мъдро основание за това посочваше този убиец и отстъпник, нарушител на законите и законодател, или, ще кажа по-точно с думи от нашите свещени книги, този *враг и мъстител* (Пс. 8:3)? Това, че в нашия закон е предписано: да не отмъщаваме, да не се съдим (вж.: Рим. 12:19; 1 Кор. 6:1), да нямаме никакво имущество, да не считаме нищо за наша собственост (вж.: Мат. 10:9; Деян. 4:32), а да живеем в друг свят и да презираме сегашното като нищожно (вж.: Фил. 3:20; 2 Кор. 4:18), да не въздаваме *зло за зло* (Рим. 12:17), когато някой ни удари по едната страна, да не я жалим, а да обърнем пред ударилия ни и другата, да даваме не само горната си дреха, но и ризата. Може би към това той ще присъедини и че ни е предписано да се молим за онези, които ни обиждат, и да желаем всяко добро на онези, които ни гонят (вж.: Мат. 5:39, 40, 44). Как би могъл да не знае съвсем точно това този, който едно време бе четец на Божието слово, бе удостоен с честта да служи на великия олтар и започна да строи храмове в чест на мъченици?

Но ето какво ме удивлява на първо място в него - как така се е занимавал толкова усърдно със Свещеното Писание, а не е прочел или пък нарочно не е забелязал изречението, че злият *зле* ще загине (вж.: Мат. 21:41), злият, тоест всеки, който се е отрекъл от Бога, и което е още по-лошо, който гони твърдо пазещите изповеданието на вярата и ги обременява с такива бедствия, каквито сам заслужава. Ако може да докаже, че както ние трябва да бъдем свършени (което той предписва чрез закона) и неотклонно да се придържаме към дадените ни правила, така на него му е определено или по волята на боговете му е сметено за по-добре да бъде най-злият човек, и че от двата противоположни навика, които са добродетелта и порокът, на нас ни е присъдена по-добрата част, а за него и за подобните на него е хвърлен по-лошият жребий, то нека да признае това и тогава победата ще остане за нас, което и самите ни врагове и гонители ще засвидетелстват. А ако и те си присвоят малко честност и кротост, ако не на дело, то поне на думи; ако и те, при все, че са доста лоши и доволни от злите си богове, не са стигнали още до това безсрамие, че да считат порока за жребий, принадлежащ лично на тях, то нека кажат дали може да бъде справедливо и къде е предписано, при всички страдания ние само да търпим, а те да не ни щадят, макар ние да ги щадим? И наистина, погледнете миналото. Имало е времена и на наше могъщество, и на ваше, и то е преминавало последователно ту в едни, ту в други ръце. Какви беди сте търпели от християните, подобни на тези, които християните толкова често търпят от вас? Лишавали ли сме ви от някакви права? Подбуждали ли сме против някого яростна тълпа? Настроивали ли сме против някого началници, които да постъпват по-строго, отколкото им е наредено? Подложили ли сме някого на опасност за живота? Отнели ли сме на някого властта и почестите, принадлежащи на прекрасни мъже? С една дума, нанесли ли сме на някого такива щети, каквито вие толкова често се осмелявате да ни нанасяте или с каквито ни заплашвате? Без съмнение самите вие не ще кажете това, вие, които изтъквате като наша вина нашата кротост и човеколюбие.

Освен това, как ти, най-мъдрият и най-разумният от всички, ти, който принуждаваш християните да се държат на самия връх на добродетелта, не разбираш, че в нашия закон някои неща се предписват като задължителни, така че неспазващите ги се излагат на опасност, а други не са задължителни, а са предоставени на свободната воля, така че спазващите ги получават чест и награда, а неспазващите ги не си навличат никаква опасност? Разбира се, ако всички биха могли да бъдат най-добри хора и да достигнат до най-високата степен на добродетелта, това би било най-превъзходно и най-свършено от всички. Но тъй като трябва да различаваме Божественото от човешкото и за едното няма добро, към което то да не е причастно, а за другото е нещо голямо и това, ако достига до средни степени, то защо искаш да налагаш със закон това, което не е присъщо за всички, и считаш неспазващите го за заслужаващи осъждане? Както не всеки, който не заслужава наказание, вече е достоен и за похвала, така и не всеки, който не е достоен за

похвала, поради това вече заслужава и наказание. Трябва да изискваме достижимото съвършенство, но без да излизаме извън рамките на присъщото ни любовъдрие и човешки сили.

Но трябва отново да насоча словото си към словесните науки. Не мога да не се връщам често към тях. Трябва да се постарая да ги защита според възможностите си. Богоотстъпникът извърши множество тежки несправедливости, за които заслужава ненавист, но ако в нещо нарушаваше законите най-много, то, изглежда, е именно в това. Нека всички любители на словесността, занимаващи се с нея като със свое дело, хора, към чието число не ще откажа да принадлежа и аз, да споделят с мен негодуванието ми. Защото оставих всичко останало на другите, които го желаеха; оставих богатството, знатността на рода, славата, властта, с една дума, всичко, което се върти на земята и услажда хората не повече от сън. Задържам за себе си само едно - изкуството на словото и не се упреквам за усилията по суша и по море, които ми доставиха това богатство. О, дано някой ден аз и всеки мой приятел да можем да владеем силата на словото! Ето първото, което обикнах и обичам след най-първото, тоест след Божественото и след надеждите, които са над всичко видимо. И щом като всеки го притиска собственият му товар, както е казал Пиндар, то и аз не мога да не говоря за любимия предмет и не зная дали може да има нещо по-справедливо от това - да се отплатя със слово на благодарност на словесните науки за изкуството на словото. И тъй, кажи ни, най-лекомислени и най-ненаситни от всички, откъде ти дойде на ума да забраниш на християните да се учат на словесност? Това бе не обикновена закана, а вече закон. Откъде се появи това и по каква причина? Кой красноречив Хермес (както ти би могъл да се изразиш) ти вложи това в мисълта? Какви злохитри телхини⁴⁴ и завистливи демони? Ако желаеш, ще кажем и причината за това, а именно, след толкова много противозаконни и зли дела трябваше най-накрая да стигнеш и дотук и с това явно да нападнеш самия себе си, така че, където мислеше да действаш особено умно, точно там, без сам да забележиш, най-много се опозори и докажа безумието си. А ако не е така, обясни какво означава това твое решение и каква причина те накара да въведеш това ново постановление по отношение на словесните науки? И ако кажеш нещо справедливо, няма да те обвиняваме, а само ще те съжаляваме. Защото сме се научили както да побеждаваме с убеждения на разума, така и да признаваме законната победа над нас.

Словесните науки и гръцката образованост (το ἑλληνίζειν - казва той - са наши, тъй както ни принадлежи и честването на боговете. А вашият дял е необразованост и грубост, тъй като цялата ви мъдрост се състои само във: *“вярвай”*. Но мисля, че и при вас питагорейските философи, за които *“сам казах”* е първият и най-висш догмат, по-уважаван дори от златните, или по-точно, оловните стихове⁴⁵, не ще се присмеят на това. Защото и при последователите на Питагор след първата, толкова много прославяна от поветените в тайните на учението му философия на мълчанието, насочена към това, учениците чрез мълчание да се приучат да размерват думите си, било прието за правило, за каквито и неща от учението да ги попитат, да дадат отговор и след това, когато им искат доказателства, да не отговарят нищо друго, освен: *“Така мислеше Питагор”*. И тези думи, според него, служели като доказателство, неподлежащо на никаква проверка и изследване. Но изразът: *“сам казах”* не означава ли същото, макар и с други букви и думи, каквото означава и нашето: *“вярвай”*, над което не преставате да издевателствате и да се поругавате? Защото нашият израз означава, че не е позволено да не се вярва на думите на богоносни мъже и самото това, че те заслужават доверие, е такова доказателство за казаното от тях, което е по-силно от всякакъв логически довод и опровержение. Но за момент да допуснем, че този отговор е непровержим. Как ще докажеш, че словесните науки принадлежат на теб? А дори и да са твои, защо да не можем да участваме в тях, както изискват твоите закони и твоето неразумие? Каква е тази гръцка образованост, към която се отнасят словесните науки, и как може да се употребява и да се разбира това понятие? Готов съм заедно с теб, любителя на двусмислени изрази, да разгледаме силата и значението му, като знаем, че нередко с една и също дума се обозначават различни понятия, а понякога с различни думи - едно и също понятие, и накрая, с различни наименования - различни понятия. Можеш да кажеш, че гръцката образованост се отнася или към езическото вярване, или към народа и към първите изобретатели на силата на гръцкия език. Ако се отнася към езическото вярване, посочи къде и от кои жреци е предписана гръцката образованост, по подобен начин, както е предписано какво и на кои демони да се принася в жертва. Защото не на всички е заповядано да се принася едно и също и не всичко е за един и същ, както и не по еднакъв начин - както на вашите иерофантите и учредители на жертвоприношенията

⁴⁴Телхини - древни жреци, магьосници и скулптори на кумири на остров Родос.

⁴⁵Златни стихове се наричат житейските правила, приписвани на Питагор.

им е било угодно да определят. Така например Лидиан счита за благочестиво дело да се проклина Вутин⁴⁶ и злословейки го, с това да се отдава чест на божеството. Жителите на Таврида считат за благочестиво да убиват чужденци, лакедемонците - да се бичуват пред жертвеника, фригийците - да се кастрират под усладителни звуци на флейти и след уморителен танц, други - да мъжеложстват, трети - да блудстват; и малко ли още други извратености има, извършвани при вашите мистерии, за които не считам за необходимо да говоря поотделно! Но на кой от боговете или демоните е посветена гръцката образованост? А дори и да е така, все пак от това не следва, че тя трябва да принадлежи единствено на езичниците или пък че общата собственост е изключително притежание на някой от вашите богове или демони, подобно на това, както и много други неща не престават да бъдат общи поради това, че при вас е установено да ги принасяте в жертва на боговете. Ако ли пък не кажеш това, а наречеш ваша собственост гръцкия език и въз основа на това ни отстраняваш от него като от бащино наследство, което ни най-малко не ни принадлежи, то, първо, не виждам какво може да бъде основанието за това или как можеш да го свържеш с почитанието на демоните. Защото от това, че при едни и същи хора и езикът, и вярването са гръцки, още не следва, че езикът принадлежи към вярването и че на това основание е справедливо да бъдем лишени от употреба на този език. И вашите учители по логика ще намерят едно такова умозаключение за неправилно. Защото, ако две сказуеми се отнасят към един и същ подлог, то от това още не следва, че и те самите са едно и също. Казано по друг начин, ако предположим, че един и същ човек е едновременно и майстор златар, и художник, то ще трябва да сметем изкуството на живописиста за едно и също с изкуството на златаря, и обратно, да сметем изкуството на златаря за едно и също с изкуството на живописеца, което е свършено нелепо. На следващо място ще те попитам, любителю на гръцката образованост и словесност: съвсем ли ще ни забраниш да говорим на гръцки, дори и с обикновени, простонародни, общоупотребяеми думи, или няма да ни позволиш само да употребяваме отбрани и високопарни думи, които са достъпни само за отлично образование? Ако направиш второто, то що за странно разделение е това! Сякаш думите: σμερδᾶλεον, κορβίθειν, μῶν, δῆτψθεν, атта, ἀμωσγέπος⁴⁷ принадлежат към едно наречие, а останалите трябва да бъдат хвърлени в киносарга⁴⁸, както по-рано са хвърляли там незаконородените? Ако ли пък и простите, неизящни изрази в същата степен принадлежат на гръцкия език, защо не ни лишавате и от тях и изобщо от всяка гръцка дума, която и да е тя? Това би било възможно най-човеколюбиво и напълно достойно за вашето невежество.

Но аз искам да ти разкрия по-високо и по-съвършено умозрение по този въпрос. Не е моя работа да разсъждавам, дали съществуват някакви специални думи на боговете (не говоря за думите μῶλυ, ξάνσον, χαλκίς⁴⁹ - присмивам им се), думи, които са по-превъзходни и по-знаменателни от нашите и при все това се образуват посредством гласовите органи и чрез въздуха достигат до слуха, при положение че на боговете би им било по-присъщо да беседват помежду си само посредством мисли и образи. А нашето разсъждение е следното: и езикът, и всяко изкуство или полезно начинание, което би могъл да си представиш, принадлежат не само на изобретателите, а на всички, които се ползват от тях. И както в изкусната музикална хармония една струна издава един звук, а друга - друг, висок или нисък, но всичко се съгласува от един изкусен началник на хора и съставя една прекрасна хармония, така и тук най-висшият Художник и Строител - Словото, макар да е избрал различни изобретатели в областите на различните занаяти и изкуства, е предложил всичко на всички, които искат, за да ни съедини с връзките на взаимното общуване и човеколюбие и да украси живота ни с красотата.

Как тогава казваш, че гръцката образованост е твоя? Буквите не принадлежат ли на финикийците, или както считат други, на египтяните, или пък на евреите, които превъзхождат и тях по мъдрост и които вярват, че законът е написан от Самия Бог върху богописани скрижали? На теб ли принадлежи отеческото красноречие? А играта на камъчета, науката за числата, умението да се брои с пръсти, мерките, теглилките, умението да се подрежда боен строй и да се воюва - чие е това? Не е ли на евбейците? Защото Паламид, който изобретил много неща и като възбудил с това завист, претърпял наказание за мъдростта си, тоест бил осъден на смърт

⁴⁶ Жрец, който предлага волско месо за храна на събралите се на празника на Церера. Други под името Вутин разбират Херкулес.

⁴⁷ Тези думи са взети от Омир и първата от тях означава: "ужасно", втората - звъня, звуча; μῶν - ли, или; δῆτψθεν - и така; атта - някоя, някаква; ἀμωσγέπος - отчасти, донякъде.

⁴⁸ Киносарг - капище в Атина построено на мястото, на което по-рано изхвърляли незаконородените младенци.

⁴⁹ Омир казал, че боговете си имат свой език и че реката, известна на хората под името Скамандра, на езика на боговете се нарича Ксантон, птицата каминда - халкида, лечебно растение с черен корен и бели цветове - моли. Вж.: "Илиада", XX, 74; XIV, 291; "Одисея", XIV, 305.

от воювалите против Илион, е роден на остров Евбея. И тъй какво? Ако египтяните и финикийците, ако евреите, от които и ние заимстваме много неща в нашето обучение, ако, най-сетне, жителите на остров Евбея си присвоят по твой образец всичко това като тяхна собственост, какво ще правим тогава? С какво ще се защитаваме от тях, бидейки уловени от собствените си закони⁵⁰? Няма ли да ни се наложи да се лишим от всичко това и подобно на гарга в чужди пера, като ни оскубят, да останем голи и безобразни? Или пък стиховете са твоя собственост? Но какво ще правиш, ако правото върху тях ти бъде оспорено от онази старица, която, когато тичащ насреща ѝ юноша я блъснал в рамото, започнала да го ругае и в разгорещеността на гнева, както разказват, изразила ругатнята си в стих, който много се харесал на онзи младеж и като бил приведен от него в правилна стъпка, послужил за начало на толкова многоуважаваното от теб стихотворство? Какво да кажем за останалото? Ако се гордееш с оръжието, то от кого е оръжието ти, прехрабри войне? Не е ли от циклопите, от които води началото си ковашкото изкуство? Ако ти изглежда важна и дори най-важна от всичко багреницата, която те направи и мъдрец, и постановител на такива закони, то не трябва ли да я върнеш на тиренци, чието овчарско куче, като изяло един охлюв и си изцапало муцуната с багрения му сок, показало на овчаря пурпурната боя и предало на вас, царете, чрез тиренци, тази пищна дрипа, плачевна за злите? Какво да кажа още за земеделието и корабостроенето, от които могат да ни лишат атиняни, разказващи за Деметри⁵¹, Триптолеми, змейове, Келеевци и Икариевци, и предаващи ви за това множество митове, на които се основават срамните ви мистерии, наистина достойни за нощната тъма? Искаш ли, като оставя настрана всичко останало, да се обърна към главния предмет на твоето безумие, или по-точно, злочестие? Откъде е преминало при теб самото това - да се посвещаваш и да посвещаваш в мистерии и да служиш на боговете? Не е ли от траките? Самата дума *θηρσχεύειν* (служи на боговете) може да те увери в това. А жертвоприношенията не са ли от халдейците или от кипърците? Астрономията не принадлежи ли на вавилонци? Геометрията не е ли на египтяните? Магията не е ли на персите? От кого е гадаенето по сънища, ако не от телмисци?⁵² От кого е птицегадателството, ако не от фригийците, които преди другите почнали да обръщат внимание на полета и движението на птиците? Но за да не изпадам в многословие - откъде са дошли при теб всички отделни принадлежности на богопочитанието? Не е ли всеки от тях от някой отделен народ? А от съвместното съчетаване на всички тях се е създадо едно общо тайнство на суеверието! И тъй, какво? След като всичко се върне при първоначалните изобретатели, не трябва ли да допуснем, че не ще ти остане нищо лично твое, освен злобата и богоотстъпничеството ти, което наистина е ново? Действително ти пръв сред християните реши да се опълчиш против Господ, както едно време при скитите робите се опълчили против господарите си. Истина е, че за теб би било доста важно, ако, по твоите решения и закони, това зло сборище⁵³ би било премахнато, та да можеш да се освободиш от безпокойството и отново да видиш Римската държава в древното ѝ благосъстояние, свободна от всякакви вътрешни междуособици, които са много по-нетърпими и страшни от война с външни врагове, подобно на това, както е по-ужасно да разкъсваш собствената си плът, отколкото чужда.

Но ако в тези негови действия виждате хитро злодейство, прикрито с маска на кротост и несъответстващо ни най-малко на царското величие, то ето, ще ви представя примери на още по-голямо коварство. Той видя, че нашето учение е величествено и по своите догмати, и по дадените свише свидетелства, че то е едновременно и древно, и ново, древно - в предсказанията и по проблясващите в него мисли на Божеството, ново - по последното Богоявяване и по чудесата, които станаха вследствие на него и по време на него; видя, че това учение е още по-величествено и славно по предадените и досега съхранявани правила на църковно благоустройство. И тъй, за да не избяга и това от неговите коварства, какво замисля той, какво прави? Подражава на асириеця Рабсак, военачалник на асирийския цар Сенахирим (вж. 4 Царств. 18:13-37; Ис. 36:1-22). Рабсак, като започнал война в пределите на Иудея, обсадил с голяма сила и с многобройна войска Иерусалим и разположил стана си в околностите на града. Но когато не успял да превземе града със сила и не изчакал съгледвачите, за да му дадат някакви сведения за случващото се в града, решил да склони жителите към покорност с кротки увещания, изказвани на техния език. Но обсадените, както е известно от историята, като прозрели замисъла му и опасявайки се, да не би чрез приятността на думите

⁵⁰Тук се има предвид законът на Юлиан, с който се забранявало на християните да се учат на словесни науки.

⁵¹Според разказите на митологията Деметра (Церера) научила Триптолем и Келей на земеделие и им подарила колесница, която крилати змейове теглели по полята.

⁵²Телмис - древен град в Ликия.

⁵³Така Юлиан се изразявал за християните.

му да бъдат уловени в мрежите на робството, най-напред поискали той да говори с тях не по иудейски, а по арамейски (вж.: Ис. 36:11). Нещо подобно замисли и той. Защото се канеше да открие във всички градове училища, катедри, висши и нисши школи, четения и тълкувания на езически учения за изграждане на нравите и за мистериите, както и образци на молитви, последователно произнасяни ту от едни, ту от други, епитимии за съгрешаващите, съответстващи на престъплението, чин на подготовка за посвещаване и на самото посвещаване, с една дума, всичко, което очевидно принадлежи към нашето благочиние; освен това, мислеше да построи странноприемници и приюти за престарели сиромаси, подслони за любители на целомъдрието, за девизи, и обители за посветили се на размишление. Искаше да подражава и на нашето човеколюбие към нуждаещите се, като им оказва всякаква помощ и им дава придружителни ходатайствени писма, с каквито ние препращаме бедните от една страна в друга, на което той особено се чудеше в нашите порядки. Ето какво замисляше този нов догматовъведител и софист. И не зная дали да считам това, че начинанието му не се осъществи и не бе въведено на дело, за изгода за нас, които бързо се освободихме от него и от неговите замисли, или по-скоро за изгода за самия него, защото трябваше да спре само на сънните си фантазии. В противен случай би станало явно колко далече са подражанията на маймуните от човешките движения. Говори се, че и маймуните подражават на движенията, които човек прави пред очите им, за да ги измами; но точно с това и ги ловят, тъй като подражанието им не може да достигне до нашата разумност. Според свидетелството на един оракул, тесалийският кон, лакедемонската жена и мъжете, пиещи вода от Аретуса, тоест сицилианците, превъзхождат всички еднородни с тях; но много по-справедливо е да се каже, че християнските обичаи и закони са присъщи само за християните, така че за никой друг, който би пожелал да ни подражава, не е възможно да ги заимства, и това е защото те са се утвърдили не чрез човешки съображения, а от Божията сила и с дълготрайно постоянство.

Сега е най-уместно да разгледаме като на зрелище тази чудна, или по-точно, нелепа философска система, и да разберем какъв вид би могло да бъде учението им и каква е целта на събранията им, та, както казва Платон за своя построен на думи град, да видим мисълта им в движение. Цялото любомъдрие се дели на две части - умозрителна и деятелна, от които първата е по-извисена, но е по-трудна за разбиране, а втората стои по-ниско, но е по-полезна. При нас и двете си помагат взаимно. Умозрението ни служи за спътник към горното, а деянието - за изкачване към умозрението, защото е невъзможно да стигнем до мъдростта, без да живеем мъдро. А при тях, които не черпят свързваща сила от Божественото вдъхновение, тези две части са подобни на корени, некоренили се в почвата, а носещи се по водата. И аз не знам коя от тях е по-смешна и по-слаба. Нека да погледнем тяхното блаженство и да си позволим, както се случва в много театрални представления, да се позабавляваме малко със забавляващите се разказвачи на басни и да прибавим към казаното: *Радвайте се с ония, които се радват, и плачете с ония, които плачат* (Рим. 12:15), и следното: "Поговорете за празни неща с празнодумци". При сълзите има и смях, както са забелязали поетите⁵⁴. И тъй, нека си представим великолепен театър или не зная как по друг начин ще започнат да бъде наричан домът им. Нека глшататаите свикат зрители, нека народът се събере, нека първите места бъдат заети или от тези, които се отличават с побелелите коси на старостта и с изискан начин на живот, или от хора, прочути по потекло, по слава и по хитросплетена земна мъдрост, в която има повече прелест, отколкото истинско благочестие. Да им дадем това предимство. А какво ще правят те след това? Нека сами да запишат своите предстоятели. Нека ги украсят с пурпурни дрехи, ленти и разноцветни, прекрасни венци. Защото често съм забелязвал, че полагат големи грижи за величава външност, за това, как да застанат над простолудието; сякаш всичко общоупотребяемо и обикновено заслужава презрение, а онова, което показва надменност и не може да принадлежи на мнозина, трябва да внушава доверие. Или в това ще слязат до нас и подобно на нас ще мислят, че повече им приляга да бъдат над другите по нрави, а не по външен вид? Защото ние малко се грижим за видимостта и за живописната външност, а повече се грижим за вътрешния човек и за това - да насочваме вниманието на зрителя към съзерцаваното с ума, с което и повече научаваме народа. И тъй, нека бъде, както бе казано.

И какво по-нататък? Разбира се, ще им представиш тълкуватели на прорицанията, които наричат божествени, ще разгърнеш богословски и нравствени книги. Но какви и чии, кажи, моля те! Добре е да им се изпее Хезиодовата "Теогония"⁵⁵ и да им се поговори за описаните там борби и крамоли, за титаните и

⁵⁴Намек за Омиевия израз за Андромаха: δαχρύοεν γελάσασα. ("Илиада", VI, 484).

⁵⁵Хезиод - древногръцки поет (около VII в. пр. Хр.). "Теогония" - една от първите древногръцки митологически поеми.

гигантите, толкова страшни по име и по дела. Кот, Бриарей, Хиг, Енкелад, представяни при вас с драконови крака; мълниеносни богове и нахвърляни върху гигантите острови, стрели и същевременно гробове за метежниците; отвратителни изчадия и недоносчета на гиганти, хидри, химери, Цербери, Горгони, с една дума - множество от всякакво зло - ето красотите, които могат да бъдат предложени на слушателите от Хезиод! Сега нека отпред да застане с цитрата си и с всеувлекателната си песен Орфей. Нека прозвучат в чест на Зевс великите и чудни слова и мисли, в които се изразява неговото богословие.

“О, Зевсе, най-славни, най-велики сред боговете, който се криеш под овчи, конски и магарешки тор!” Наистина, с това той искал да изобрази животворната и животворна сила на този бог; и било ли е възможно да я изрази по друг начин? Но той не е скъперник и на други също толкова високи изрази. Например: “като каза това, “богинята $\delta\omicron\iota\upsilon\varsigma\ \alpha\nu\epsilon\sigma\acute{\omicron}\rho\alpha\tau\omicron\ \mu\upsilon\rho\upsilon\varsigma$ ”, за да въведе любимците си в нечистите си тайни; което и сега още се изобразява с външни движения на тялото. Нека към всичко това се присъединят и Фанес, Ерикапей и онзи, който погълнал всички останали богове, а после ги повърнал и така станал баща на хората и на боговете. Нека предложат всичко това на чудните слушатели на богословието. След това нека измислят алегии и чудовищни тълкувания за това и поучението, отдалечавайки се от своята тема, ще се понесе към бездната или стръмнините на теория, нямаща никаква опора. Но къде ще поставиш Омир, този велик комико-трагичен певец на боговете? В удивителните му поеми ще намериш и едното, и другото, тоест, и скръб, и смях. И наистина, възможно ли е без силно вживяване да гледаш и да чакаш, дали Океан ще се помири с Тетиса чрез посредничеството на нагиздилата се като блудница Хера? В противен случай, ако прекарат още известно време целомъдрено, това ще е обида за цялата вселена! Не зная дали ще обясниш това с мотива, че сухотата и влажността трябва да бъдат помирени, за да не би излишъкът на някоя от тях да доведе всичко до безпорядък; или пък ще измислиш нещо още по-нелепо. После, какво чудно съвкупление между облакосъбирача и почтената Хера, когато тя го убеждава да извършат безсрамие посред бял ден! А поетите в своите мерени речи го ласкаят, постилайки под него росен лотос и връщайки от земята шафран и хиацинт. На какво се основава това и как може да бъде обяснено? Как да съгласуваме и това, че една и същата ваша Хера, сестра и съпруга на великия Зевс, белораменна и розовопръста, ту е представяна като висяща в ефира и в облаците, с железни наковални, теглещи я надолу, и със златни (разбира се, от уважение към нея) окови на ръцете, така че и за боговете, които искали да се застъпят за нея, състраданието им не минало без беда; ту си слага пояса на любовта и като се нагласи пишно, така пленява Зевс, че всичките му предишни копнежи, както самият той признава, били много по-слаби от любовта, която тогава се възбуждала в него? Или колко е страшно, че заради лакедемонската прелюбодейка боговете се раздвижват, небето гърми и от това основите на земята ще се разкъсат, морето ще се премести от мястото си, царството на ада ще се отвори и ще се появи това, което толкова дълго е оставало скрито? Или колко страшно е това помръдване на черните вежди и разклащането на безсмъртните коси, от което целият Олимп се разтърсил? След това, не е ли чудно да се види как е ранен Арей или как този уродлив любовник на златната Афродита, непредпазлив прелюбодеец, е затворен в меден затвор и вързан от куция и с двата си крака Хефест, събира около себе си на зрелище боговете, гледащи срамотата му, а след това бива пуснат за дребна сума пари?

Може ли някой от вас, колкото и да е извисен и велик, и даже да е равен по мъдрост на самия Зевс, каквито и най-надоблачни и превъзхождащи мярата на нашето разбиране теории да измисля, да внесе в пределите на благоприятието всички тези и много други митове, така умно и така разнообразно съчинени и излизаци извън всякакъв ред? И ако всичко това е действително, то нека го гледат, без да се изчервяват, нека се големят с него; или пък нека докажат, че всичко това не е срамно. Защо им е да прибягват до басни, до това прикритие на срама? Митът е защита на отстъпващи, а не на такива, които настъпват смело. Ако това е лъжа, то, първо, нека ми посочат богослови, които не се прикриват и ще поговорим с тях; после нека кажат, не е ли глупаво да се гордеят като с нещо твърдо с това, от което сами се срамуват, понеже е баснословно? Не е ли странно да се изважда на показ пред всички в изображения и различни образи нещо, което би могло да остане неизвестно за народа (защото не всички се учат); и което е най-лошо, да се изважда на показ с такъв голям разход на пари, разпилени за храмове, жертвеници, кумири, приноси, скъпи жертви, вместо без каквито и да е разходи да се вършат дела на благочестие, с такова голямо разточителство да се служи на нечестията? А ако кажат, че това са празни измислици на поети, които с тези два похвата - мерената реч и митовите - са искали да направят творбите си приятни и с това да доставят наслада на слуха, и че, между другото, тук има скрит, дълбок смисъл, постижим само за малцина мъдри, то вижте колко просто и същевременно справедливо ще разсъдя за това: първо, за какво хвалят те тези оскърбителни на почитаните

от тях богове и едва не ги удостояват с божествени почести? За тези хора би било голяма печалба да не претърпят наказание за нечестия си. Защото, щом като със закони е предвидено смъртно наказание дори за хора, които биха похулили не публично и дори един от тези богове, то какво наказание би трябвало да претърпят ония, които са опозорили в стихотворенията си всички богове, като публично са им приписали най-срамни дела и са ги предали за дълго време на осмиване? На следващо място заслужава да бъде разгледано и следното. И при нас има някои прикрити думи, не отричам това, но какво е двойното им значение и каква е силата им? В тях и видимото не оскърбява приличието, и скритото е достойно за удивление и е съвсем ясно за въвежданите в дълбините и подобно на прекрасно и недокоснато тяло се облича и с нелоша дреха. И наистина трябва, както ми се струва, и външните знаци на Божественото, и изразите за него да не бъдат неприлични и недостойни за означаваното, да не бъдат такива, че и хората да се огорчават, като слушат за себе си нещо подобно; напротив, трябва да бъдат в най-висока степен прекрасни или поне не отвратителни, така че да могат и да доставят удоволствие на мъдрите, и да не причиняват вреда на народа. А при вас и онова, което трябва да се доразбира с ума, не е за вярване, и онова, което се предлага пред погледите, е гибелно. Що за благоразумие е да водиш към града през калта и към пристанището, през скали и подводни рифове? Какво ще излезе от това? Какви ще бъдат последиците от такова учение? Ще празнословяш и ще прикриваш с алегии своите бедствия или други измислици, но никой няма да ти вярва. По-скоро ще се убеждават от това, което виждат. И така не ще бъдеш от полза за слушателя, а на зрителя, който се спира на видимото, ще причиниш гибел. Такава е умозрителната част на тяхната философия! Тя е толкова далече от предполагащите от тях цели, че по-скоро всичко останало може да се свърже помежду си, по-скоро разделеното от огромно пространство може да се съедини, отколкото техните измислици да се съчетаят и да се приведат в съгласие или пък човек да си помисли, че и смисълът на митовете, и обвивката им са дело на един и същ учител.

А какво да кажем за нравствената част на тяхната философия? Откъде и с какво да започнат и какви доводи да използват, за да научат слушателите на добродетел и чрез увещанията си да ги направят по-добри? Прекрасно нещо е единомислието, така че и градовете, и народите, и семействата, и всички отделни хора да живеят във взаимно съгласие, следвайки закона и реда на природата, която е разделила и събрала всичко и е направила цялата тази съвкупност от разнообразни неща единен свят. Но с какви примери ще учат те другите на единомислие? Нима с това, че ще започнат да разказват за войни между богове, за техните междуособици, метежи и множество беди, каквито и сами търпят, и си причиняват един на друг, всеки поотделно, и всички заедно, и с каквито е пълна почти цялата им история и цялата поезия? Но като посочваш такива примери, по-скоро ще направиш хората от мирни войнолюбиви, от мъдри - безумни, отколкото от дръзки и глупави - умерени и здравомислещи. Ако и тогава, когато липсва примамка към злото, е трудно да отклоняваме хората от порока и да ги превеждаме от лошо състояние към добро, то кой ще ги убеди да бъдат кротки и въздържани, когато боговете им са ръководители и покровители на страстите и да бъдеш порочен е нещо дори похвално, награждавано с жертвеници и жертви и ползващо се със законна свобода (тъй като всеки порок се намира под покровителството на някой бог, на когото той се приписва)? Наистина е голяма глупост хората да почитат като нещо божествено това, за което в законите е предвидено наказание. Такова изобилие на неправда има при вас. Второ, нека учителите на езичниците им предложат да уважават благоговейно родителите си и да почитат в тях първата причина за битието си след Първоначалната Причина. Нека посочат доказателства за това и да представят аргументи от богословието. Защо не убедят в това Кронос, който осакатил Уран, за да не може да ражда богове, и би дал на вълните повод да довършат раждането на богиня от пяна? Защо не убедят Зевс - този сладък камък⁵⁶ и злочест убиец на тиранин, който, подражавайки на баща си Кронос, вдигнал ръка срещу него? Не посочвам други подобни подбуди за почитане на родителите, съдържащи се в техните книги. Трето, нека наставниците на езичниците се опитат да ги научат да презират парите, да не се стараят да извличат от всичко печалба и да не се домогват до несправедна печалба - този залог за бедствия. Но как тогава да представят пред тях Кердой⁵⁷. Как да показват торбата му? Как да почитат сръчността на този бог в кражбата? За какво стават тогава и следните изречения: "Феб без мед не пророкува", и: "Няма нищо по-почитано от обола"? А всичко това е на голямо уважение при тях. Какво още?

⁵⁶Подигравка над нелепата измислица на митолозите, разказващи, че Сатурн искал да изяде Зевс, но вместо него глътнал камък.

⁵⁷Езичниците наричали Кердой, тоест умеещ да забогатява Меркурий. За да отбележат ловкостта му, те го изобразявали с торба на пояса и го наричали Сакелион - носещ торба. Приписвали му уменията да краде. Изречението: "Феб не пророкува без мед (или без медни монети)", принадлежи на делфийския оракул.

Няма ли да поискат да учат на целомъдрие, да убеждават във въздържание? Убедителните образци не са далече - ето го самият Зевс, приемащ всякакъв външен вид, за да съблазни жените, превръщащ се в орел поради неистова любов към фригийски момчета, така че боговете да пируват колкото се може по-весело, като гледат как безчестните Зевсови любимци им поднасят вино; ето го и Триеспер Иракъл, който за една нощ извършил в дома на Тестий тринадесетия си подвиг, който не знаем защо не е включен в числото на останалите му подвизи. Нужни ли са още образци на обуздаване на страстите? Нека гневът бива укротяван от Арей, пиянството - от Дионис, омразата към чужденците - от Артемида, страстта към лъжи - от лукавия им прорицател⁵⁸, неумереният смях - от онзи бог, куцукащ в събранието на съжаляващите го богове, който едва се държи на тънките си пищяли, лакомията - от Зевс, припкащ заедно с другите демони на богат пир при непорочните етиопци, както и от Вуин, наречен така поради това, че оцетил един земеделец и му изял вола, който теглел плуга, както и от останалите богове, които всички до един толкова бързо тичат към миризмата на тлъстина и възлияния!

Близко ли е това до нашето учение, съгласно което всеки трябва да измерва любовта към другите с любовта към себе си и да желае на ближните същото, което желае на самия себе си; съгласно което подлежи на обвинение не само вършенето, но и замислянето на зло, и се наказва пожеланието, както и самото дело; съгласно което трябва толкова да се грижим за целомъдрието, че да въздържаме и окото, и не само да не допускаме ръцете до убийство, но и да оцеломъдряваме самия гняв; съгласно което е толкова страшно да нарушим клетва или да се кълнем лъжливо, че и самата клетва ни е забранена, и то единствено на нас? Що се отнася до парите, мнозина от нас изобщо не са имали; други пък, макар да са ги имали в голямо количество, то е било само за да презрат многото, като обикнат нестяжанието вместо всяко богатство. Това - да се служи на стомаха, на този непоносим и заслужаващ отвращение господар и извор на всички злини - при нас се предоставя на тълпата; не ще бъде пресилено, ако кажа, че християнските подвижници се стараят да бъдат сякаш безплътни, изнурявайки смъртното чрез безсмъртното; за тях съществува един закон на добродетелта - да не бъдат победени даже и от малкото, даже и от това, което всички оставят без внимание. Докато другите наказват съгласно законите си за извършване на дела, ние пресичаме самите начала на греха, като своевременно го спираме като някакъв лош и неудържим поток. Какво може да бъде по-превъзходно от това? Или кажи ми, къде и при кои хора ще намериш, че когато ги злословят, да благославят, когато ги хулят, да се утешават (тъй като не обвинението причинява вреда, а истината), когато ги гонят, да отстъпват (вж.: 1 Кор. 4:12, 13), когато им отнемат една дреха, да дават и другата, когато ги проклинат, да се молят за проклинащите ги (вж.: Мат. 5:40-44), с една дума, да побеждават с добросъщност наглостта и като понасят търпеливо обидите, да правят самите обиждащи по-добри? Дори да обуздават порока с благовидни наглед увещания, ще им отстъпим това; но къде ще могат те да достигнат до мярата на нашата добродетел и на нашето учение, когато при нас се счита за зло вече и това, ако не преуспяваме в доброто, ако не ставаме непрестанно от ветхи нови, а оставаме в едно положение, подобно на въртящи мелнично колело, които само се въртят в кръг, а не напредват, и макар да се движат от ударите на камшика, остават все на едно и също място? Предстоят ни толкова много добри подвизи, че един трябва да довършим, към друг да пристъпим, трети да желаем пламенно, докато не достигнем до целта и обожението, заради което и сме получили битие и към което неотклонно се стремим, стига да се издигаме с ума си нагоре и да се надяваме на блага, достойни за Божието величие.

⁵⁸Аполон.

СЛОВО 5.

Второ изобличително против цар Юлиан

И тъй, със словото ми бе извършен и завършен първият подвиг. Защото в достатъчна степен показах злонравие на човека, като описах какво ни направи и какво още можеше да ни причини, непрестанно измисляйки нещо все по-зло. Сега вече поставям друга цел пред словото, която едва ли някой си и поставял, цел, пресвещена пред Бога, преприятна за нас, преполезна за потомците - да добавя към казаното и това, колко правдиви са Божиите везни и каква отплата намира за себе си нечестие, било незабавно, било съвсем скоро, както е угодно (считам аз) на Художника - Слово и Разпоредител на делата ни, Който знае кога да покрие действията с милост и кога да вразуми дързостта с посрамване и наказания, като употреби известни Нему изправителни мерки. Но кой би могъл да опише цялостно болките, сполетяващи по Божия съд нечестивците, терзанията, неоставящи тайни, различните други поражения и наказания, съразмерни на престъпленията, необичайните случаи на смърт, осъзнаването на вината сред самите страдания, безползното разкаяние, вразумяванията чрез сънища и изпращани свихе видения? Или ясните и очевидни доказателства за Божи гняв, които видяха върху себе си дръзките, които оскверниха Божиите храмове или се поругаваха със свещените трапези, или изляха яростта си върху тайнствените съсъди, безнаказано поглъщаха плътта ни и се осмелиха на всичко останало? Но аз нарочно ще премълча за това не защото не вярвам на видяното и разказваното или приписвам събитията единствено на стечение на обстоятелствата или на случайността, както някои безразсъдно си представят, а за да не помислите, че се спирам на маловажното, като пропускам по-важното и това, което особено е за отбелязване. Ще започна с едно известно на всички чудо, в което вярват дори и безбожниците.

Сякаш надигайки вълни върху вълните, с всеки изминал ден все повече беснееше срещу нас разбеснелият се първо срещу самия себе си¹, потъпкалият светинята и похулият *Духа на благодатта* (Евр. 10:29), този (по-подходящо е да се каже) Иеровоам или Ахав израилтянинът (най-беззаконните сред хората), или египетски фараон, или Навуходоносор асириецът, или като съединим всички тези имена в едно, да назовем само него. Защото той като че ли събра в себе си пороците на всички: Иеровоамовото отстъпничество, скверното Ахавово убийство, фараоновото ожесточение, Навуходоносоровото светотатство и нечестие на всички въобще. След като изпита над нас всичко останало и като презря другите видове мъчителство като нещо дребно и незначително (защото нямаше същество, по-способно от него да изобретява и да измисля зло), той най-накрая възбуди против нас иудейския народ, като употреби за оръдие на коварството си старото му лекомислие и отдавна таящата се в него ненавист към нас. Скривайки замислите си под формата на благоволение към иудеите, той доказваше от техните книги и тайнства, че сега е настъпило предопределеното време да влязат в земята си, да построят наново храма и да възстановят силата на бащините обичаи. И когато измисли това и ги убеди в него (защото всичко приятно лесно маме), иудеите, сякаш събудили се от сън, започнаха да правят планове за храма, почнаха да се трудят дейно и ревностно по това дело. Някои с удивление разказват, че и жените им не само, като свалили от себе си всички накити, с готовност ги жертвали в полза на делото и на трудещите се, но и сами носели с ръцете си пръст, без да щадят нито скъпите си дрехи, нито нежните си тела, считали труда си за дело на благочестието и считали всичко останало за по-маловажно. И когато, уплашени от внезапен силен вихър и земетресение, се затекли към един от близките храмове, едни - за молитва, други, както обикновено става в подобни случаи, търсейки спасение където се случи, а други били увлечени от общата суматоха, като се смесили с тълпата бягащи; тогава, по думите на някои храмът не ги приел. Като стигнали до отворените врати, те установили, че са затворени от някаква невидима сила, която чудодейства по подобен начин, за да приведе нечестивите до ужас, а благочестивите до безопасност. Но всички вече казват и са убедени, че когато се помъчили да влязат, от храма излязъл огън и едни подпалил и изгорил (така че им се случило нещо подобно на сполетялото

¹Юлиан.

содомци или на чудото, станало с *Надав и Авиуд*, които запалили кадилниците си с *чужд огън* и загинали по необичаен начин - вж. Лев. 10:1, 2), а други, като осакатил, ги оставил като жив паметник на Божия гняв и отмъщението спрямо грешниците. Така се случило и всеки трябва да вярва в това, както и в другите Божии чудеса. А още по-удивителна и очевидна за всички била светлината на небето, която изобразила кръст. Този знак и име, който преди това бил презиран на земята от безбожниците, става сега еднакво за всички видим на небето и служи за знак на Божията победа над нечестивците и се предпочита пред всеки друг победен знак.

Какво ще кажат на това мъдреците от този век, които хвалят своето си, носят дълги бради и влачат по земята украсените си плащове? Разказвай вместо това своето и ти, който пишеш дълги речи, съчиняваш невероятни истории, устремяваш взор към горното, тълкуваш другояче небесните знамения и по движението на звездите правиш изводи за раждания и за други събития! Говори ми за твоите звезди, за Ариадния венец, за косите на Вероника, за похотливия лебед, за наглия телец и ако искаш за твоя змиедържец², за козиорога, лъва и за всички други, които ти, знаейки по злодеянията им, си направил или богове, или звезди. Къде в твоята математика ще намериш такъв кръг? Къде ще намериш звезда, която да върви напред от изток до Витлеем като водачка и покровителка на твоите вълхви? Мога да ти кажа нещо за небесните личби: онази звезда показва Христовото пришествие, а тази³ бе венец на Христовата победа.

Ето какво ще кажа за небесното и горното, което, поради голямата хармония и родство между всичко, участва в делата ни; а останалото ще го допълни псаломът: *и градовете Ти разруши* (Пс. 9:7). Подобно на онези древни градове, разрушени заради подобно нечестие, те точно по времето на беззаконните си действия спрямо нас или бяха погълнати от морето, или бяха разрушени от земетресение, така че мога почти да доизкажа и останалото: *Споменът за тях, загина с шум* (според превода на седемдесетте), загина гръмко. Падането и разрушаването им бе такова, че е необходимо много време за възстановяването им, дори ако някой от съседите, дори и най-утешаващите се с благочестие, се осмели на това. Такива бяха явленията на земята и на небето! Но не бяха ли поставени по това време знамения и във въздуха и не се ли освети тогава той от знаменията на (Христовото) страдание? Нека зрителите и очевидците на онова чудо да покажат и сега дрехите, подпечатани от знаменията на Кръста. Щом някой от нашите или от чуждите разкажел за това или слушал друг да разказва, веднага виждал чудото или по себе си, или по ближния - сам бил в звезди или виждал звезди по дрехите на другия, изпъстрени по-добре от всяка майсторска тъкан или изкусна живопис. И какво произлязло от това? То така поразило зрителите, че почти всички, сякаш по общ знак и в един глас започнали да призовават християнския Бог и да Го умолиствиват със славословия и молитви. Мнозина, без да отлагат ни най-малко, в същия час, щом се случило това, се обърнали към наши свещеници и след настоятелна молба станали членове на Църквата, наставени в тайнствата на Вярата, очистени чрез Божествено Кръщение и по този начин чрез страх се избавили от страха. Но достатъчно по този въпрос.

Юлиан, все повече и повече подстрекаван и движен от лудостта, накрая се изкачва на самия връх на бедствията си. Понеже си мислеше, че нещата с християните се развиват в съответствие с неговото желание, понеже извършеното от него го обнадеждаваше, че всичко ще му се покори, стига само той да поиска, а освен това изтръгна победа над западните варвари, затова и предприе това доста благоразумно и човеколюбиво начинание. Като поведе оттам две войски - и от воини, и от демони, които го управляваха (и на които се надяваше повече), той тръгна на поход против персите, разчитайки повече на безразсъдната си дързост, отколкото на силата си. И този мъдрец не можа да разбере и това, че смелостта (*θάρσος*) и дързостта (*θρῆσος*), макар да са близки по звучене, все пак се различават много по действия; имам предвид мъжеството и страхливостта. Да бъдеш смел в дела, изискващи храброст, е признак на мъжество; а пък да отпадаш духом е признак на боязливост. Но да вървиш и да се хвърляш там, където е налице по-голяма опасност, и да не се съдържаш, е признак на дързост; докато да се отклоняваш от опасността е признак на предпазливост. Не бива да считащ, че да пазиш това, което имаш, и да придобиваш нещо, което не си имал, е едно и също. Първото е достойно за уважение на благоразумните. С второто може да се заемаме, ако е лесно постижимо; а в противен случай, то заслужава презрение. Който с надеждата да придобие нещо се излага на опасност да се лиши от всичко, което има, е доста неблагоразумен. Такъв човек ми прилича на лош боец, който започва да

² Съзвездие.

³ Тоест появилата се на небето светлина, изобразяваща знаменieto на Кръста, за което е казано по-горе.

се бори, преди да е застанал здраво на краката си, или на кормчия, който се опитва да потопи неприятелски кораб, когато собственият му е неподготвен и негоден за плаване.

Юлиан, струва ми се, не мислеше ни най-малко за това. Непредпазливо пристъпва към изпълнение на начинанието си. Мисли за придобиване на чужда област в момент, когато делата на римляните били разстроени от него и се намирили в лошо състояние, особено в резултат от гонението. Бидейки Салмоней, който предизвикал гръм с кожа, той отправяше погледи към онези Траяновци и Адриановци, в които предпазливостта бе не по-малко удивителна от мъжеството, и не помисли нито за Кар, нито за Валериан, които заради безразсъдния си устрем (говоря не като упрек към злата съдба, както се изразява трагикът⁴) понесоха наказание, като претърпяха на земята на Персия поражение, когато се намираха на върха на щастието. Но той се реши на това и се отдаде на своята стремителност, като събра в едно всичко от предсказанията и магиите, чуваните и нечувани жертви, което излизаше извън мярата, за да разруши изведнъж всичко. И какъв велик, изключителен обет изрече той, Христе мой и Слове! Ако успее в предприетото, да предаде и страданията на Безстрастния, и тайнството на целия свят - целия християнски род - на демоните.

А началото на този толкова смел и прехвален от мнозина от съмишлениците му поход бе следното. След като завладя и опустоши тази част от Асирия, която Ефрат разсича и в която той тече покрай Персия до съединяването си с Тигър, Юлиан разруши няколко крепости, в което почти никой не му попречи, може би защото бе излъгал персите с бързината на нападението или пък защото сам бе подлъган от тях и неусетно бе увлечен навътре в страната им (говори се и едното, и другото). Така той вървеше по-нататък, като войската напредваше по сушата, а по реката с кораби бяха превозвани хляб и оръжие. И скоро се спира на стан край Ктезифон, чието приближаване, поради желанието му да превземе този град, му изглеждаше вече като част от победата. От този момент нататък делата му тръгнаха назад, сякаш хвърлиха пясък под нозете му, или като кораб, връхлетян от буря. Ктезифон е здрава крепост, която е трудно да бъде превзета. Тя е заградена с тухлена стена, дълбок ров и блатиста река. Още по-силна я прави съседната крепост, наречена Кохе, защитена с природни и с изкуствени заграждения. Двете крепости са така съединени, че изглеждат като един град и са разделени само от реката. И тъй като не бе възможно нито да ги превземе с пристъп, нито да ги покори чрез обсада, нито да премине между тях, особено на кораби (съществуваше опасност отгоре и от двете страни да се посипят стрели и да им преградят пътя), Юлиан заобиколи крепостите и постъпи по следния начин: като отклони немалка част от Ефрат, най-голямата река, и пусна по един стар канал, от който, както казват, се виждала следа, толкова вода, колкото бе необходимо за плаването на корабите, го съедини над Ктезифон с Тигър, а чрез това спаси корабите, безопасно прехвърлени от едната река в другата, и избягна опасността, заплашваща от крепостта.

Докато Юлиан напредваше, се появи персийска войска, която непрестанно нарастваше на брой, но не считаше за необходимо да застане лице в лице и да се излага на опасност без крайна необходимост, имайки възможност да надвие с малко усилие; напротив, от височини и теснини, където се появяваше възможност, поразяваше с копия и стрели, предварително заемаше удобните проходи и с това преграждаше пътя на Юлиан. Тогава той вече изпадна в голямо затруднение и не знаейки накъде да се обърне, намери лошия край на замисъла си. Един персиец с аристократичен произход, подражавайки на Зопир, който бил край Кир при обсадата на Вавилон, под предлог на това, че чрез важно провинение си е навлякъл големия гняв на персийския цар и чрез това е станал доста неразположен към него, а изпитва симпатии към римляните, с преструвките си спечелва доверието на Юлиан и му казва: "Какво означава това господарю? Защо предприемаш такива леки мерки в такова дело? За какво ти е този хляб на корабите - това е излишен товар, внушаваш само малодушие? Нищо не подтиква така подчинените да се противят на началството и да упорстват, както ситият стомах и мисълта, че спасението им е под ръка. Но ако ме послушаш, ще изоставиш тези кораби и с това ще освободиш храбрата си войска от малодушие. А самият ти по друг, по-удобен и по-безопасен път, по който аз ще ти бъда водач (и мога да кажа, че едва ли някой друг познава Персия по-добре от мен), ще навлезеш в неприятелската земя и ще се завърнеш с желаня успех. Тогава, щом изпиташ на дело благоразположението ми към теб и съвета ми, и ти ще ми сториш благодееание". Щом той каза това и Юлиан повярва на думите му (защото лекомислието е лековерно, особено при Божие допущение),

⁴Еврипид.

изведнъж настъпиха всички бедствия. Корабите бяха опожарени; храната изчезна; последва смях; защото това бе почти доброволно самоубийство. Всички надежди се изгубиха. Водачът се скри заедно с обещанията си. Наоколо - врагове. Войната се разгоря. Нямаше удобен проход. Храната се добиваше трудно. Войската изпадна в униние и негодуваше против царя. Изобщо не остана добра надежда. Изглеждаше, че при така стеклите се обстоятелства има едно-единствено средство за спасение - да се избавят от лошото царуване и военачалство.

Така се развиха събитията дотогава, а за случилото се след това се разказват различни неща. Тези, които бяха там, както и онези, които не бяха присъствали на войната, се съгласяват един за някои, друг - за други неща. Едни казват, че Юлиан бил убит от персите, когато при едно от безпорядъчните нападения се хвърлял извън себе си напред-назад и му се случило нещо подобно на участта на парисатовия син Кир, който нападнал с десетхилядна войска брат си Артаксеркс и сражавайки се смело, изгубил победата заради своята сприхавост. Други разказват за него следното. Юлиан се изкачил на един висок хълм, за да огледа от него като от кула цялата войска и да узнае колко души са останали в сражението. И когато войската свръх очакванията му се сторила доста многобройна, като човек, завиждащ на воините си за спасението им, той рекъл: "Колко досадно ще бъде, ако ги поведем всичките към римската земя!" Един от воините, раздражен от тези думи, не сдържал гнева си и го промушил в корема, без да го е грижа за собствения му живот. Някои казват, че на това се осмелил един от чуждестранните шутове, които следват войската за прогонване на скуката и за забавление по време на пирове. А някои отдават тази чест на един сарацин. Както и да е станало, Юлиан получава действително своевременен и спасителен за целия свят удар. С едно разсичане с меч той бива наказан за разсичането на много утроби, в които нечестиво е вярвал. И се чудя как този суетен човек, който си мислеше, че може да знае всичко посредством разсичаните утроби, не предумна единствено това, тоест удара в собствената си утроба. Не е уместно да премълча и за следната негова постъпка, която освен много други неща, неоспоримо доказва лудостта му. Юлиан лежал на брега на реката и страдал от раната си. И понеже знаел, че мнозина от прославилите се преди него, за да ги сметат за нещо по-високо от човеци, са изчезвали посредством някакви хитрини от средата на хората и за това са били признати за богове, та и той, пленен от желанието за подобна слава, при това, срамувайки се от самия вид смърт, сполетяваща го безславно заради собственото му безразсъдство, какво замисля? Какво прави? Опитва се да се хвърли в реката и използва за тази цел верни на него хора, съучастници в тайните му. И ако един от царските евнуси, който се досетил каква е работата и обяснил на другите, от отвращение към злодейството, не бе попречил на намерението, то, може би, от бедстващия Юлиан би се появил още един нов бог за неразумните хора. Но така царува той, така предвождаше войската, така завърши и живота си!

Заелият скоро след него царския сан и провъзгласен за император сред войнския стан в разгара на опасностите, безусловно налагащи предводител, бе мъж, знаменит и по другите си достойнства, и по благочестие, и по външност, наистина достойна за владетел. И макар да нямаше недостатък по отношение на мъжеството и на ревността, все пак не можеше нито да влезе в открито сражение с персите, нито да продължи напред; защото войската бе отслабнала откъм сили и надежди. Като стана наследник не на царство, а на поражение, той се погрижи за завръщането в родината и търси начин как безопасно да осъществи това. Ако персите поради умереността си в победата (защото те имат закон - при щастие да спазват умереност) или поради опасение от някакви слухове не се бяха обърнали към мирни предложения, колкото неочаквани, толкова и човеколюбиви, то не би имало начин, както се говори, и огненосец да остане във войската⁵. Толкова много римляните бяха притеснени от персите, които се сражаваха на своя територия и бяха въодушевени от предшестващите събития; защото е достатъчно да спечелиш що-годе някакъв успех, за да имаш надежда за бъдещето.

Но Юлиановият приемник, както казах, сега се грижеше за едно - да спаси войската, да запази силата на римляните. Защото тези воители наистина представляваха силата на римляните и ако действаха неуспешно, това се дължеше повече на безразсъдството на военачалника, отколкото на недостиг на собствено мъжество. С персите бе сключен договор (ще кажа накратко) срамен и недостоен за римската войска. Но ако някой, като остави настрана Юлиан, би почнал да упреква за това приемника му, то, според мен, той би

⁵В езическата войска огненосец се наричал този, който носел свещен огън за прикадяване на жертвите. Победителите пощадявали живота му, за да не би, ако го убият, да оскърбят боговете. Но поражението на римската войска можело да бъде толкова голямо, че да стане невъзможно и за този човек да се спаси.

бил лош съдия на тогавашните събития. Защото класът принадлежи не на жътваря, а на сеяча; за пожара е виновен не този, който не е успял да го угаси, а този, който го е подпалил. Тук впрочем е уместно да приведем казаното от Херодот относно самоските тирани: “Тези обувки уши Истий, а ги носи Аристагор, който продължи започнатото от предшественика си”.

След това какво друго оставаше да бъде направено, освен тялото на нечестивеца да бъде върнато на римляните, въпреки начина, по който той завърши живота си? Но тъй като и ние имаме покойник, който преди него напусна живота⁶, то нека видим каква е и тук разликата между тези двама царе (ако и това служи поне малко за щастие или злощастие на починалите). Единият се съпровожда от всенародни благословения, тържества, шествия и от нашите свещени обреди, всенощни песнопения, издигане на светилници, с което ние, християните, почитаме благочестивото представяне (пред Господа); и изнасянето на тялото му става радостно тържество, смесено с печал. Ако се вярва на мълвата, която стигна до слуха на мнозина, когато носели тялото на Констанций през Тавър към родния му, съименен на него и прочут град, на върха на планината някои чули глас сякаш на пеещи и съпровождащи и мисля, че това е бил гласът на Ангелските Сили - награда за благочестието му и надгробно въздаяние. Дори наглед да поразклати правото учение, то за това са виновни невежеството и зловерието на неговите велможи, които, като уловиха простосърдечната, неукрепнала в благочестието и невидяла предварително бездната душа, я влачеха накъдето искаха и под прикритието на загриженост възбуждаха ревност към злото. Но ние, мислейки за това, което в по-голяма степен засяга всички, тоест за баща му, който положи основите на царската власт в християнството и Вярата, и за наследството на учението, преминало от баща му към него, почетохме по дължимия начин земното жилище на този, който живя достойно за цар, завърши живота си със смърт на праведник и ни остави могъщество. Нужно ли е да говоря за съпровождането от страна на цялото войнство, когато тялото се приближи до великия царстващ град, и за редиците въоръжена войска, строени пред царя като пред жив? Или за това, как целият град се стече на посрещане, по-бляскаво от всички минали и бъдещи посрещания? А и този дързък храбрец⁷, облечен с нова багреница, и поради това, най-вероятно, имащ високо мнение за себе си, сам е част от тържественото шествие, въздава и приема почести; едното - както казват - малко принудено, другото - с желание. Защото цялата войска, макар да се подчини на сегашната власт, все пак проявяваше по-голямо уважение към починалия; и (както обикновено сме по-благоразположени, когато загубата още е жива в паметта, скърбейки и съжалявайки за любимия цар, воините не допуснаха той да бъде лишен от царски почести, а убеждават и този отстъпник да вземе участие в тях, даже го принуждават да посрещне починалия в подходящ вид, тоест като снемем короната от главата си и отдаде на царя дължимото поклонение, да отиде заедно с носачите в гробищата - в прочутия храм на апостолите, които го приеха при себе си и пазят този свещен род, удостоен с почти еднаква чест. Така бе погребан нашият император!

Обратно на това, и походът на Юлиан бе безславен (народи и градове го преследваха с викове на тълпата и на шутове, за което и сега мнозина още помнят); а завръщането му бе още по-безславно. И в какво се изразяваше това безславие? - Носеха го странстващи комедианти, шествието бе съпроводено от неприлични танци; пееха, танцуваха, подиграваха му се за отстъпничеството, за поражението и смъртта. И какво ли оскърбление не понесе той? Какво ли не изслуша от дръзките хора, чието изкуство се състои в това - да оскърбяват другите? Накрая го прие град Тарс, не зная как и за какво осъден на такова посрамване. Тук и с мястото на погребението му е определено безчестие, и гробът е нечист, презрян, отвратителен за благочестивия поглед.

Описах само най-главните и важни вини на Юлиан; но зная и това, че на двама-трима придворни ласкатели, равни на него в нечестието (за другите охотно премълчавам), им е била дадена такава награда за нечестието, че те за кратко време безпрепятствено биха опустошили всички владения на римляните на сушата и в морето, ако на тези дела скоро не бе сложен благоприятен край. Толкова много превъзхождаха по грабителство и алчност древните сторъки гиганти! Управлението на областите бе поверявано не на най-правдивите, а на най-безчовечните. Едно бе условието за получаване на началническа длъжност - отстъпничеството; и от Юлиан получаваха подаръци само онези, които замисляха най-голямо зло против себе си и против другите. Какво да кажа за измененията и преиначаванията на съдебните решения, които за една нощ се сменяха и

⁶Констанций.

⁷Юлиан.

движеха напред-назад, подобно на морски приливи и отливи? Защото този неуморен мъж искаше сам да раздава правосъдие, като поради честолюбие присвояваше всичко. Може би ще си помислят, че прекалено много обвинявам за малки престъпления и чрез малките подценявам големите. Впрочем всеки ще се съгласи, че такива дела са достойни не за Елисейските полета и не за славата, която има там Радомант⁸ и с която удостояват Юлиан хората, които са от едно братство и една съобщност с него. На едно нещо се удивлявам в Юлиан: той настоятелно канеше при себе си мнозина свои връстници и познати, особено от Азийските училища, сякаш възнамерявайки да извърши някакви дивни дела, и ги окриляваше с надежди, припомняйки им обещанията си. И когато те се появяваха, се оказваше, че това е само хитра уловка и измама на очите. Едни той изпращаше с едно, други - с друго. Някои даже канеше приятелски на масата; вместо всякаква друга примамка, величаеше приятелите си, подаваше им чаша, шегуваше се с тях, но ги изпращаше без нищо, така че те не знаеха кого повече да обвиняват - дали него в лъжа или себе си в лековерие. Не считам за нужно да споменавам за това, колко недостойни за похвала неща имаше в правилата на този философ, така че, имайки пред себе си примерите на твърди и непоколебими императори, които, каквото и да се случваше, не променяха изражението на лицето си и не показваха никакви следи от смущение - той бе толкова негневлив и така умееше да владее страстите си, че когато раздаваше правосъдие, изпълваше целия дворец с шум и крясъци, сякаш сам претърпяваше насилие и щети, а не защитаваше другите от това. Но на кого не му е известно, че той пред всички биеше с юмруци и тъпчеше с крака мнозина хора от село, които отвсякъде идваха при него за това, за което селяните обикновено молят царете, и се държеше с тях толкова жестоко, че те се радваха, ако не биваха подлагани на нещо по-тежко? А в коя част на словото да спомена за духанията и надуванията, които този дивен мъж, с цел да се осмеят нашите обреди⁹ извършваше пред старици, запалвайки огън на жертвеника? Колко хубаво бе човек да види римския император с обезобразени бузи, възбуждащи голям смях не само сред външните лица, но и сред тези, на които той мислеше да достави с това удоволствие! Навярно не бе чувал, че богинята му, Атина, проклела флейтите, когато, като се огледала във водата вместо в огледало, видяла, че флейтата е обезобразила лицето ѝ. Нима не заслужават удивление онези общи чаши, от които пиеха всички наред, които Юлиан публично подаваше на развратни жени и сам приемаше от тях, прикривайки развратеността си под външността на тайнството? Другите узнаха това от личен опит, когато властта даде на Юлиан пълна свобода; но аз по някакъв начин прозрях това отдавна, от времето, когато бях заедно с него в Атина, където той пристигна скоро след завръщането на брат си, като измоли от императора разрешение за това. Причините за това пътуване бяха две: едната - по-благовидната - да разгледа Гърция и нейните училища; другата - по-отдалечена и известна на малцина - да се посъветва с тамошните жреци; защото нечестиято още нямаше явна дързост. И тогава разгадах нелово този човек, макар да не принадлежа към вещите в това дело. Проричател ме направиха непостоянството на характера му и неумерената му възторженост; стига наистина най-добрият проричател да е този, който умее добре да отгатва. Според мен не предвещаваха нищо добро: нестабилната му шия, движещите се и изравняващи се рамене, шарещите, нагли и свирепи очи, нестоящите стабилно и подгъващи се крака, изразяващият дързост и презрение нос, смешните и изразяващи същото черти на лицето, високият и неумерен смях, накланянето и отмятането на главата назад без никаква видима причина, бавният и накъсан говор, разхвърляните и несвързани въпроси, с нищо не по-добрите, смесвани един с друг, уклончиви, неподчинени на правилата отговори.

Но защо да описвам подробно? Какъвто го опознах по делата, такъв го бях видял и преди тях. Ако тук имаше някои от онези, които тогава бяха с мен и чуеха думите ми, без затруднение биха засвидетелствали това. Защото още тогава, щом го видях, им казах: "Какво зло отглежда Римската империя!", и като предрекох, желях да бъда лош пророк. Защото би било по-добре да бъда лъжепророк, отколкото вселената да изпита толкова злини и на бял свят да се появи такова чудовище, каквото не е имало преди, макар да се разказва за много наводнения, за много пожари, вулкани и земни свлачища, за безчовечни хора, за чудовищни и многосложни зверове, създадени от природата не по обичайния ред. И затова краят му бе достоен за безумието му. Само тук Бог не прояви обичайното Си дълготърпение; защото човеколюбието Му би било бедствено за мнозина. В добродетелните хора то би предизвикало униние, а в грешните - пренебрежение и мисълта, че никой не надзирава делата ни, няма нито управление, нито отплата, а всичко се движи и се управлява случайно - мисъл, показваща лукав ум, разсъждаващ доста гибелно за изключително важни неща!

⁸Според езическото суеверие на Елисейските полета добродетелните получават награди, които Радомант разпределя.

⁹Имат се предвид обредите, извършвани при тайнството свето Кръщение.

Ето какво казваме ние - галилейците, презрени хора, покланящи се на Разпнатия, ученици на рибари и както те казват, невежи; ние, които седим и пеем псалми заедно със старичите; ние, които сме изнурени от продължителни пости и полумъртви безполезно бодърстваме и празнословим по време на всенощни бдения, и все пак ви повеляме! *Де е оня, който преброяваше? Де е оня, който теглеше данъка?* (Ис. 33:18) Заимствам тази победна песен от един от нашите немъдри, както ви изглежда. Къде са жертвите, обредите и мистериите? Къде са явните и тайните заколения? Къде е умението да се гадае по разсечени вътрешности? Къде са чудесата на предзнанието и личбите на коремоговорниците? Къде е прочутият Вавилон, за който толкова много се говореше, и цялата вселена, която ти мечтаеше да покориш, като пролееш малко нечиста кръв? Къде са персите и мидийците, които считаеше, че са ти в ръцете? Къде са съпровожданите от теб и ръководещите те и съпровождащите те богове, твои защитници и съратници? Къде са предсказанията и заканите срещу християните или пълното ни унищожение заедно с името ни за определен срок? Всичко изчезна, излъга, разсея се; всички велеречиви хвалби на нечестивците се оказаха сънна мечта.

Когато един чуждоземен цар с многобройна войска нападнал иудейския цар Езекия, обсадил Иерусалим и злобно бълвал нечестиви и богохулни думи по адрес на царя и на Самия Бог, сякаш вече нямало как градът да бъде спасен от неговото владичество, тогава Езекия отива в храма, раздира дрехите си, пролива потоци сълзи и като вдига ръце към небето, призовава Бога за свидетел на Сенахиримовото богохулство и го моли да бъде отмъстител за високомерните закани. "Виждаш, Господи - казва той, - как този чужденец Те хули, Бога Израилев. *Ти видя, Господи, недей мълча* (Пс. 34:22)". И молитвата на царя не останала напразна; защото опълчаваният се против Бога осъзнал безумието си и си тръгнал, без да изпълни заканите си. Внезапно поразен от някаква невидима сила, той изгубил голяма част от войската си и бил прогонен от неприятна вест, която противно на очакванията му сложила край на обсадата и на надеждите му. Така постъпил Езекия, обкръжен от многобройна войска, царят на великия Иерусалим, който може би и сам би отблъснал вражеските пълчища. А ние, на които ни е останало едно-единствено оръжие, една-единствена стена, една-единствена защита - надеждата в Бога (защото отвсякъде бяхме напълно лишени от човешка помощ), от кого друго бихме могли да очакваме да чуе нашите молитви и да отрази заплахите, ако не от Бога, който с клетва отхвърли *високомерието на Иакова* (Ам. 6:8)¹⁰. О, какви невероятни разкази! Какви дръзки надежди! Бяхме обещани за жертва на демоните; ние - великото Божие наследство, *народ свет, царствено свещенство* (1 Петр. 2:9), бяхме предназначени за награда за изпълнението на една надежда, за победата в една война. Такъв е дарът ти за християните за това, че за обща вреда си спасен от тях¹¹. Така се отблагодари ти на твоя господар Бог! До този момент Бог все още съдържаше и отлагаше гнева Си заради нас, все още не разпалваше ревността Си, а само вдигна високо десница срещу нечестивците, и макар да приготви и опъна тетивата на лъка, го задържаше със сила и изчакваше, докато цялата Юлианова злоба излезе навън, подобно на някакъв злокачествен и гноен цирей; защото законът на Божия съд е такъв - или да спаси чрез покаяние, или да накаже справедливо. И тогава, мъчно понасяйки настоящето и скърбейки дълбоко за бъдещето (защото самата Божия благост към Своите, скривана от нас, бе нетърпима за нас), издигнахме гласа си към Бога, ту призовавайки Го като Владика, ту умолявайки Го като благ Отец, ту сякаш оплаквайки се и влизайки в съд с Него, което е присъщо за скърбящи хора, викахме: " *Защо, Боже, си ни отхвърлил завинаги? Защо гневът Ти се е разпалил против овците на Твоето пасбище? Спомни си Твоя народ, който Ти от старо време си придобил* (Пс. 73:1, 2), който си придобил чрез страданията на Единородното Си Слово, достоен си го с великия Си завет, привлече го към небето с ново тайнство и със залога на Духа. *Вдигни най-накрая ръцете си срещу гордостта им!* Ти търпя, *докато враговете лукавстваха против светиите Ти и се хвалеха на празниците Ти*" (срв.: Пс. 73:3 - според превода на седемдесетте). Призовавахме меча и египетските поразии, молахме Бога да *съди със Своя съд*; умолявахме Го да се опълчи най-накрая против нечестивите, казвахме: " *Докога нечестивите, Господи, докога нечестивите ще тържествуват?* (Пс. 93:3) Докога ще *тъпчат Твоя народ и ще угнетяват Твоето наследство?* (Пс. 93:5) Кога ще престанат да говорят и да вършат беззаконие?" Повтаряхме тези и други подобни плачевни думи: *Направил си ни предмет на противоречие между нашите съседи, за притча в народите, за хула от всички човеци* (Пс. 79:7; 43:14, 15). Спомняхме си за лозето, което бе пренесено от Египет - от мрака на безбожието, израсна в красотата и величието на Вярата, а след това бе лишено от своята ограда - от пазещия ни Божи промисъл, стана открито

¹⁰Тоест потомците на патриарх Иаков.

¹¹По време на размириците, настъпили след смъртта на свети Константин Велики, Констанций спасил Юлиан и брат му Гал от смърт, като ги скрил в двореца си.

за всички минувачи, за зли владетели, и бе опустошено от този див глиган, от този лукав човек, който усвои за себе си злото и бе преизпълнен с неговата тиня.

Така размишлявах и виках по-рано към Бога. А какво променям сега в звуците на песента? Вече оплаквам гибелта на нечестивите. Ставам човеколюбив към ненавистниците и казвам така: *Как стигнаха те до запустение, внезапно изчезнаха, погинаха заради беззаконието си* (Пс. 72:19 - според превода на седемдесетте), като прах, носен от вятъра, като пух, развееан от вятър, като утринна роса, като свистене на стрела, като удар от гръм, като бързо летяща мълния? Ако те, макар и сега се променят в мислите си, престанат да се предават на множество заблуди и се затичат по стъпките на истината, то може би и самото падение ще се превърне в полза за тях. Защото и наказанието често служи за благо на наказваните. Но какво ще стане, ако останат на същото мнение, още държат на идолите и не се оцеломъдряват от бедствието, което вразумява и неразумните? Иеремия така оплаква Иерусалим, че призовава бездушни предмети към плач и изисква *сълзи* от стени (вж.: Плач. Иер. 2:18); но какъв плач ще се намери, който да е достоен за тези толкова упорити хора? Кой ще оплаче само сегашното, без да пролива сълзи за бъдещото наказание за това, че те безумстваха, отдалечиха се от Бога *и служиха на творението повече, отколкото на Твореца* (Рим. 1:25), и не само служиха, но и се опълчиха против Божиите служители и вдигнаха против тях нечестива ръка, заслужаваща такива злини? Но както на Бог Му е угодно, нека така да бъде! Кой знае дали Бог, Който *отпуща затворници* (Пс. 145:7), вдига от портите на смъртта обременения и хвърления долу, не иска смъртта на грешника, а чака обръщането му, който просвети и направи мъдри и нас, които седяхме в тъмнина *и сянка смъртна* (срв. Мат. 4:16), дали Този Бог няма някой ден да приеме и тях и като остави настрана тежкия и железен жезъл, да ги пасе с пастирска тояга?

Но отново връщам словото си към същата победна песен: *Падна Вил, строши и Дагон* (Ис. 46:1 - според превода на седемдесетте), *Сарон стана блато, Ливан е посрамен* (Ис. 33:9 - според превода на седемдесетте). Сега вече не ще кажат на глупавата, неподвижна и безчувствена тълпа от идоли: "Началствай!"; не ще започнат да търсят мухи, Акаронски бог или нещо още по-смешно; няма да мислят за дъбрави и хълмове и за всякаква гориста и сенчеста планина, няма да принасят *синовете си и дъщерите си жертва на бесовете* (Пс. 105:37), за което в древността Израил бе упрекван от пророците. Ще се обърне към настоящето, към това, което засяга лично нас. Няма вече да гледат лукаво свещените ни храмове, да оскверняват с нечиста кръв жертвениците, получили името си от пречистата и безкръвна Жертва; няма да безчестят свещени места с безбожни олтари, да разграбват и оскверняват приносите, присъединявайки към нечестията користолюбие; няма да оскърбяват белите коси на свещениците, честността на дяконите, целомъдрието на девиците; няма вече да довеждат нечисти свине при разсечените вътрешности на светии, за да ги изяждат заедно с храната; няма да изгарят и да разпръсват по вятъра останките на светии, предавайки ги на безчестие заедно с най-безчестни кости, за да ги лишат от полагащата им се чест; няма вече да правят *сборища на развратители* и да се забавляват с хули по адрес на епископи и презвитери, както и на пророците и апостолите, и даже на Самия Христос; няма вече да тържествуват над нас, забранявайки ни със закон лъжеименно¹² образование, та заедно с това да ни затворят устата. Дай тук царските си и софистични речи неотразимите си силогизми и ентимеми¹³; да видим как говорят и при нас неуките рибари. *Отстрани от Мене шума на твоите песни и звуците на твоите гусли* - ти заповядва пророкът ми (Ам. 5:23). Нека отново да запее с дръзновение Давид, който с тайнствени камъни повали надмения Голиат, победи мнозина с кротост и с духовно сладкозвучие изцеляваше Саул, измъчван от зъл дух. Нека свещеносецът ти да угаси огъня; а мъдрите и свещени девици да запалят светилниците си за Младоженеца. Нека твоят иерофант да съблече от себе си блуднишката дреха; а *свещениците да се облекат в правда* (Пс. 131:9) и с украшение от *слава, вместо с дух на униие*, да се облекат във великия и нескверен хитон, в Христа - нашето украшение. Нека твоят проповедник замлъкне и да не говори безславното; а да говори моят проповедник, и то - боговдъхновеното. Остави вълшебническите си и чародейни книги; и нека бъдат препроцитани само пророческите и апостолските. Прекрати гнусните си и изпълнени с тъмнина нощни сборища; и аз ще възстановя свещените и светли всенощни бдения. Заидай своите тайници и пътищата, низвеждащи в ада; ще ти покажа пътища открити и водещи към небето. Какви оръжия, какви изобретения в

¹²В езически училища и в светски науки.

¹³Ентимема (гр.) - доказателство или разсъждение, при което или предпоставката, или заключението остават недоизказани и се подразбират.

доспехите, какви хилядни пълчища биха постигнали това, което постигнаха нашите молитви и Божията воля? Бог със слово разпръсна мрака, със слово произведе светлина, основа земята, окръгли небето, разпредели звездите, разля въздуха, постави граници на морето, опъна реки, одушеви животните, сътвори човека по Свой образ, даде красота на всичко. Със слово и сега разпръсна Той нощния мрак и приведе всичко в светлина, ред и предишната стройност. Сега вече не властват алчните и лъжливи демони; творението не бива оскърбявано с поклонение, въздавано му вместо на Бога. Отхвърли твоите триптолемовци¹⁴ и келеевци¹⁵ и тайнствени дракони. Засрами се най-после от книгите на твоя богослов - Орфей. Възползвай се от дара на времето, покриващо безсрамието ти. И ако това са само митове и измислици, ще извадя на показ нощните ти тайнства. Сега дъбът вече не говори¹⁶, триножникът не пророкува и Пития не се напълва с незнайно какво, във всеки случай - с нищо повече от измислици и бълнуване¹⁷. Касталският извор отново замлъкна и мълчи¹⁸, водата му предизвиква не дар на пророчество, а смях. Аполон отново стана безгласна статуя, Дафна - дърво оплаквано в басня¹⁹, Дионис отново е андрогин и води със себе си тълпа пияници. Великото ти тайнство - бог Тал, страда от любов към прекрасния Просимн. Семела²⁰ отново е поразена от мълния. Хефест, този бог, изцапан със сажди, макар да е прочут майстор и олимпийски Терсит²¹ отново куца и с двата си крака, но пък е ловък в издирването на прелюбодейци. Арей отново за прелюбодейство е окован заедно със Страх, Ужас и Смут и е ранен заради възрастта си. Афродита отново е блудница, срамно родена, служителка на срамни бракове²². Атина отново е девица и ражда змей. Херакъл отново беснее, или поточно, не престава да беснува. Зевс, съветникът и господарят на боговете, който сам ги повдига всички заедно с всичко съществуващо, а сам не може да бъде поместен от мястото си от всички, отново поради похотливост и сладострастие приема във всякакъв вид. Зевсовият гроб отново се показва на Крит. Щом видя твоите Кердой, Логий и Епагоний, затварям очи и бягам далеч от твоя бог, защото ме е срам да гледам. Не ти преча да се покланяш на силата на красноречието и на парите. Едно нещо при теб заслужава уважение - честването, въздавано от андрогините сред египтяните на Нил, Изида, Мендезийските богове, Апис и всички други чудовищни и многосъставни зверове, които рисуваш или извайваш. Сменя се на твоите Пан, Приап, Хермафродит и на останалите богове, които в беснуването или са осакатени, или са разкъсани. Предоставям всичко това на театъра и на стихотворците, разкрасяващи вашите богове; а аз ще завърша словото с увещание.

¹⁴Триптолем - герой от елевсинските и атическите митове за Деметра, син на елевсинския цар Келей.

¹⁵Келей - в древногръцката митология - цар на град Елевсин, в който Деметра се озовала по време на скитанията си след отвличането на Персефона от Аид, и в чийто дом тя живяла.

¹⁶Става въпрос за прочути Додонски дъб. През античността древногръцкият град Додона бил прочут с оракула на Зевс, считан за най-древен в Гърция. През класическата епоха Додонският оракул отстъпил първостепенното значение на Делфийския. В Додона имало няколко начина за предсказване. Най-широко употребяваният и най-древният (споменат още в Омировата "Одисея") е по шумоленето на листата на свещения дъб, който растял край светилището на Зевс. Знаменията, които "бог" изпращал в шума на листата, били изтъквани от жреци или жрици, за което им било необходимо специално вдъхновение, за достигането до което били употребявани различни "свещени" обреди - умивания, кадене, жертвоприношения. Император Юлиан Отстъпник също се обърнал за съвет към Додонския дъб преди персийския поход през 361 година.

¹⁷Главното средище на култа към Аполон бил Делфийският храм, където жрицата Пития влизала във вътрешната част на храма, сядала на триножник и изпадала в изстъпление. Жрец пристъпвал към нея и предавал въпроса на поредния поклонник. Пития отговаряла с несвързани изречения на трудноразбираем език. Жрецът ги слушал, записвал, придавал им някакъв смислен вид и ги обявявал на питация. Двусмисленият им характер, допускащ много широко тълкуване, позволявал на делфийските жреци да оказват голямо влияние върху политиката на древна Гърция.

¹⁸Касталският извор се намира в Парнас, планина край Делфи. Според една от легендите името му произлиза от името на нимфата Касталия, която, за да избегне преследване от Аполон, се хвърлила в този извор. Касталският извор бил използван за извършване на ритуални умивания на поклонниците при посещение на Делфи, както и от Питията преди началото на нейните пророчания.

¹⁹Дафна - според древногръцката митология - нимфа. Избягвала мъжете и живеела в обществото на девойки, спътничка на Артемидата. Преследвана от влюбения в нея Аполон (по думите на Овидий, като заек от куче), тя се помолила за помощ на боговете и била превърната в лаврово дърво.

²⁰Семела или Тиона в древногръцката митология е дъщерята на тиванския цар Кадъм и Хармония. Зевс се влюбил в нея. Докато Семела била бременна с неговото дете, ревнивата Хера я подмамил да поиска от Зевс да види цялото му величие. Когато Зевс изпълнил молбата ѝ мълнии и гръмотевици изпълнили бащиния ѝ дом и пламъци обхванали всичко. Ужасена, Семела родила преждевременно и умряла. Зевс пришил недоносеното бебе към бедрото си, а когато дошло времето, се родил Дионис. Когато пораснал, Дионис извел майка си Семела от царството на Хадес и Семела, под името Тиона, станала една от богините, обитаващи Олимп.

²¹Терсит е литературен герой на Омир от "Илиада". Появява се във втора песен и е обикновен войник. Терсит е противоположност на епическата представа за герой, антипод на героичните идеали на древните гърци. Именно затова св. Григорий казва, че куцят Хефест е олимпийски Терсит.

²²Афродита (гр.: "родена от морската пяна") е древногръцката богиня на любовта и красотата.

Мъже и жени, млади и стари, всички, които служите в това светилище и заемате нисши степени, всички, които Господ избави някога от заблуда и безбожие, а сега - от надигане на езичниците и от настоящите и очакваните бедствия! Изслушайте словото на мъж, който не е научил това леко, но го е научил от ежедневните събития, от древната история, книги и деяния! Велико дело е да не изпитваш никаква скръб; а може би не е велико, ако са верни думите, че *Господ наказва, когото обича; бичува всеки син, когото приема* (Евр. 12:6) и за когото полага специални грижи. Напротив, велико дело е изобщо да не грешиш или поне да не съгрешаваш тежко; защото Бог е поставил това - да бъдем напълно безгрешни - над човешката природа. А за второ дело след това считам следното: онези, които са паднали и са наказани, а след това са получили опрощение, винаги да чувстват това наказание и да избягват ново наказание за ново престъпление. Така че, нека и ние действително да почувстваме Божието наказание. Да се покажем достойни не за онова, което претърпахме по-рано, а за това, което получихме накрая. Да се оправдаем за сполетялото ни бедствие с това, че бяхме предадени на езичниците не като злодеи, а бяхме вразумени като деца. Да не започнем да забравяме за бурята по време на тишина, за болестта - по време на здраве, за плена - след благополучното завръщане в Иерусалим, за Египет - след Египет. Нека времето на страдание да не бъде най-доброто ни време на успокоение; а то ще бъде такова, ако се окаже, че тогава сме били смирени и умерени и във всички надежди сме се простирали към небето, а сега се превъзнасяме, надигаме се и отново сме се обърнали към същите грехове, които ни докараха до сполетелите ни бедствия. *Не, деца мои, не* (1 Царств. 2:24) - казва някъде свещеник Илий, увещавайки децата си, които били съгрешили против Бога. Напротив, като знаем, че е по-лесно да си върнем изгубеното благоденствие, отколкото да запазим дареното от бога (защото изгубеното се връща с целомъдрие, а дареното се губи с безгрижие), като знаем, че болното тяло се възстановява с лекарства и въздържание, а възстановеното при малко нехайство и преяждане отново се разболява и страда от предишните недъзи, като знаем всичко това и като си го напомняме, нека да дойдем на себе си и да разполагаме целомъдрено с времето си. И на първо място, братя, нека празнуваме не с плътско веселие, не с пиршества, не с пиянство; знаете техния плод - нечисти ложета и разпътство. Да не застиламе улицата с цветя, да не намазваме трапезите със срама на благовонията, да не украсяваме преддверията; домовете да не бъдат осветявани с видима светлина, там да няма безчинства от звуци на флейти и пляскания с ръце! Така е установено от езичниците да се празнуват новолунията. А ние нека почетем Бога не с това, не с това да превъзнесем сегашното време, което е недостойно за нас, а с чистота на душата, със светлост на ума, със светилници, озаряващи цялото тяло на Църквата, тоест с божествени съзерцания и размисли, възнасяни на свещен свещник и осветяващи цялата вселена. В сравнение с тази светлина, мисля, са нищожни всички огънове, запалвани от хората при частни или обществени тържества. Имам и миро, но такова, с каквото се помазват само свещеници и царе, защото е многосъставно и многоценно, и е излято за нас - *миро*, приготвено *по изкуството на великия м ирочарец* (срв. Изх. 30:25, 35; 37:29; Сир. 49:1). О, ако можех и аз да принеса от благовонията на това миро? При мен е и тази духовна и божествена *трапеза*, която Господ *пригответи пред очите на враговете ми* (Пс. 22:5); като седя на нея, се упокоявам и се веселя, и след като се наситя, не се отдавам на срамни помисли, а умъртвявам в себе си всяко надигане на страстите. При мене има и цветя, които са по-прекрасни и по-дълготрайни от всяко пролетно цвете, цветя *като дъх от пълна нива, която Господ е благословил* (Бит. 27:27) - свещеници, благоухаещи пастири и учители, и от народа всичко, което е чисто и отбрано. Именно с тях желая да се увенчая и да се украся, когато, по примера на светия апостол, *с добрия подвиг се подвизах, пътя свърших, вярата опазих* (срв. 2 Тим. 4:7). Да заменим тимпаните с духовни песни, безчинните викове и песни - с псалмопение, ръкопляскането на зрелищата - с благодарствено ръкопляскане и стройно движение на ръцете, смеха - с размисление, пиянството - с мъдра беседа, шеговитостта - със сериозност. А ако, като любител на тържествените събрания и празненства, се нуждаеш от това, да танцуваш, скачай, но не с играенето на безсрамната Иродиада, дело на която бе смъртта на Кръстителя, а със скачането на Давид пред ковчегата на завета (вж.: 2 Царств. 5:3), което, според мен, било тайнствен знак на бързо и свободно шестване пред Бога.

Това бе първата и по-важна част от увещанието ми! А втората, доколкото зная, ще бъде тежка и неприятна за мнозина. Защото човек, който е получил възможност да се отплати със зло за зло, особено ако това, което е претърпял, дава справедлива причина за гняв, не обича да се подчинява на слово, което обуздава раздражителността му. Моето слово обаче е достойно за това, да го изслушате и да го приемете. Нека не се възползваме неумерено от обстоятелствата на времето, да не допускаме излишества в употребата на властта си, да не бъдем жестокосърдечни по отношение на онези, които са ни обиждали, да не вършим онова,

което сами сме осъждали. Като се възползваме при настоящата промяна от това, че избягваме злото, да намразим всяко отмъщение. Умерените хора считат за достатъчно наказание за своите оскърбители техния страх, очакването на онова, което заслужават, и терзанията на собствената им съвест. Защото, който се бои от бъдещо наказание, той вече страда, макар още да не търпи наказание; сам наказва себе си, може би повече, отколкото ако го наказваха палачи. И така, нека не пожелаваме да направим по-умерен Божия гняв, да не ставаме наказващи по-слабо от необходимото, а тъй като не можем да накажем за всичко, нека простим за всичко и по този начин ще станем по-добри от нашите оскърбители и ще застанем над тях. Да покажем на какво ги учат демоните и на какво ни учи Христос, Който чрез страдания придоби слава и от това, че не постъпи според Божествената Си мощ, не възтържествува по-малко. Да отдадем на Бога благодарност, да разпространим тайнството²³ с благост и да се възползваме от обстоятелствата единствено с тази цел. Да победим мъчителите с правдолюбие. Най-вече в прошката да покажем човеколюбието и силата на заповедта, която се отплаща и на нас с равно човеколюбие, щом се нуждаем от такова; защото знаем, че *с каквато мярка мерим, с такава ще ни се отмери* (Марк. 4:24). Дори някой да е много огорчен, нека предоставим тези, които са ни огорчили на Бога и на бъдещия съд. Да не намаляваме бъдещия гняв с това, че ще сложим върху тях собствената си ръка. Да не мислим за отнемане на имуществата им, да не ги повличаме на съд, да не ги прогонваме от родината, да не ги наказваме с бичове; ще кажа кратко: да не им правим нищо такова, каквото сами претърпяхме. А ако е възможно, нека със собствения си пример направим и тях кротки. Ако на някого са пострадали син или баща, или съпруга, роднина, приятел или някой друг високо ценен от него, да възнаградим всеки за страданието, като го убедим да понесе с твърдост всичко, което му се наложи да претърпи. Какво друго, по-високо от този дар, можем да им въздадем? Да кажа ли и за най-голямото благодеяние, което получихме? Нашите гонители биват преследвани с упреци от народи и градове, по зрелища, тържища, събрания. Навсякъде облажават старото, заклеймяват новото като позор и за голямо удивление, дори самите богове, като съучастници на гонителите ни, биват събаряни с укори, като молили ги дълго време и доста късно уличени в измамата. Който вчера бе поклонник, днес е хулител. Какво повече да искаме?

Това се въздава днес на нещастниците и може би то е все още малка част от отплатата. Ще дойде време, когато ще видя оскърбителите си и великия им вожд да оплакват нечестия си - когато всяко беззаконие бъде съдено и подложено на разследване и наказание. Премълчавам за нашите Божествени изречения и за наказанията, които според нашето учение са приготвени в бъдещето. Обърни се към собственото си учение и към ужасите, за които обичат да размишляват не само поетите, но и философите. Обърни се към твоите пирифлегетонти, коцити и ахеронти²⁴, в които се мъчат заради неправдата си Тантал²⁵, Титий²⁶ и Иксион²⁷. Юлиан, царят на това братство, ще се причисли към тях и според нашето слово и определение дори ще ги изпревари. Той няма да бъде измъчван от жажда, стоейки потопен до гърлото в езеро; няма да бъде ужасяван съгласно описанието на трагика, от висящ над главата му и непрестанно ту вдигащ се, ту спускащ се камък; няма да го въртят на бързо движещо се колело; и птици няма да кълват никога несвършващия се и постоянно възстановяващ се черен дроб - нека всичко това бъде истина или само мит, скриващ истината

²³Християнската вяра.

²⁴*Пирифлегетонт* (Река на огъня), *Коцит* (Река на плача), *Ахеронт* (Река на въздишките), *Стикс* (Река на ужаса) и *Лета* (Река на забравата) образуват известното петоречие на преизподнята в царството на Хадес според древногръцката митология.

²⁵Тантал - син на Зевс и нимфата Плуто. Бил либийски и фригийски цар. Баща на Пелопс. Заради това, което сторил с Пелопс, боговете обрекли Тантал на вечни мъки в подземното царство (танталови мъки). Наказанието на Тантал било да стои до шия във вода и над главата му да виси отрупан с плодове клон, но винаги когато се пресегне да пие или да хапне, водата и клонът да се отдръпват и той все да остава гладен и жаден.

²⁶Титий - в древногръцката митология - великан, син на Зевс и Елара, роден в недрата на земята, където Зевс скрил любовницата си Елара от ревнивата Хера. По-късно отмъстителната Хера внушила на Титий страст към обичаната от Зевс Лето. Великанът се опитал да я обладае в гората Панопея, но Лето повикала на помощ децата си и Аполон и Артемида пронизали Титий с лък. Според Омир, Титий загинал на Панопейската ливада и в Аида лешояди кълвели черния му дроб. Според друга легенда, заради опита на Титий да обезчисти Лето, Зевс го поразил с мълния и го хвърлил в Аида. Там два лешояда кълват и разкъсват черния дроб на проснатия възник Титий.

²⁷Иксион в древногръцката митология е лапит (лапити - митично племе от великани). Цар е на лапитите в Тесалия. Преди да се ожени за дъщерята на цар Деионей, Диз, обещал на баща ѝ богати дарове. Но когато по-късно баща ѝ дошъл да ги получи, Иксион го убил. Заради това престъпление го нападнала богинята на безумието и той полудял. Нито бог, нито човек искал да го очисти от престъплението. Накрая Зевс се смилил над него и го очистил, но Иксион се влюбил в Хера. Зевс пресъздал нейния образ във вид на облак, известен като Нефела. От съюза с Иксион се родили кентаврите. Зевс привързал Иксион към вечно въртящо се колело (според много митове - огнено колело) и го хвърлил на небето. Според друга легенда Зевс обрекъл привързания към колелото Иксион на вечни мъки в Тартара.

в измислица. Но тогава ще видим как и с какво ще бъде наказан той, ще видим, че мъчението му ще бъде по-тежко от описаните, защото наказанията и възмездията винаги са равни на престъпленията.

Такъв е дарът ни за теб, превъзходни и мъдри мъжо (ще се изразя с твои думи), за удара с крак! С това ти се отплащаме ние, на които съгласно великия ти и удивителен сборник от закони, бе забранено да изучаваме красноречие. Виждаш, че не трябваше да мълчим докрай, че уставите ти не успяха да ни осъдят на вечно безмълвие, а и на нас ни е дадена свобода да извисим глас и да избличим твоето неразумие. Както е невъзможно с никакво умение да бъдат задържани Нилските водопади, спускащи се от Етиопия в Египет, или да бъде спрян слънчев лъч, макар и за кратко да се затъмнява от облак, така е невъзможно и да вържете езика на християнин, избличаващ делата ви. Това ти го поднасят Василий и Григорий, противници и противоборци на твоя замисъл, както самият ти мислеше и уверяваше другите, прославяйки ни със законите си и поощрявайки ни към по-голямо благочестие. Познавайки ни още от Гърция като хора, спечелили си име и известност с красноречието и взаимното си единодушие, ти ни почето с честта на Циклопа, тоест запази ни последни за унищожение и може би възнамеряваше да ни поднесеш като победен дар на демоните, като нещо велико и достойно за твоето величие, ако те бяхме посрещнали при завръщането ти от Персия; или даже, правейки си погрешно сметката, хранеше надежда да хвърлиш и нас в една бездна заедно със себе си. Защото ние не сме по-малодушни от младежите, които бяха оросени в огъня, победиха зверовете с вяра, с готовност се изложиха на опасност заедно с мъжествената си майка и с още по-мъжествения свещеник, показана, че единствено вярата е непобедима. Не сме по-малодушни, разбира се, и от тези, които проявиха пред теб своето безстрашие и един²⁸ от които, след като посрами майката на боговете ти и разруши жертвеника, бе доведен при теб като осъден, влезе като победител, и след като се посмя доста на багреницата ти и на изказванията ти, като предвзети и смешни, си тръгна от теб с по-голямо дръзновение от това, с което някой друг се връща от вечеря и от бляскаво пиршество; а друг²⁹, когато цялото му тяло бе дълбоко презряно от ремъци, едва дишайки от раните си, не само не отпадна по време на изтезанията и не счете претърпените мъчения за тежки, но даже, като забеляза, че някои части от тялото му още не бяха подлагани на удари, почна да обвинява мъчителите, че го обиждат, защото не са уважили цялото му тяло, а са оставили нещо неостъргано и неосветено и при тези думи посочи подбедрицата си, която единствена бе избегнала железните нокти, и настояваше да не щадят и нея.

И така, това слово към теб, ценено от християните, не стои по-долу от порфириевите лъжи и нелепици, на които се възхищавате като на божествени слова, и не стои по-долу от твоя "Мисопогон" или "Антиохик"³⁰, защото озаглавяваш съчинението си и с едното, и с другото заглавие. Тогава го правеха значимо твоята багреница и ласкателите, които се удивляваха на всичко в теб, а сега то стана брада, която всички дърпат, скубят и осмиват, както правят и с трудилите се над нея. В него, сякаш разсъждавайки за нещо важно, доста се гордееш с това, че нямаш излишни грижи за тялото и никога не си чувствал лошо храносмилане поради преяждане; а нарочно премълчаваш за това, че толкова жестоко гонеше християните и унищожаваше този многоброен свещен народ. Но каква вреда има за обществото, ако някой човек страда от лошо храносмилане или се оригва? А когато бе повдигнато такова гонение и бе предизвикана такава бъркотия, тогава не трябваше ли цялата Римска държава да изпадне в лошо положение, както и се оказа в действителност? Вдигаме ти този паметник, който е по-висок и по-прочут от Ираклиевите стълбове. Те били забити на едно място и ги виждали само минаващите оттам; а този паметник, преминавайки от ръка на ръка, не може да не бъде навсякъде и известен на всички. И със сигурност зная, че по-късните времена ще го видят като избличаващ теб и твоите дела, и учещ всички да не се осмеляват на подобно въставане против Бога, за да не би, ако постъпват подобно на теб, да получат еднаква отплата с теб.

²⁸ Свети Марк Аретузки.

²⁹ Свети Евсевий Самосатски.

³⁰ Съчинението на Юлиан "Мисопогон" (гр.: "Мразещият брадата") е написано против антиохийци, които се присмивали на дългата и рошава Юлианова брада.

СЛОВО 6.

За мира. Произнесено в присъствието на баща му след предшестващо мълчание, по повод завръщането на монашестваниците в църковното единство

Ревността развързва езика ми и заради духовния закон оставям без изпълнение човешкия закон - подарявам на мира слово, макар по-рано за нищо на света да не се съгласявах да пристъпя към словото. Защото веднага щом членовете въстанаха против нас, великото и честно Христово тяло започна да се разделя и да се разсича, така че костите ни едва не се разсипаха *в челюстта на преизподнята* (Пс. 140:7), подобно на това, както земните дълбини биват раздирани от плуг и се разсипват по повърхността; веднага щом лукавият, като раздра нераздираемия, неразделим и *изтъкан цял хитон* (Иоан. 19:23), го присвои целия, като успя да направи чрез нас това, което не можа да стори чрез онези, които разпнаха Христа; тогава положих *пазило на неслвоохотливите си уста* (срв.: Пс. 38:2 - според превода на седемдесетте), като прецених, че духовният ред изисква първо да очисти самия себе си чрез деятелно любомъдрие и после, като отворя *устата* на разума, да *привлека дух* (срв. Пс. 118:131 - според превода на седемдесетте), и едва след това да *излея блага дума* (Пс. 44:2) и да проповядвам съвършена Божия *мъдрост между съвършените* (срв. 1 Кор. 2:6). При това, както има *време за всяка работа*, малка и голяма, както гласи справедливата и доста разумна сентенция на Соломон (Екл. 3:1), така и аз не по-зле от всеки друг знаех кога е време да говоря и кога е време да мълча. Затова *онемях и се смирих* (Пс. 38:3 - според превода на седемдесетте), когато близо до мен не остана нищо добро, сякаш облак надвисна над сърцето ми, а *болката ми се възобновяваше* денем и нощем; всичко я разпалваше в мен, всичко ми напомняше за разединението на братята - бденията, постите, молитвите, сълзите, мазолите на коленете, удрянето в гърдите, въздишките от дълбините на сърцето, всенощното стоене, преселването с ум при Бога, тихият плач сред моленията, довеждащ чувашите го до умиление, както и пеещите, славословещите, поучаващите се ден и нощ в Господния закон, носещите *в гърлото си славословия към Бога* (Пс. 149:6 - според превода на седемдесетте). За същото ми напомняха и тези прекрасни черти и признаци на живот по Бога, тези безмълвни проповедници - суха и нечиста коса, боси нозе и подобно на апостолските, неносещи върху себе си нищо мъртво, подстрижение на косата, съответстващо на същото, дрехи, смиряващи гордостта, пояс, прекрасен с неукрасеността си, само леко прибиращ, но ни най-малко неповдигащ дрехата, стегната походка, неблуждаещ поглед, приятна усмивка, или по-добре да кажа, само вид на усмивка, целомъдрено възпираща от неумерен смях, слово с разум, мълчание, по-скъпоценно от самото слово, похвала, подправена със сол, но не с цел ласкателство, а с цел ръководство към по-добро, укор - по-желан дори от похвала, умереност в скръбта и във веселостта и смесване между едната и другата, мекота, съчетана със скромност, така че едното не вреди на другото, а едното става похвално чрез другото, умереност в общуването с другите и в отбягването на общуването - общуване - с цел назидание на другите, и отбягване - с цел собствено поучаване на тайните на Духа, общуване - запазващо уединението и сред обществото, и отбягване - запазващо братолюбие и човеколюбие и сред уединението, и което е още по-важно и по-високо от това, богатство, състоящо се в бедност, притежание - в странничество, слава - в безчестие, сила - в немощ, прекрасно раждане на деца - в безбрачие, тъй като ражданото по Бога е по-добро от рожбите по плът. Накрая хората, считащи за наслада за себе си да нямат никакви наслади, смиряващи се заради небесното царство, нямачи никой в света и стоящи над света, живеещи в

плът, сякаш извън плътта, чиято *част* е Господ (вж.: Числ. 18:20), бедни заради царството (вж.: Мат. 5:3) и царуващи чрез бедност. Ето кой ме веселеше с присъствието си, бе моето богатство, моята най-добра утеха и с отсъствието си ме довеждаше до униие! Ето какво притесняваше и смущаваше душата ми; ето от какво *ходех, плачейки и скърбейки!* Ето защо наред с другите удоволствия отхвърлих дори словото! Защото *възлюбените се отрекоха* от мен и *обърнаха към мене гръб, а не лице* (Втор. 32:15 - според превода на седемдесетте; Иер. 2:27); паството стана по-свободно (за да не кажа: "по-дръзко") от пастира; *благородната* (според превода на седемдесетте: *истинската*) лоза, прекрасно очистена от добър лозар и която даваше добри плодове в божествените линове¹ *се превърна* за мен в *дива издънка* (според превода на седемдесетте: *в горчилка*) (Иер. 2:21), *моите приятели и моите искрени отстъпиха от раните ми, и ближните ми стоят надалеч* (Пс. 37:12). Поради силна любов към Бога и към Христа разделихме Христа; заради *Истината* (Иоан. 14:6) почнахме да се лъжем един друг; заради *Любовта* (Иоан. 4:8) се учехме на ненавист; заради *Камъка* (1 Кор. 10:4) се разклатихме; заради *краеъгълния камък* (Еф. 2:20) се разпръснахме; свръх нуждата воювахме заради Мира; бяхме поваляни заради Възнесения; излагахме се на смърт заради Погребания и Възкръсналия.

Така бе по-рано! И защо сред радостта да възобновявам неудоволствието, като се спирам на печални събития, които не бих желал не само да изпитам, но и да си спомням, за които е по-добре не да говоря, а да мълча, като скрия в дълбините на забравата сполетялото ни нещастие? Освен ако някой не ни припомни за скръбните събития единствено за да се вразумим от този пример и както при болестите да избягваме причините, които доведоха до това състояние.

Но сега, когато болката, скръбта и въздишката избягаха от нас, когато ние, почитателите на Единия, станахме едно, ние, почитателите на Троицата, така да се каже, се сраснахме помежду си, станахме еднородни и равностепенни, ние, почитателите на Словото, оставихме настрана безсловесието, ние, почитателите на Духа, горим от ревност не един против друг, а заедно един с друг, ние, почитателите на *Истината*, мислим едно и също и говорим едно и също, ние, почитателите на *Мъдростта*, станахме благоразумни, почитателите на Този, Който е *Светлината, Пътят, Вратата, ходим благообразно като в ден*, всички вървим по правия път, всички сме в кошарата; почитателите на *Агнеца и Пастира* станахме кротки и принадлежим към едно и също стадо и на един и същ пастир, който пасе стадото не с *принадлежности на глупав пастир* (вж.: Зах. 11:15), погубващ овцете от пасището си и предаващ ги на вълци и стръмнини, а на добре проверен и доста опитен пастир, сега, когато ние, почитателите на Пострадалия заради нас, станахме състрадателни и готови да облекчаваме теготите един другиму, почитателите на *Главата* образуваме стройно тяло, *сглобено чрез всички духовни свързки* (Еф. 4:16), когато Бог, *Който твори всичко и го превръща* в по-полезно (Ам. 5:8), *обърна плача ни в радост* и вместо *вретиче* ни даде *веселие* (Пс. 29:12); тогава и аз, заедно с отминалите скърби, прекратявам мълчанието и поднасям на сегашното време и на вас, или по-скоро на Бога, слово, най-подходящата благодарствена жертва, дар, който е по-чист от злато, по-скъп от скъпоценни камъни, по-ценен от платове, по-свят от старозаветна жертва, по-свят от начатък на първородни, по-угоден на Бога от млад и глупав *телец* с още неразвити рога и раздвоени *копита* (срв.: Пс. 68:32 - според превода на седемдесетте), по-угоден от кадене, от всеизгаряне, от много хиляди тлъсти овни - от всичко, с което законът, съдържащ в себе си само началните основи, държеше във властта си още младенчествашия Израил, предписвайки под формата на кървави жертви бъдещото жертвоприношение. Това принасям на Бога, това Му посвещавам, единствено него оставих у себе си, единствено на него съм богат; защото се отказах от останалото, подчинявайки се на заповедта и на Духа; замених всичко, което имах, за скъпоценния *бисер*, станах (или по-точно, желая да стана) онзи щастлив *търговец*, който за малко, несъмнено тленно нещо купил велико и нетленно (вж.: Мат. 13:45, 46); но запазвам за себе си единствено словото, като служител на словото, и доброволно никога не ще пренебрегна това имущество, но го ценя, обичам го, веселя се за него повече, отколкото всичко онова, взето заедно, което радва по-голямата част от хората; правя го съучастник в целия ми живот, добър съветник, събеседник и водач по пътя към горното и усърден сподвижник. И тъй като презирам всичко долно, цялата ми любов след Бога е насочена към словото или по-точно, към Бога, понеже и словото води към Бога, когато се съединява с разбирането, единствено чрез което Бог истински бива приет и запазван и расте в нас. Нарекох мъдростта моя *сестра* (срв.: Притч. 7:4 - според превода на седемдесетте), уважих я и я прегърнах, доколкото ми бе позволено, и се домогвам до *венеца на благодатта и на сладостта*

¹Лин - преса за изстискване на грозде за вино.

върху *главата* си (срв. Притч. 4:8, 9 - според превода на седемдесетте), тоест до даровете на мъдростта и словото, озаряващо ума ни и осветяващо шестивията ни към Бога. Чрез словото обуздавам поривите на гнева, чрез него умъртвявам изсушаващата завист, с него успокоявам скръбта, сковаваща сърцето, чрез него оцеломъдрявам сластолюбие, чрез него поставям мяра на ненавистта, но не и на приятелството (защото ненавистта трябва да бъде ограничавана, а приятелството не бива да познава граници). Словото при изобилие ме прави скромно и при бедност - великодушен; то ме кара да вървя с вървящия твърдо, да подавам ръка за помощ на падащия, да проявявам състрадание към немощния и да се радвам заедно с успяващия. С него и отечеството, и чуждата страна са равни за мен и преселването не е нищо повече от преминаване от едно чуждо място на друго, не мое. За мен словото разделя световите и отдалечава от един и довежда до друг. То ме учи да не се превъзнасям с десните *оръжия на правдата* (срв.: 2 Кор. 6:7) и при нещастни и скръбни обстоятелства любомъдрства с мен, давайки ми *непосрамваща надежда* (срв.: Рим. 5:5) и облекчавайки настоящето чрез бъдещето. Със слово и сега посрещам приятелите и братята си и предлагам словесна трапеза и духовна и вечна чаша, а не такива, с които земната трапеза примамва стомаха, който не може да бъде поправен, а ще бъде погубен (1 Кор. 6:13). *Мълчах, нима вечно ще мълча?* (Ис. 42:14 - според превода на седемдесетте). *Търпях като родилка*; нима вечно ще търпя? Мълчанието на Захария било прекратено от родилия се Иоан (защото бе неуместно бащата на *гласа* да мълчи, когато гласът вече се бе появил на бял свят; но както неверието в гласа върза езика, така и появата на гласа трябваше да освободи бащата, но когото и бе благовестен, и се роди този *глас и светилник*, предтечата на Словото и Светлината); а на мен ми развързва езика и ми извисява гласа като звук на тръба това благодетелно събитие, тази прекрасна гледка, която представляват Божиите чеда, по-рано разпилени, а сега събрани заедно, сгъсени под едни и същи криле, отиващи с *единомислие в Божия дом* и съединени помежду си с единната връзка на добродетелта и Духа. Не мога да мълча, когато вече не воюваме помежду си (умът ни бе до такава степен уловен от лукавия или търпеше насилие от него, или бе *устрелван* от него в *тъмнината* (срв. Пс. 10:2), навеждан пак от него, или не зная как по друг начин да изразя това, че се радвахме на нещастията един на друг, без да мислим за това, че взаимното несъгласие причинява вреда на цялото тяло). Не мога да мълча, когато Иуда и Израил *си поставят един главатар* (Ос. 1:11), Иерусалим и Самария се събират при един горен Иерусалим, и ние станаме вече не *Павлови, Аполосови и Кифови* (заради което и против което възникваха горделиви спорове), а всички сме *Христови* (вж.: 1 Кор. 1:12).

Но тъй като сега завладяхте и мен, и словото не без насилие, но не по принуда, а поради любов, то ще говоря (макар че едва мога), защото вие заповядвате така, и ще произнеса думи на благодарност и вразумление.

Благодарственото ми слово е следното: *Кой ще изкаже могъществото на Господа? Кой ще възвести на всеослушание всичката Му хвала?* (Пс. 105:2) Сега *два* **народа** са един и *преградата, що беше посред*, е разрушена (срв.: Еф. 2:14). Ти направи така, че престанаме да бъдем *притча в народите*, предмет за *кимване с глава между друговерците* (Пс. 43:15). Даде ни да претърпим толкова зло, колкото бе необходимо, за да опознаем по време на разделението благото на мира и след като ни порази със скръб, отново ни възстанови. Чудно лечение! Чрез вражда научи на мир бързо намразилите враждата; чрез противоположно постигна противоположното и ни раздели толкова, та чрез това да се устремим с още по-голямо желание един към друг, така, както клоните на растения, насила раздалечени и после оставени на свобода, отново се връщат един към друг, заемайки предишното естествено положение, и показват това свойство, че с насилие могат да ги огънат, но не и да ги държат така. *Ръката вече* не презира *окото* и *окото* - *ръката*; *главата* не се опълчва против *нозете* и *нозете* не странят от главата (срв.: 1 Кор. 12:21), и не вредят, или по-точно, не търпят вреда от безпорядъка и безначалието, от който и във всичко друго настъпва хаос и разруха, а всички членове, по действието на естествения чин и закон, по силата на който всичко е съединено помежду си и се запазва, еднакво се грижат един за друг, и сега ние сме *едно тяло и един дух, както сме и призвани към една надежда на нашето звание* (срв. Еф. 4:4). *Затова ще Те прославят бедните хора* (Ис. 25:3 - според превода на седемдесетте), като от сиромаси станаха богати. Ти *яви към нас Своята чудна милост* (Пс. 30:22), и към древните сказания се присъединява нещо ново. Защото *дето се умножи грехът, благодатта се яви в голямо изобилие* (Рим. 5:20). Като хвърлих зърно, получих клас; оплаквайки загубата на овце, придобих пастири и със сигурност зная, че ще придобия и най-добрия сред пастирите², макар той, поради някои

²Свети Василий Велики, който по това време вече бил ръкоположен за презвитер на Кесарийската църква, но за известно време се оттеглил в пустинята.

духовни причини, да се бави да поеме паството. На този пастир вече са поверени и благодатта на Духа, и талантите за употреба, и грижата за стадото; той е помазан с помазанието на светостта и съвършенството; но мъдростта все още го възпира от началство и той за известно време държи *светилото под крина*; но скоро ще го постави на *светилник*, за да *свети на* всяка душа в Църквата (срв.: Мат. 5:15) и да бъде *светлина за* пътеките ни (срв.: Пс. 118:105). Засега той все още оглежда дебрите, планините и потоците и приготвя мрежи за вълците - хищници за душата, та в удобен момент да поеме жезъла и да пасе това словесно стадо заедно с Истинския Пастир, настанявайки се на *злачни пасбища*, сред вечнозелените Божии словеса, и хранейки го с *вода на упокоение*, тоест с Духа (Пс. 22:2 - според превода на седемдесетте). На това се надяваме и за това се молим.

Но вече е време да добавя към благодарността и увещание, което също ще предложи, доколкото е възможно, по-кратко; защото повечето от вас вече са вразумени от самите събития и на научените от опита не са им нужни продължителни поучения.

Първо, не трябваше, братя, да се разделяме и с това да погубваме древното си достойнство и украшение, по силата на което, макар да е невъзможно да поставя малкото ни паство в една редица с многобройните паства, все пак го приравнявах към най-големите и обширните и даже поради силата на Духа го предпочитам пред някои. По-рано бе така: всяко паство си имаше по-малко или по-голямо украшение. Отличителният белег на нашето паство бе непоклатимостта и безметежността и затова често го наричаха Ноев ковчег за това, че единствено то се спаси от световния потоп и пази в себе си семената на благочестието. Даже когато стана ясно, че и ние сме хора, когато не избегнахме напълно завистта на лукавия, не устояхме против заразяващата всичко болест, но понесохме своя дял в общото нещастие и не запазихме докрай прекрасното отеческо наследство, тоест благото на единомислието, дори и в този случай имахме немалко предимство пред останалите (стига да е възможно, надявайки се на Христа, да се похвалим с нещо дори при нашата вражда) - предимството, че последните се подложиха на зло, а първите се поправиха. Да се разболееш е участ на общата природа и на човешката немощ, която се разпростира върху всички, дори и върху най-силните по тяло и дух; но да се възстановим от болестта и да се завърнем един към друг е дело на разсъждение и на благодатта, която ни възнагради прекрасно и справедливо, и даже по-добре, отколкото желяхме и отколкото другите се надяваха. Защото приехме с любов тези, които бяха поставени за глави³ на отделените се, като поставени заради благочестието и в помощ на страдащото Православие, и се държахме с тях не като с врагове, а като с братя, прегърнахме се с тези, които се бяха разбунтували за кратко против нас за отеческото наследство, впрочем бяха се разбунтували братски, а не злонамерено. Не похвалихме враждата им, но одобрихме ревността им; защото несъгласието заради благочестието е много по-добро от съгласието поради някоя страст. По този начин превърнахме самата загуба в придобивка за себе си, като покрихме с любов замисленото от тях против нас и променихме реда единствено в това, че не благодатта последва избора, а изборът последва благодатта, и че за предаването ѝ се възползвахме от чуждо ръкоположение, бидейки малко изпреварени от Духа. А вие, като изоставихте подозрението против буквата⁴, се обърнахте към духа, и макар да не одобрихте простотата при яснотата на изразите, все пак не подозирахте нечестие, знаейки, че при нас Троицата е също така твърда и непоклатима, както е и в естеството Си, и че да отсечем или да отстраним нещо от Тримата за нас е все едно да отсечем всичко и нагло да се опълчим против цялото Божество. В това ние, даже и във вреда на самото разделение, понякога се защитавахме един друг дори и пред известни хора. А това е най-силно доказателство, че истината не бе победена от времето и че враждата не угаси напълно искрата на любовта в нас. В самия раздор при нас се запази най-важното, тоест единомислието и увереността, че не се колебаем в истината и не ѝ противоречим, а сме запечатани със същия характер на вярата и на първата ни надежда. Защото нищо не може така силно да подтикне хората, искрено почитащи Бога, към единомислие, както съгласието в учението за Бога, и нищо не ги предразполага към раздор така, както несъгласието в това учение. И най-скромният в други случаи човек става най-пламенен, *кроткият - храбър* (Иоил. 3:11), щом види, че чрез равнодушието си се лишава от Бога, или по-точно, че с падението си причинява щета на Бога, Който ни счита за Свое богатство и ни обогатява.

³Някои от монасите, които се отделили от Назианския епископ, били поставени за презвитери от чужди епископи, както обяснява Илия Критски.

⁴Тоест против непредпазливия подпис на свети Григорий, епископ Назиански, под полуарианския символ.

По този начин при самата раздяла, както казах, бяхме толкова умерени, че единомислието ни стана видимо от разединението и взаимното благоразположение между едната и другата страна почти покри случилото се. И тъй като за здравината на мира не е достатъчна само бързината в помирението, ако не бъде подкрепена от разума и споборник на разума не бъде Сам Бог, от Когото всяко добро получава начало и достига до съвършенство, то нека се постареем с молитва и размишление да укрепим силата на нашето помирение.

Нека помислим, първо, за по превъзходния и по-високия от всичко съществуващо Бог (стига някой да не счете за уместно да Го постави и над същността (φύσις) или да затвори в Него цялото битие, тъй като от Него се предава битие и на всичко останало). Да помислим, второ, за същества, които са първи след Бога и са около Бога, тоест за Ангелските и небесни сили, които първи пият от Първата светлина и просветлявани от словото на истината, сами са светлина и отблясъци от Съвършената Светлина. На тези същества нищо не им е така присъщо, както мир и безметежност. Защото в Божеството няма несъгласие, тъй като няма и разединение (тъй като разединението е следствие от несъгласие); но в Него има толкова съгласие и със Самото Себе Си, и с вторичните същества, че наред с другите и с предпочитание пред другите имена, с които на Бог Му е угодно да се нарича, това стана Неговото преобладаващо наименование. Той се нарича *мир* (Еф. 2:14), *любов* (1 Иоан. 4:16) и с други подобни имена, като с тях ни внушава да се стремим към придобиване на тези съвършенства. А този от ангелите, който дръзна да причини смут и превишавайки достойнството си, вдигна шия против Господа Вседържител, или, според пророческото слово, замисли за *престол по-горе от облачните висини* (Ис. 14:13, 14), понесе наказание, достойно за самотнението си, бе осъден на тъмнина, вместо на светлина, или по-справедливо е да кажа, сам стана тъмнина. А другите остават в своето достойнство, главното в което са мир и безметежност, защото са получили от Всехвалната и Света Троица, от Която имат светозарност, и това, да бъдат едно. Защото и Троицата е и се изповядва като Един Бог, както поради тъждествеността на същността, така и в не по-малка степен поради съгласието. Затова всички онези, които обичат благото на мира и обратно, мразят раздора и се отвръщат от него, са близки до Бога и до Божествените духове; а онези, които са войнолюбиви по характер, търсят слава в нововъведения и се тщеславят с неща, от които би трябвало да се срамуват, принадлежат към противоположната страна. Защото и дяволът не само е в раздор със самия себе си, поради многовидността на своите страсти, но предизвиква същото и в другите, понеже е открай човекоубиец и мрази доброто, прикривайки се с мрака на размирността (*за да стреля в тъмното* по общото тяло на Църквата); с каквато хитрост и лукавство, мисля, пристъпва той в повечето случаи и към всеки от нас и тайно издебва място в нас, откъдето изцяло да се промъкне, както смел воин се промъква през пробита стена или през разкъсани бойни редици.

И така, необходимостта от доброжелателство и съгласие се доказва достатъчно дори само с това, тоест с подражаването на Бога и на Божествените същества; защото за създадената по Божи образ душа е безопасно да гледа само към тях, та чрез стремеж към Божественото и чрез уподобяване според силите си на него да съхрани в най-голяма степен благородството си. Освен това, като слушаме внимателно Божия глас, да погледнем и *нагоре* към небето и *надолу към земята* (срв. Ис. 8:22) и да вникнем в законите на творението. Небето, земята, морето, с една дума, целият свят, тази велика и преславна Божия книга, в която се разкрива проповядваният от самото безмълвие Бог, този свят, докато стои твърдо и в мир със самия себе си, без да излиза извън рамките на своята природа, докато в него нито едно същество не въстава срещу друго и не разкъсва връзките на любовта, чрез които Художникът - Творческото Слово - е свързал всичко, дотогава съответства на названието си и наистина е всемир (κόσμος) и несравнима красота, дотогава е невъзможно да си представим нищо по-славено и величествено от него. Но с прекратяването на мира и светът престава да бъде свят. Действително, не забелязваш ли, че законът на любовта управлява небето, когато то в хармоничен ред предава на въздуха светлина и на земята дъждове? А земята и въздухът не подражават ли на родителската любов, когато едната дава на всички животни храна, а другият им дава възможност да дишат и с това поддържат живота им? Не с мир ли се управляват годишните времена, които, застъпвайки се кротко помежду си, постепенно се сменят един с друг и преходни времена смекчават суровостта на крайните, служейки с това едновременно за удоволствие и за полза? Какво да кажа за деня и нощта, които се равняват един с друг, равномерно нараствайки и намалявайки, единият от които ни приканва към дела, а другата - към почивка? Какво да кажа за слънцето, и луната, за красотата и множеството на звездите, които стройно се появяват и залязват? Какво да кажа за морето и сушата, които, съединявайки се мирно помежду си, благосклонно и човеколюбиво се предават един друг на човека и богато и щедро му раздават

съкровищата си? Какво да кажа за реките, които текат през планини и долини и не излизат извън пределите си, освен единствено за полза, *и няма да се върнат да покрият земята* (Пс. 103:9)? Какво да кажа за смесването и съчетаването на елементите? Какво да кажа за съразмерността и съгласието между членовете, за храната, за раждането и обитаването, определени за всяко животно, едни от които господарстват, други се подчиняват, едни са ни покорни, други са свободни? Щом като всичко това е така и бива управлявано според първоначалните закони на хармонията, тъй като всичко се движи заедно, има едно дихание, то възможно ли е от това да се направи друг извод, освен този, че всичко ни проповядва за приятелство и единомислие, че всичко ни предписва законите на единомушието? Но когато в света веществото се развърлува само против себе си и със смущението си, готвейки разрушение, стане неукротимо, или когато Бог, за да уплаши и накаже грешниците, наруши донякъде стройния порядък с наводнение от морето, или със земетресение, с необичайни дъждове, или със слънчево затъмнение, с удължаване на някой годишен сезон, или с изригване на огън, тогава нестроението и страхът се разливат върху всичко и сред объркването става ясно колко благодетелен е мирът.

Няма да говоря за това, че от мира се поддържат, а от несъгласието се разстройват градове, царства, хорове от певци, войски, домове, общества от хора, плаващи на един кораб, семейства и приятелства. Ще се спра на Израил и като ви припомня за неговите бедствия, разпръсвания и скитания, в които той се намира сега и още дълго ще се намира (в което вярвам на пророчествата), ще ви попитам после за несъмнено известната ви причина за тези нещастия, та бедствията на другите да ни научат на единомислие.

Не е ли истина, че докато израилтяните запазваха мир помежду си и с Бога, измъчвани в Египет като в желязна пещ и съединявани от общо притеснение (понякога и притеснението служи като спасително лекарство), дотогава бяха наричани *народ свет, част на Господа и царство от свещеници* (Изх. 19:6; Втор. 32:9)? И те не бяха такива само по име, а пък по дела - други. Управляваха ги водачи, водени от Бога, денем и нощем ги водеше огнен и облачен стълб; по време на бягството морето заради тях се раздели на две; когато бяха гладни, небето им даваше храна; когато бяха жадни, камъкът източваше вода за тях; когато се сражаваха, вдигане на ръцете заменяше хиляди воители, с помощта на молитвата издигаше победни паметници и проправяше път напред; пред тях отстъпваха реки, подражавайки на единородното море, спираха стихии и падаха стени от звук на тръби. Какво да кажа за египетските язви и за Божиите гласове, чути от планината, за двойното законодателство - едно - в букви, а другото - в духа, и за всичко онова, с което израилтяните някога бяха почетени над своето достойнство? Но когато ги сполетя болестта, опълчиха се яростно един против друг, разделиха се на много части, доведени до последна крайност от кръста и от упорството си, с което се опълчиха против нашия Бог и Спасител, като не разпознаха Бога в човека; когато си навлякоха онзи *железен жезъл* (Пс. 2:9), с който Бог ги заплашваше отдалеч (има предвид господстващата сега държава и преобладаващото царство), тогава какво стана? Какво ли не претърпяха те? Иеремия плаче за предишните им бедствия и скърби за вавилонския плен; наистина и онова бе достойно за плач и скърбене. Как би могъл да не пролее горчиви сълзи, когато стените са сринати, градът е изравнен със земята, светилището е разрушено, приносите са разграбени, нечисти нозе влизат в недостъпното, скверни ръце, служещи на сластолюбието, вземат неприкосновеното, пророците замлъкнаха, свещениците биват отведени в плен, към старейшините няма милост, девиците биват предавани на поругание, юношите падат, чужд огън и огън от война, както и реки от кръв заемат мястото на свещения огън и кръв, назореите са влачени по стъгдите, песните са заменени с плач и ще кажа със собствените думи на Плач Иеремиев, *драгоценните синове на Сион, равноценни с най-чисто злато* (Плач. Иер. 4:2), *които живеяха в задоволство* и не бяха изпитали беди, вървят по необичаен път, а *пътищата на Сион тъгуват, защото няма кой да отива на празник* (Плач. Иер. 1:4)? А малко преди това, при усиливащата се обсада, жени *мекосърдни* не дават на децата си храна, а със собствените си *ръце* разкъсват *децата си, за да им бъдат храна*, и задоволяват глада с най-свидното си (вж. Плач. Иер. 4:10). Не е ли ужасно това, не е ли връх на ужаса не само за търпелите тогава, но и за слушащите за това сега? Всеки път, щом взема в ръце тази книга и чета Плача (а го чета всеки път, когато искам да оцеломъдря благоденствието чрез четене), гласът ми секва сълзите сами потичат, бедствието сякаш става пред очите ми и плача с плачещия пророк. Но кой от умещите да съчинява плачевни песни ще опише напълно скръбта със слово, ще оплаче достойно последния удар - преселването на израилтяните, тегнещото сега върху тях иго на робството, известното на всички унижение

под римско владичество, главната причина за което⁵ бе размирният дух. Какви книги ще поберат това? Един е за тях паметникът на бедствието - целият свят, по който са разпръснати, прекратеното богослужение, едва разпознаваното днес място на самия Иерусалим, който е достъпен за тях само дотолкова и им дава наслада за предишната слава само с това, че те, като отидат там за един ден, могат да оплачат запустението.

Щом размирният дух действително е толкова страшен и гибелен по последствията си, както се вижда от казаното и както показват много други примери, то много по-страшно е хора, които вече са се освободили от дребнава привързаност и са вкусили от благата на мира, отново да се разболеят от същата болест и както се казва, да се върнат *на своята бълвотина* (2 Петр. 2:22; Притч. 26:11), без да са се вразумили от самия опит, който е поучителен и за неразумните. Защото, както виждам, за лекомислени и неразумни биват считани не онези, които са отдадени на някакъв порок, а тези, които, подобно на променливи ветрове или на промените и прилива на вода в Еврипа⁶ или на непостоянните вълни на морето, лесно се увличат и преминават ту на една, ту на друга страна. Отбелязвам и това, че оставащите в раздор ги прави по-достъпни поне надеждата за съгласие, която облекчава по-голямата част от нещастieto им; защото за нещастния е голяма утеха да се надява на промяна и да има надежда за нещо по-добро; но тези, които често са пристъпвали към единомислие и винаги отново са се устремявали към раздор, освен всичко друго, се лишават и от надежда за по-добро, боят се от съгласието не по-малко, отколкото от раздора, и поради лесната си склонимост и към едното, и към другото, и поради непостоянството си, не се доверяват нито на едното, нито на другото.

Но нека никой не си мисли, че уж твърдя, че трябва да ценим всеки мир. Защото зная, че съществува прекрасно разногласие и най-гибелно единомислие; а трябва да обичаме добрия мир, имаш добра цел и съединяващ с Бога. И ако трябва да се изразя кратко по този въпрос, ще кажа мисълта си: не е добре човек да бъде нито прекалено вял, нито прекомерно разгорещен, за да не би или поради мекотата на нрава си да се съгласява с всички, или от упорство да влиза в разногласие с всички. Както вялостта е бездейна, така лесната податливост на всичко е необщителна. Но когато става въпрос за явно нечестие, тогава трябва по-скоро да вървим на огън и меч, да не се съобразяваме с изискванията на времето и властниците и изобщо с нищо, отколкото да се приобщаваме към лукавия квас и да се допираме до заразени. А най-страшното е - да се боим от нещо друго повече от Бога и поради тази боязън служителят на истината да стане предател на учението на вярата и истината. Но когато се огорчаваме поради подозрение и се боим, без да сме изследвали даден въпрос, тогава търпението е за предпочитане пред прибързаността и снизходителността е по-добра от настойчивостта. Много по-добре и по-полезно е, без да се отделяме от общото тяло, като негови членове, да се поправяме взаимно и сами да се поправяме, отколкото, като осъдим предварително другите с отделянето си и с това разрушим доверието след това заповеднически да изискваме поправяне, както е присъщо за властници, а не за братя.

Като разбрахме това, братя, нека се прегърнем и целунем един друг, искрено да бъдем едно, да подражаваме на Този, *Който разруши преградата, що беше посред* (Еф. 2:14) и чрез кръвта Си събра и помири всичко. Нека кажем на общия ни отец, достойния за уважение старец, кроткия и тих пастир: "Виждаш ли каква е наградата за смирението? *Подигни очи и се огледай наоколо, и виж насъбралите се твои чеда* (Ис. 60:4 - според превода на седемдесетте). Те са събрани, както ти желаеше и което единствено просеше ден и нощ, та да завършиш странстването си в добра старост. Ето, всички те дойдоха при теб, намират покой под крилето ти и са наобиколили олтара си; отдалечиха се със сълзи, завръщат се с радост. Радвай се и се весели, най-добри и най-чедолюбиви сред отците, защото си облечен и пременен с всички тях като невеста със сватбената си премяна. Кажи ни и ти: *Ето, аз и децата, които ми даде Господ* (Ис. 8:18)! Добави и други Господни думи, които са особено подходящи за сегашния момент: " *Който си Ми дал, опазих* (Иоан. 17:12)), и не погубих нито един от тях". И, о, дано никой не е погинал, а всички ние да пребиваваме в един дух, единодушно да се подвизаваме заедно за евангелската вяра, да мислим еднакво; като се въоръжим с щита на вярата, като препашем кръста си с истина, да знаем само една бран - борбата против лукавия и против воюващите под неговото началство; да не се боим от онези, които могат да убият тялото, но не могат да похитят душата; да се боим от Господаря на душата и на тялото; да пазим скъпоценния залог, който сме получили от отците, тоест да се покланяме на Отца и Сина, и Светия Дух, в Който се

⁵За унижението.

⁶Еврип се нарича проливът между Атика и остров Евбея.

кръстихме, в Които повярвахме, с Които се съчетяхме; да познаваме Отца в Сина и Сина в Духа, преди съединението да ги разделяме, преди разделянето да ги съединяваме; да не считаме Тримата за един (защото не са безипостасни и не представляват една ипостас, така че богатството ни не е само в имената, а в самата същност), и да вярваме, че тримата са едно - едно - не по ипостас, а по Божество - единица в Троица покланяема и Троица в Единица възглавявана, цялата достойна за поклонение, цялата царствена, еднопрестолна, равнославна, надсветовна и по-висша от времето, несъздадена, невидима, неприкосновена, непостижима, *единствено Сама знаеща за Себе Си какъв порядък има в Себе Си*; а за нас еднакво почитана, достойна за равно служение, Единствена влизаща в Светая светих, оставяща всяка твар навън и отделяща едни с първа, а други - с втора завеса; така чрез първата са отделени от Божеството небесните и Ангелските същества, а чрез втората нашето естество "е отделено от небесните същества".

Нека така да постъпваме, братя, и така да се държим, и доколкото е възможно, да приемаме разномислещите и да ги лекуваме като язва с истина; а от неизлечимо страдащите да се отвърщаме, за да не би сами да се заразим с тяхната болест, преди да успеем да им предадем здравето си. И Бог на мира, Който превъзхожда всеки ум, да бъде с нас, в Христа Исуса, нашия Господ, Комуто слава във вечните векове. Амин.

СЛОВО 7, надгробно за брат му Кесарий, произнесено още докато родителите им били живи

Може би си мислите, приятели, братя и отци, скъпи по дело и име, че с желание пристъпвам към слово, желяейки да изпратя със сълзи и скръб отишлите си от нас, или да предложи дълга и витиевата реч, от каквито мнозина изпитват наслада. И едни се готвят да скърбят и да проливат сълзи заедно с мен, за да оплакват заедно с моето нещастие и своето, кой каквото има, и да се научат на скръб в страданията на приятеля; а други се надяват да наситят слуха си и да изпитат удоволствие, предполагайки, че ще превърна и самото нещастие в повод да покажа себе си, както се е случвало с мен по-рано, когато, покрай останалото, имаше предостатъчно поводи за слово и бях щедър на слова, докато не погледнах към истинското и превисоко Слово, не предадох всичко на Бога, от Когото е всичко, и в замяна на всичко не приех Бога. Не; не мислете така за мен, ако искате мнението ви да е справедливо. Няма да плача за починалия повече от необходимото аз, който не одобрявам това в другите. Не ще почна и да хваля свръх мярата и приличието, макар словото за притежавалия дар слово и похвалата за обичалия особено словата ми да са такъв дар, който му е приятен и му приляга повече от всякакъв друг дар, и не само дар, но и дълг, който е по-справедлив от всеки друг дълг. Все пак ще пролея сълзи и ще почета с удивление колкото даденият за това закон оправдава такива действия; защото и те не са чужди на нашето любовъдрие; тъй като *споменът за праведните е с похвали* (Притч. 10:7 - според превода на седемдесетте). *Пролей сълзи над умрелия и, като да си подвързват на жестока злочестина, почни да плачеш* (Сир. 38:16), казва някой, предпазвайки ни еднакво и от безчувственост, и от неумереност в скръбта. След това ще покажа немощта на човешкото естество, ще спомена и за достойнството на душата. Ще дам на скърбящите нужната утеха и ще издигна скръбта от телесното и временното към духовното и вечното.

Ще започна това, с което е най-подобаващо за начало. Всички вие познавате родителите на Кесарий; и виждате, и чувате за добродетелите им; подражавате им и им се удивявате, а на незнаещите, ако има такива, разказвате за тях, като избирате за тази цел един едно, друг - друго. А и би било невъзможно един човек да разкаже всичко; това дело, колкото и неуморим и ревностен да е някой, изисква не един език. А сред многото и велики похвални качества в тях (нека никои не си мисли, че престъпвам мярата, хваляйки близките си!) едно е най-важно и не отстъпва на другите в знаменитостта; това е благочестието. Ще кажа и това, че тези украсени с бели коси хора еднакво заслужават уважение и за добродетелта, и за напредналата си възраст. Телата им са изтощени от годините, но душите им младенеят чрез Бога.

Бащата, който по-рано бе дива маслина, е изкусно присаден към питомна маслина и до такава степен е напоен с нейните сокове, че му е поверено да присажда другите, поверено му е лечението на души. Като бе удостоен с висок сан и бе почетен с високо председателство при тези хора, като втори Аарон или Моисей той се приближава до Бога и препредава Божиите думи на другите, които стоят далече. Той е кротък, негневлив, спокоен по външност, горящ духом, изобилства на видими дарби, но още повече е обогатен на скрити. Но защо да описвам този, когото сами познавате? Дори да разпростра словото надълго и нашироко, пак не ще кажа, колкото би трябвало и колкото всеки от вас знае и желяе да чуе. По-добре е да предоставя на всеки да мисли каквото си иска, отколкото, като опиша чудото с думи, да отнема по-голямата част от него.

А майката от старо време и от предците е посветена на Бога; не само сама притежава благочестие като неизменно наследство, но го предава и на децата си. Действително, от *свет начатък и теството е свето* (вж.: Рим. 11:16). И тя до такава степен увеличи и преумножи това наследство, че някои (ще кажа тези смели думи) са убедени и уверяват, че съвършенствата, които се виждат в съпруга ѝ, са единствено нейно дело и

(което е чудно) че като награда за благочестието на съпругата на него е дадено по-голямо и по-съвършено благочестие.

А най-удивителното от всичко е това, че и двамата са и чедолюбиви, и христоролюбиви, или по-точно е да се каже, повече христоролюбци, отколкото чедолюбци. За тях и в децата имаше една утеха - да се прославят и именуваат в Христа; под благочадието разбираха добродетелта и приближаването на децата към съвършенството. Те са милосърдни, състрадателни, спасяват мнозина от разтление, от разбойници и от светоуправника; сами се преселват от временното си жилище в постоянното и събират за децата си най-скъпоценното наследство - бъдеща слава. Така достигнаха до дълбока старост, еднакво уважавани и за добродетелта, и за възрастта си, изпълнени с дни, както преходни, така и пребъдващи. Не заемат първо място сред родените на земята единствено в това, в което всеки от тях пречи на другия да заеме първото място. За тях мярата на благополучието се изпълни във всичко, освен ако някой не изключи последното събитие, което не знаем как да нарека - дали изпитание или Божии промисъл. Но аз бих го нарекъл промисъл; защото, като изпратиха предварително напред едно от децата си, което поради възрастта си можеше по-скоро да се поколебае, могат по-свободно сами да се отчуждят от живота и с целия си дом да се възнасят към горното.

Казах всичко това не за да възхвалявам родителите, защото зная, че едва ли някой би успял в това, дори да посвети цяло слово на похвала за тях. Искан само от качествата на родителите да покаже каква трябва да е добродетелта на Кесарий. И не се удивлявайте и не считайте за невероятно, че при такива родители той се показва достоен за такива похвали. Напротив, би било удивително, ако, като презре домашните и близки примери, би подражавал на други. И наистина, началото бе такова, каквото и прилягаше на човек, който имаше благороден произход, и обещавахе впоследствие превъзходен живот. А средата ще съкрата: красота, величественост на ръста, приятност във всичко и хармония сякаш в звуци - такива бяха предимствата на Кесарий, на които не е наша работа да се удивляваме, макар за другите те да изглеждат немаловажни. Ще премина към следващото, за което е трудно да премълча, дори да бих пожелал.

Възпитани и наставени в такива правила след достатъчно упражняване тук¹ в науките, в които, поради бързината и висотата на дарбите си (трудно е и да кажа колко) той надмина мнозина (мога ли да си спомня без сълзи за това и от скръб противно на обещанието да не се изоблича в нелюбомъдрие?), когато дойде време да напуснем дома на родителите, ние за пръв път се разделяхме един с друг. Аз, поради любовта си към красноречието, останах в процъфтяващите тогава палестински училища, а той отиде в Александрия, в града, който и тогава, и до днес беше и се почита като източник на всяко образование.

Кое от съвършенствата му да нарека първо или най-важно? За кое да премълча, без да нанесе велика щета на словото? Кой бе по-доверчив от него към наставниците? Кой бе по-дружелюбен към връстниците? Кой повече от него избягваше общуването и разговорите с неблагонаправни? Кой влизаше в тясно общуване с превъзходни хора - както с чужденци, така и с най-одобряваните и известните сред сънародниците ни? Той знаеше, че дори краткото общуване с хората спомага доста за навика и в добродетелта, и в порока. А кой повече от него бе отличаван от началството за тези качества и бе уважаван в целия град? И макар поради големината на града всички да оставаха неизвестни, все пак кой бе по-известен от него с целомъдрието си, кой бе по-прочут с ума си? С кой вид науки не се занимаваше той? Или по-добре да кажа, в коя наука той не успя повече от всеки друг, който се занимаваше само с нея? Кой не само от връстниците по учение и по години, но и от по-големите на възраст и от онези, които преди него бяха почнали да учат, можеше поне малко да се сравни с него?

Той изучаваше всички науки като една и всяка една - като всички. Побеждаваше надарените си връстници с трудолюбие, а неуморните в заниманията - с острота на ума; или по-точно е да се каже: превъзхождаше бързите по бързина, трудолюбивите - по усърдие, а имащите предимство в едното и другото - и по едното, и по другото. От геометрията, от астрономията и от науката, която е опасна за другите² избираше полезното, колкото е необходимо, та като опознае стройното движение и порядък на небесните тела, да благоговее пред Твореца; а вредното в тази наука избягваше и не подчиняваше на хода на звездите нито същества, нито

¹В Назианз.

²Астрологията.

събития, както правят някои, които поставят съслужебната на себе си твар в един ред с Твореца; напротив, приписваше самото движение на звездите, както и всичко останало, колкото трябва, на Бога. А що се отнася до науката за числата и за техните взаимоотношения, както и за чудното лечебно знание, което прониква в свойството на естествата и на темпераментите и в причините за заболяванията, та като изтръгне корените, да отсече и клоните, то ще се намери ли човек, който да е толкова невеж, че да даде на Кесарий второ място, а да не предпочете да стане пръв след него и да има съвършенство сред вторите? И всичко това не остана незасвидетелствано; напротив, Изтокът, Западът и всички страни, в които Кесарий е ходил впоследствие, са забележителни паметници на учеността му.

И когато насъбра в душата си като в голям кораб, натоварен с всякакви стоки, всички добродетели и знания, той тръгна към родния си град, за да дари и другите със съкровищата на учеността си, тогава се случи нещо смайващо. И понеже споменът за този случай силно ме вълнува, а може би ще достави удоволствие и на вас, то не ще бъде излишно да ви разкажа накратко за него. Майка ни в майчините си и чедолюбиви молитви бе просила Бога, както ни бе изпратила и двамата заедно, така да ни види и завърнали се заедно. Защото, когато бяхме заедно, изглеждахме като някаква двоица, ако не за другите, то поне за майка ни, достойна за благожелателство и за гледане, макар сега поради злобна завист да сме разделени³. А тогава Бог, Който чува праведната молитва и награждава любовта на родителите към благонравните деца, ни подтикна, без каквото и да е предварително намисляне и уговаряне от наша страна, единия - от Александрия, а другия от Гърция, единия - по суша, а другия - по море, да пристигнем по едно и също време в един град. Това бе Византион, първопрестолният сега в Европа град, в който Кесарий след немного време си спечели такава слава, че му бяха предложени отличия в обществото, знатен брак и място в Сената. Даже по общо решение бяха изпратени пратеници до великия цар⁴ с молба, ако царят желае да направи първия сред градовете действително пръв и достоен за това наименование, да го почете и украси с първия сред учените мъже, а чрез това да накара хората, наред с другото, да говорят за Византион, че той, освен останалите си преимущества, изобилствайки на много мъже, отлични в познаването на философията и на другите науки, има в себе си за лекар и гражданин и Кесарий. Но достатъчно по този въпрос. А онова, което ни се случи тогава, макар на някои да им изглеждаше като чиста случайност, нямаща нито основание, нито причина, както и много други неща в живота ни биват приписвани на случайността, все пак за боголюбивите ясно показваше, в себе си не дело на случая, а изпълнение на молитвата на благочестивите родители, по която децата се събират при тях и по суша, и по море.

Не ще премълча и за онова прекрасно качество на Кесарий, което на някои може би им се струва маловажно и незаслужаващо споменаване, но на мен и тогава ми изглеждаше, и сега ми изглежда доста важно, стига братолюбието да е похвално. И когато и да говоря за Кесариевите дела, не ще престана да причислявам това към първите съвършенства. Във Византион, както казах, го задържаха с почести и под никакъв предлог не се съгласяваха да го пуснат. Обаче надделях аз, във всичко уважаван и високо ценен от Кесарий. Убедих го да изпълни молбата на родителите ни, дълга си към отечеството, както и моето желание. Убедих го да продължи пътуването и при това - заедно с мен, да предпочете мен не само пред градовете и народите, почестите и изгодите, които отвсякъде изобилно се лееха към него или го мамеха с надежда, но едва ли не и пред самия император и неговите нареждания. Що се отнася до мен, то от този момент, като отхвърлих всяко честолюбие като тежко иго на владетел или мъчително заболяване, реших да се посветя на любомъдрието и да се стремя към горния живот; или по-точно, това желание бе възникнало у мен по-рано, но възприех начина на живот по-късно. А Кесарий посвети първите плодове на своята ученост на родината си и като си заслужи с трудовете си дължимото уважение, после бе увлечен от желанието за слава и, както ме уверяваше, от желанието да стане полезен за града. Той отиде в царския двор, което не ми харесваше съвсем и не бе в съзвучие с моите разбирания; защото (моля да ме извините) за мен е по-добре и по-висше човек да бъде последен при Бога, отколкото да заема първо място при земния цар. Но постъпката на Кесарий не заслужаваше и упрек; защото любомъдрият живот е както най-висок от всичко, така и най-труден от всичко; той е възможен не за мнозина, а само за тези, които са призовани към това от високия Божи Ум, подпомагащ в доброто начинание. Но немаловажно е и това, ако някой, като избере втория начин на живот, запазва непорочността си и мисли повече за Бога и за спасението си, отколкото за славата си; който, действайки

³Тоест заради дявола, който, като склони с измамата си прародителите към непослушание, подложи всички ни на осъждане и смърт.

⁴Констанций, който по това време не бил в Константинопол.

на сцената на този свят, макар да получава почести като сянка или маска на разнообразното и временното, все пак сам живее за Бога и пази в себе си образа, за който знае, че е получил от Бога, и за който е длъжен да даде отчет пред Дарилия му го. А аз зная, че точно такъв бе начинът на мислене на Кесарий. Дава му се първо място сред лекарите; за което не бяха необходими и големи усилия, а бе достатъчно само да покаже знанията си и даже само малка част от тях. Скоро е включен в числото на приближените до императора и получава най-високи почести. Междувременно предлага на висшите чиновници помощта на своето лечителско умение безвъзмездно, знаейки, че към издигането най-сигурно водят добродетелта и известността, придобита с честни средства. А чрез това той далеч надмина по слава онези, под които бе по обществено положение. Всички го обичаха за целомъдрието му и му поверяваха най-скъпото си⁵, без да искат от него Хипократова клетва; дори Кратесовото простодушие в сравнение с Кесариевото бе нищо. Бе уважаван от всички дори повече, отколкото заслужаваше; и макар ежедневно да бе удостояван с високи отличия, при все това и самите господари, и всички първи след тях хора в държавата, го считаха достоен за още по-големи почести. Но най-важното е, че нито славата, ни заобикалящия го разкош можаха да повредят благородството на душата му. Напротив, при многото и важни отличия, той считаше само едно достойнство за първо - да бъде и да се нарича християнин; а всичко друго в сравнение с това му изглеждаше като игра и суета. Предоставяше на другите да се забавляват с това като в театър, който набързо издигат и после събарят или по-скоро разрушават, отколкото укрепяват; което и действително виждаме в многобройните житейски обрати и в променливостта на щастието, така че истинското и несъмнено постоянно благо е едно, а именно: благочестието. Такива бяха плодовете на Кесариевото любомъдрие и под хламидата⁶. С такива мисли живя и умря той, като с вътрешния си човек яви и доказа пред Бога още по-голямо благочестие от това, което бе видимо за хората.

Но ако трябва да отмина с мълчание другите му дела, покровителството над изпаднали в нещастие сродници, презрението към надменните, еднаквото уважение към приятелите, свободата пред началниците, подвизите за истината, доста често и за мнозина съчиняваните слова, не само силни откъм доводи, но и отличаващи се с благочестие и одушевеност, то вместо всичко това ще трябва да разкажа за едно - най-забележителното от всичките му дела.

Злоименният цар⁷ освирепя против нас; той се разбесня най-напред срещу себе си, като се отрече от вярата в Христа, а после стана нетърпим и за другите. Той се отдаде на нечестие не смело, не по примера на другите христоненавистници, а прикриваше гонението с маска на кротост и подобно на пълзящата змия, която владееше душата му, с всякакви хитрости завличаше нещастници в една бездна заедно със себе си. А първата от хитростите и козните му бе да накаже страдащите за християнството като злодейци, за да нямаме и честта на мъчениците; защото този велик мъж завиждаше и за това на християните. А втората измама се състоеше в това, че придаваше на делото си вид на убеждение, а не на насилие; така че за доброволно отклоняващите се в нечестие да има толкова повече срам, на колкото по-малка опасност са били изложени. И той привличаше някои с пари, други с постове, трети - с обещания, четвърти - с различни видове почести, предлагайки ги пред очите на всички не по царски, а напълно раболепно. Опитваше се да въздейства върху всички с омайни думи и с личния си пример. Освен срещу Кесарий. Какво тъпоумие и даже безумие е да се надява, че ще улови Кесарий - моя брат и сина на такива родители!

Нека ни бъде позволено да продължим словото и да се насладим на повествованието, както се наслаждаваха присъствалите при извършването на това чудно дело! Доблестният мъж, като се ограда с Христовия знак и вместо с щит се прикри с велико слово, застава пред силния по оръжие и великия по дар слово, не губи твърдост, слушайки лъстиви речи, а се явява като борец, готов да се подвизава със слово и дело против силния в едното и другото. И тъй, арената е открита. Ето го и подвижникът на благочестието! От едната му страна е Подвигоположникът Христос, въоръжаващ бореца със Своите страдания, а от другата е жестокият властелин, ту лъстящ с приветливи речи, ту заплашващ с огромната си власт. И зрителите също са два вида: едни още остават в благочестието, а други вече са увлечени от властелина; но и едните, и другите внимателно наблюдават какъв ще бъде ходът на събитията; и мисълта, кой ще победи, ги довежда до по-

⁵Здравето.

⁶Хламида - сенаторска дреха.

⁷Юлиан отстъпник.

голям смут, отколкото са смутени самите гладиатори. Не се ли уплаши ти за Кесарий, не помисли ли, че успехът не ще съответства на ревността му? Но не се съмнявайте. Победата е с Христа, Който победи света. Силно бих желал сега да преразкажа онова, което бе казано и предложено тогава; защото в този спор бяха хвърлени немалко тънки изрази и красоти, които не би ми било неприятно да възстановя в паметта си. Но това изобщо не би подходило на времето и на предмета на словото. Кесарий се справи с всичките му словесни хитрости, отхвърли като детски играчки скритите му и явни измами и високо заяви, че е християнин и ще бъде християнин, но царят не го отстрани напълно от себе си. Силно му се искаше да се възползва и да се хвали с Кесариевата ученост. И точно при този случай той произнесе следните, често повтаряни от всички думи: “Благополучен баща! Злополучни деца!” Защото с тази хула благоволи да уважи и мен, който му бях известен с атинското си образование и с благочестието си.

Междувременно Кесарий, пазен за второ представяне пред царя, когото Божият гняв своевременно опълчи против персите, се завърна при нас като блажен изгнаник, като победоносец, необагрен с кръв и прославен повече с безчестие, отколкото с блестящи отличия. Тази победа според мен е много по-ценна и по-почтена от Юлиановото могъщество, висока баграница и скъпоценна корона. И се гордея с разказа за това повече, отколкото бих се гордял, ако Кесарий би разделил с него цялото царство. Ако отстъпва пред лошите времена, той прави това съгласно нашия закон, който повелява да бедстваме за истината, когато обстоятелствата налагат, и да не изменяме на благочестието поради плахост, но също така и да не се излагаме, докато е възможно, на опасност, както страхувайки се за душата си, така и щадейки онези, които ни излагат на опасност.

А когато мракът се разпръсна, далечната страна прекрасно разреши въпроса, *очистеното оръжие* (Пс. 7:13 - според превода на седемдесетте) повали нечестивеца, а християните отново възтържествуваха, нужно ли е да казвам с каква слава и чест, при какви и колко засвидетелствания, Кесарий отново бе приет в царския двор, сякаш чрез това самият той проявяваше милост, а не че получаваше такава. Нова почит зае мястото на предишната. И макар владетелите да се сменяха с течение на времето, доброто мнение за Кесарий и неговото първенство при двора бяха непохватими. Дори владетелите спореха помежду си кой от тях повече е приласкавал Кесарий и кой от тях има по-голямо право да го нарича скъп приятел и приближен. Такова бе Кесариевото благочестие и такава бе наградата за благочестието! Нека чуят и младежите, и мъжете, и нека със същата добродетел печелят подобна известност всички, които се стремят към нея и я считат за съставна част на благополучието! Само *плодът на добрите трудове е славен* (според превода на седемдесетте: *благословен*) (Прем. 3:15).

Но ето още едно чудно събитие от Кесариевия живот, което е силно доказателство както за собствената му богобоязливост, така и за богобоязливостта на родителите му. Кесарий живееше във Витиния и бе началник над такава част, която е пред погледа на самия император. Бе пазител на царската хазна и държеше съкровищата под свой надзор. А с това императорът му проправяше път към по-високи постове. Но по време на неотдавнашното земетресение в Никея, което, както се говори, бе по-ужасно от запомнените до този момент, застигна и погуби почти всички заедно с великолепието на града, като Кесарий се спаси от гибел едва ли не единствен от знатните жители на града, или пък, ако не единствен, то - заедно с малцина. И спасението стана по невероятен за самия него начин. Той бе покрит от развалини, но не пострада тежко, а само толкова, колкото бе необходимо, за да приеме страха за наставник на висшето спасение и като изостави служението на непостоянното и постъпи от един царски двор в друг, да премине напълно в горното войнство. Сам се срещна с тази мисъл и ревностно пожела да я изпълни, както ме уверяваше в писмата си. А аз се възползвах от случая да го посъветвам това, което и по-рано не бях преставал да го увещавам, съжалявайки, че големите му дарби са насочени към по-лошото, че една толкова любомъдра душа е потопена в обществени дела и прилича на слънце, скрито зад облак.

Но като се спаси от земетресението, Кесарий не се спаси от заболяване, понеже беше човек; и първото му принадлежеше лично, а второто му бе общо с всички; за първото бе задължен на благочестието, а във второто действаше природата. Така утешението предшестваше нещастията, за да можем ние, поразени от смъртта му, да се похвалим с чудното му спасение тогава. И сега великият Кесарий е запазен за нас; пред нас е скъпоценен прах, възхваляван покойник, преминаващ от песнопения към песнопения, съпроводен до мъченическите олтари, честван и от светите ръце на родителите ни, и от бялата дреха на майка ни,

заменяща скръбта си с благочестие и сълзи, които биват побеждавани чрез любовъдрие и псалмопения, чрез които бива укротяван плачът; пред нас приема почести, достойни за новосъздадена душа, която Духът е преобразил чрез вода.

Това е погребалното приношение от мен за теб, Кесарий! Приеми първия плод от словото ми. Често се оплакваше, че крия дара на словото. И ето, то трябваше да се открие върху теб! Ето ти украшение от мен; и добре знам, че то ти е по-приятно от всяко друго украшение! Не ти донесох копринени ефирни и меки тъкани, на които ти не се радваше и по-рано, защото се украсяваше единствено с добродетел. Не ти донесох и платове от чист лен, не възлях скъпи благовония, които ти и приживе отправяше в женските чертози и които благоухаят не повече от ден; не ти донесох нищо друго, също толкова нищожно и ценено от нищожни хора; тъй като този студен камък би покрил сега всичко това заедно с прекрасното ти тяло. Нека бъдат далеч от мен езическите зрелища и представления, които се извършваха в чест на нещастни юноши и при които за дребни подвизи се предлагаха дребни награди! Нека бъдат далеч от мен обредите, при които упокояваха починалите с насипи, приноси от първоберки, венци и свежи цветя, покорявайки се повече на бащиния закон и на неразумието на скръбта, отколкото на разума! Моят дар е словото. Отивайки все по-далеч и по-далеч, то може би ще достигне и до бъдещите времена и не ще позволи преселилият се оттук да ни напусне изцяло, а ще го запази завинаги за слуха и сърцето, представяйки изображение на възлюбения по-ясно от картина. Това е моето приношение! Ако то е маловажно и не съответства на твоите достойнства, поне е благоугодно на Бога, като съответстващо на силите ми. Освен това: въздадохме само част, а който от нас остане жив ще въздаде другата част на годишното честване на помен.

А ти, божествена и свещена главо, влез в небесата, упокой се в лоното Авраамово (каквото и да означава то), виж лика на Ангелите, славата и великолепието на блажените, или по-точно, състави с тях един лик и се развесели, присмей се от висините на цялото тукашно така наречено богатство, на нищожните достойнства, измамните почести, на заблудата на сетивата, на превратностите на живота, на безредията и недоразуменията, сякаш сред нощно сражение! И да предстоиш пред Великия Цар, изпълвайки се с небесна светлина, от която и ние, като получим малък лъч, колкото може да се отрази в огледало и в гадания, да се изкачим накрая при Извора на благото, да съзерцаваме с чист ум чистата истина и за тукашната ревност за доброто да спечелим тази награда - да се насладим на съвършено притежаване и на съзерцаване на доброто в бъдеще. Защото това е целта на нашето тайноводство, както предричат и Писанието, и богословите.

Какво остава още? Да предложи словесно лекарство на скърбящите. За плачещите най-действено средство е това, което е дадено от скърбящ заедно с тях. На този, който чувства същата скръб, му е по-лесно да утешава страдащите. При това словото ми се насочва най-вече към онези, за които би ме било срам, ако те не превъзхождаха всички в търпението така, както ги превъзхождат във всяка друга добродетел. Защото, макар да са по-чедолюбиви от всички, те все пак са и по-любовъдри, и по-христолобиви от всички. Както сами мислят най-много за преселването си оттук, така научиха и децата си на същото, или по-добре да кажа, целият им живот е посветен на мислене за смъртта. И ако скръбта помрачава мисълта и подобно на гнойно течение от очите не им позволява да разгледат чисто каквото трябва, то нека старците да приемат утешение от младия, родителите - от сина, далите съвети на мнозина и придобилите дългогодишен опит - от този, който сам се нуждае от съветите им. И не се чудете, че бидейки млад, давам съвети на старци; и това - ако умея да виждам някои неща по-добре от беловласите - е ваше.

Колко още ще живеем, почтени и приближаващи се до Бога старци? Дълго ли ще траят още тукашните страдания? И цялостният човешки живот е кратък, ако го сравним с Божественото и безкрайно естество. Още по-кратък е остатъкът от живота и така да се каже, прекратяването на човешкото дихание, краят на временния живот. С какво ни изпревари Кесарий? Дълго ли ще го оплакваме като заминал си от нас? Не бързае ли и ние към същото жилище? Няма ли същият камък скоро да покрие и нас? Няма ли след малко да станем също такъв прах? И през тези кратки дни не толкова ще придобием добро, колкото ще видим, ще изпитаме, а може би и сами ще извършим зло; и после ще платим общия и неизбежен данък на закона на природата. Едни ще изпратим, други ще изпреварим; едни ще оплачем, за други ще бъдем повод за плач, и от трети ще получим слъзния дар, който сами сме поднесли на починалите. Такъв е временният ни живот, братя! Такава е забавната ни поява на земята - да възникнем от нищо и след като възникнем, да се разрушим! Ние сме същото, каквото е лека дрямка, неуловим призрак, полет на птица, кораб в морето, който не оставя диря

след себе си, прах, полъх, пролетна роса, цвете, раждащо се от времето и увяхващо от времето. *Дните на човека са като трева; като полски цвят - тъй цъфти той* (Пс. 102:15) - прекрасно размишлявал за нашата немощ божественият Давид. Пак той казва в следните стихове: *Той ми възвести намаляване на дните ми* (Пс. 101:24 - според превода на седемдесетте); и определя мярката за човешките дни в *педи* (Пс. 38:6). А какво да кажем в несъгласие с Иеремия, който се обръща и към майка си с упрек, оплаквайки се за това, че се е родил, и при това - поради чужди грехопадения (вж.: Иер. 15:10)? *“ Видях всички работи, които се вършат под слънцето - казва Еклисиаст, - обгърнах с мисъл всичко човешко, богатството, разкоша, могъществото, непостоянната слава, мъдростта, по-често убягваща, отколкото придобивана; нееднократно връщайки се към едно и също, разгледах отново разкоша и отново мъдростта, после сластолюбието, градините, голямата численост на слугите, множеството имоти, виночерпци и виночерпици, певци и певици, оръжие, оръженосци, преклонението на народи, събираните данъци, царското величие и всички излишества и необходиминости на живота, всичко, с което надминах всички живели преди мен царе. И какво открих във всичко това? Суета на суетите - всичко е суета и гонене на вятър* (Екл. 1:2, 14), тоест някакъв неразумен стремеж на душата и разсейване на човека, осъден на това може би заради древното си падение. Но *края на словото* е - казва той - *бой се от Бога и пази Неговите заповеди* (Екл. 12:13 - според превода на седемдесетте); тук е пределът на твоето недоумение. И ето единствената полза от тукашния живот - чрез самото сметение на видимото и обуреваемото да се ръководим към постоянното и непоклатимото. И тъй, нека оплакваме не Кесарий, за когото знаем от какви злини се освободи, а самите себе си, защото знаем за какви бедствия сме оставени и какви още ще си насъберем, ако не се отдадем искрено на Бога, ако, като заобиколим преходното, не побързаме към горния живот, ако, живеейки на земята, не напуснем земята и не последваме искрено Духа, издигащ към горното. Това е прискръбно за малодушните, но е лесно за мъжествените по дух.

Нека разгледаме и следното. Кесарий няма да началства, но и не ще бъде подчинен на други; не ще почне да вселява у тях страх, но и сам не ще се уплаши от жесток властелин, понякога недостоеен да му бъде началник; не ще започне да трупа богатство, но и не ще се уплаши от завист или не ще навреди на душата си с несправедлива печалба и с усилието да прибави още толкова, колкото е придобил. Защото недъгът на користолюбието е такъв, че няма предел в потребността от повече и се лекува от жаждата с това, че пие непрестанно. Кесарий не ще съчини нови речи, но ще се удивлява на речи; не ще размишлява за учението на Хипократ, Гален и на техните противници, но и не ще боледува и не ще събира скърби от чужди беди; не ще доказва теоремите на Евклид, Птоломей и Херон, но не ще започне и да скърби поради прекомерно превъзнасящи се невежи; няма да показва своята запознатост с ученията на Платон, Аристотел, Пирон, Демокритовци, Хераклитовци, Анаксагоровци, Клеантовци, Епикуровци и на не знам още кого от почетените стоици или академици, но и не ще има грижата да решава тяхното правдоподобие. Необходимо ли е да споменавам за нещо друго? Не ще има нито жена, нито деца - нещо, разбира се, скъпо и силно желано за всеки. Затова пък нито сам ще ги оплаква, нито ще бъде оплакван от тях; не ще остане след другите или паметник на нещастие за тях. Не ще наследи имот, но затова пък ще има наследници, каквито винаги е по-полезно човек да има и каквито сам желаше, за да се пресели оттук обогатен и да вземе със себе си всичко свое. И каква щедрост! Каква нова утеха! Какво великодушие в изпълнителите! Бе чута вест, достойна за общо изслушване и скръбта на майката се изля чрез прекрасен и свят обет - да раздаде цялото имущество на сина си, цялото му богатство като погребален дар за него и да не остави нищо на очакващите наследство.

Нима и това не е достатъчно за утешение? Ще предложи по-силно лекарство. За мен са убедителни думите на мъдрите, че всяка добра и боголюбива душа, след освобождаването си от свързаното с нея тяло, щом се освободи от тук и достигне до състояние да чувства и да съзерцава очакващото я благо, след очистването или след премахването (или не зная как още да се изразя) на онова, което я е помрачавало, се наслаждава с някаква чудна наслада, весели се и шества радостно към своя Владика, защото е избягала от тукашния живот като от непоносими вериги и е свалила от себе си свързалите я окови, които са теглели крилетата на ума надолу. Тогава тя във видение сякаш пожънва приготвеното ѝ блаженство. А после, като възприеме съвродената ѝ плът, с която се е упражнявала тук в любомъдрие, по начин, непонятен за нас и известен само на Бога, Който ги е съединил и разделил със земята, която я е дала и после я е съхранила, приема заедно с нея наследството на бъдещата слава. И както поради естествения съюз с плътта сама е споделяла нейните теготи, така ѝ придава своите утешения, като я погълне изцяло в себе си⁸ и стане един дух и ум, и бог с нея,

⁸Свети Григорий посочва истината, разкрита в 1 Кор. 15:42-44, 53, 54.

след като смъртното и преходното е погълнато от живота. И чуй как божественият Иезекиил любовмъдрства за съединяването на костите и жилите (вж.: Иез. 37 гл.), а след него и божественият Павел говори за земната хижа и за неръкотворното жилище, едната от които ще се *разруши*, а другото е приготвено *на небесата* (2 Кор. 5:1). Той казва, че *да напуснем тялото* означава *да се приберем у Господа* (2 Кор. 5:8); и оплаква живота в тяло като отдалечаване от Господа и затова желае и бърза да се освободи от тялото. Но защо да бъде малодушен в надеждата? Защо да се привързвам към временното? Ще дочакам до архангелския глас, последната тръба, преобразуването на небето, превръщането на земята, освобождаването на стихиите, обновяването на целия свят. Тогава ще видя и самия Кесарий не отиващ си, не изнасян, не оплакван, не съпровождан със съжаления, а свят, прославен, превъзнесен, какъвто нееднократно ми се явяваше насън, най-възлюбени сред братята и пребраторлюбиви, дали защото така те изобразяваше моето желание или пък защото това бе самата истина.

А сега, като оставя настрана сълзите, да се обърна към себе си, за да не би против волята си сам да стана достоен за сълзи, и да разгледам състоянието си. *Синове човешки* (защото словото е отправено към вас), *докога ще бъдете натежали по сърце* и затрубели по мисъл, *докога ще обичате суета и ще търсите лъжа* (Пс. 4:3 - според превода на седемдесетте), като считате тукашния живот за нещо велико и тези няколко дни за многобройни, а се отвърщате от тази силно желана и приятна раздяла като от нещо тежко и ужасно? Още ли не ще опознаем самите себе си, не ще отхвърлим видимото, не ще насочим погледи към мисленото? И ако трябва да скърбим за нещо, няма ли да поскърбим за *удължаването на странничеството* (Пс. 109:5 - според превода на седемдесетте) заедно с божествения Давид, който нарича всичко земно селения на тъмнината⁹, *място на страданието* (Пс. 43:20), *дълбоко блато* (Пс. 68:3), *смъртна сянка* (Пс. 106:10)? Да поскърбим; защото се бавим в гробовете, които носим със себе си; защото ние, които бяхме богове, умираме като хора от греховна смърт. Ето този страх ме обзема; за това мисля денем и нощем; и бъдещата слава, и бъдещият съд не ми позволяват да се успокоя. Толкова желая едната, че мога да кажа: *Чезне душата ми за Твоето спасение*. (Пс. 118:81); а от другия се ужасявам и отвращавам. И ме плаши не това, че лесноразрушимото ми и тленно тяло ще загине, а това, че славното Божие творение (славно - когато преуспява в доброто, но в същата степен и безчестно - когато греши), творение, в което има ум, закон и надежда, ще бъде осъдено на еднакво безславие с неразумните и след раздялата с тялото няма да стане с нищо по-добро от него, което порочните и достойни за бъдещия огън хора биха желали. О, дано да *умъртвя земните си членове* (Кол. 3:5)! О, дано, като вървя по тесния, проходим за малцина, а не по широкия и лесен път, да принесе всичко в жертва на духа! Защото онова, което ще последва, е славно и велико; онова, на което се надяваме, е повече от онова, за което сме достойни. *Що е човек, та го помниш?* (Пс. 8:5) Каква нова тайна е това за мен! Аз съм едновременно малък и велик, унижен и превъзнесен, смъртен и безсмъртен, земен и небесен! Някои неща у мен са общи с долния свят, а други - с Бога; някои - с плътта, а други - с духа! Трябва да се погребва заедно с Христа, да възкръсна заедно с Христа, да наследя заедно с Христа, да стане син Божи, даже бог!

Виждате докъде ни издигна най-накрая словото. Готов съм почти да благодаря на сполетялото ни нещастие, което ме настрои за такова любовмъдрие и дори ме направи пламенно желаещ да се преселя оттук. Това ни определя великата тайна, определя ни го Бог, Който заради нас се въчовечи и обедня, за да възстанови плътта, да спаси образа и да възсъздаде човека, та да бъдем *всички едно в Христа*, Който във всички нас стана абсолютно всичко с това, което Самият Той е, и да *няма* в нас *вече ни мъжки пол, ни женски*, ни варварин, ни скит, *ни роб, ни свободник* (Гал. 3:28, 29), тъй като това са плътски признаци; но да имаме един Божи Образ, от Който и по Който сме създадени; Той да се изобрази и да се отпечата в нас толкова, че само по Него другите да могат да ни разпознават. И се надяваме да успеем в това по великото човеколюбие на великодаровития Бог, Който, изисквайки малко, дарява и понастоящем, и в бъдещето, велики блага на искрено обичащите Го, нека понасяме всичко, да търпим всичко заради любовта към Него и поради надеждата ни да благодарим за всичко, както за *дясното*, така и за *лявото* (срв.: 2 Кор. 6:7), тоест и за приятното, и за скръбното; защото Божието слово често превръща и последното в оръжие на спасението (вж.: 2 Кор. 6:7). Поверяваме на Бога и нашите души, и душите на онези, които ни изпревариха на мястото на успокоението; защото бяха сякаш по-готови от нас по общия път.

⁹Според обяснението на свети Григорий селенията на тъмнината вероятно са същото каквото са и шатрите Кидарски (Пс. 119:5).

И сам, вървейки по същия този път, ще прекратя словото тук. Но прекратете сълзите и вие, които бързате към гроба, гроба, който Кесарий ще получи от вас като скръбен и последен подарък; към гроба, който бе приготвен за родителите и бе навременен за старостта, но Разпоредителят с делата ни го дари на сина и младостта, макар и не в обичайния ред, но не и извън реда.

А Ти, Владико и Творче на всичко и предимно на това създание¹⁰. Боже на Твоя народ, Отче и Управителю, Господарю на живота и смъртта! Пазителю и Благодетелю на душите ни, Който своевременно вършиш всичко и го подготвяш с творческото Слово, както Сам знаеш, в дълбините на премъдростта и управлението на света! Приеми сега Кесарий като начатък на нашето заминаване оттук. Макар да е последен от нас, го предаваме пръв на Твоите съдби, на които се крепи всичко. А накрая, след като ни запазиш в тяло, докато е полезно, в благопотребно време приеми и нас. Приеми ни подготвени, несмутени, не предаващи се на бягство в последния ден, не насила отвличани оттук, както се случва със светолюбивите и плътолюбивите души, а благодушно заминаващи към тамошния дълговечен и блажен живот, към живот в Христа. Амин.

¹⁰На Кесарий.

СЛОВО 8, надгробно за Горгония, сестрата на свети Григорий Назианзин

Като хваля сестра си, ще превъзнасям нещо мое. Впрочем, не мога да го счита за лъжливо единствено затова, че е мое. Обратно, понеже е истинско, затова е и похвално; а е истинско не само поради това, че е справедливо, но и поради това, че е известно. Невъзможно е да говоря и по пристрастие, дори да бих пожелал; мой съдник ще бъде слушател, който умее да съпоставя словото с истината и ако е справедлив, то както не ще одобри незаслужени похвали, така ще изиска заслужени. Затова се боя не от това, че ще кажа нещо надвишаващо истината, а напротив, от това, че не ще доизкажа истината и като изостана далеч под достойнството на предмета, с похвалите си ще намаля славата на сестра си; защото при нейните добродетели е трудно да направя така, че словото да се равнява на делата. Както не бива човек да хвали нищо чуждо, ако то е несправедливо, така не бива и да принижавя своето, ако то е достойно за уважение, за да не би на първото да му бъде от полза самото това, че е чуждо, а на второто - да му бъде във вреда това, че е свое. Защото законът на справедливостта се нарушава и в двата случая - и когато хората хвалят само чуждото, и когато премълчават за своето. Но като приема за моя цел и правило единствено истината и като имам пред погледа си само нея, без да ме е грижа за всичко останало, което е важно за грубите и нисши хора, ще хваля или ще отминавам с мълчание онова, което е достойно за похвала или за мълчание. Щом като не считаме за почтено да присвоим нещо от някой близък, да злословим по негов адрес, да го обвиняваме или да му нанесем някаква друга по-голяма или по-малка щета, а напротив, считаме всяко престъпление против родственик за особено тежко, то най-несъобразно ще бъде да се мисли, че ще постъпим справедливо, ако лишим някого от близките си от слово, с което особено сме задължени да служим на добрите хора и чрез което можем да им осигурим безсмъртен спомен. Неуместно е също да обръщаме по-голямо внимание на мнението на злонамерени хора, които могат да ни обвинят в пристрастие, а не на мнението на добронамерени, които настояват за дължимото. Щом като това, че делата на чуждите са неизвестни и не са засвидетелствани, не ни пречи да хвалим чуждите (макар че това би могло да бъде справедлива пречка), то нима нашата любов и завистта на другите ще ни попречат да хвалим познатите, и още повече - онези, които вече са се преселили от нас и които вече е късно и да ласкаем; защото заедно с всичко останало, те напуснаха и хвалителите, и упрекващите.

Но тъй като достатъчно защитих себе си и доказах, че настоящото слово е необходимо за самия мен, сега ще пристъпя към самите похвали и няма да се грижа за украшенията и изяществото на стила (тъй като и тази, която искам да хваля, не обичаше украшенията, а поставяше красотата в това - да няма накити), а ще отдам на починалата полагащата ѝ се чест, като най-необходим дълг, и заедно с това ще се постарая да науча другите да подражават на добродетелите ѝ и да се съревновават с тях. Защото целта на всяко наше дело и слово е да водим към съвършенство онези, които са ни поверени. И така, нека някой друг, спазвайки правилата за съчиняване на похвални слова, да хвали родния край и рода на починалата; и действително ще може да каже много прекрасни неща, ако поиска да я украси и отвън, както украсяват някоя скъпа прекрасна картина със злато, скъпоценни камъни и така чрез украшения и чрез ръката на художника, с тази добавка правят лошата картина да се вижда още по-явно, а на прекрасната, бидейки под нейното ниво, не придават никаква красота. А аз ще изпълня закона за съчиняване на похвално слово единствено в тази точка, че ще спомена за общите ни родители (защото, като говоря за това съкровище, ще бъде несправедливо да премълча за родителите и учителите ѝ). След това незабавно ще насоча словото към самата нея и не ще се уморя с чакане нежелаетелите да чуят за делата ѝ.

Кой не знае новия ни Авраам и Сарра на нашите времена? Наричам така Григорий и съпругата му Нона (защото е полезно да не оставяме в забрава имената, които подтикват към добродетел). Единият от тях се оправда с вяра, другата живееше в брак с верен? Единият свръх надеждата си стана баща на много народи, другата ражда духовно; единият избяга от служенето на бащините богове, другата бе дъщеря и майка на

свободни; единият се изсели от рода и дома си, за да отиде в обетованата земя, другата бе причината за преселването и дори само поради това (ще се осмеля да кажа така) застана по-високо от самата Сарра; единият прекрасно странстваше, другата с готовност го съпътстваше; единият се привързва към Господа, другата счита и нарича мъжа си господар и отчасти е оправдана точно поради това. Дадени са им обещания; доколкото зависи от самите тях, си имат свой Исаак и дар. Той - добрият пастир - се изгради по молитвите и под ръководството на жена си и тя показа в свое лице пример за добро духовно чедо. Той искрено избяга от идолите и после сам обръща демоните в бягство; тя никога не е вкусвала дори и сол с идолослужители. В брака им цари взаимно уважение, съгласие и единодушие; той е не толкова плътски съюз, колкото съюз на добродетелта и единството с Бога; те се съревновават помежду си и се превъзхождат взаимно както по години и побелели коси, така и по благоразумие и слава на делата. Слабо са свързани с плътта. И още преди раздялата с тялото са преселени с духа си оттук. Този презрян свят не е техен. Техен е онзи, предпочитаният; тяхно е осиромашаването и тяхно е обогатяването с добра покупка, понеже презират тукашното и изкупуват тамошното. Кратък е остатъкът от настоящия им живот и на благочестието им му остава да извърши още малко; но голям и продължителен е животът, в който се подвизаваха. Ще добавя към казаното още едно. Добре и справедливо е, че не принадлежаха към един и същ пол. Защото единият бе украшение за мъжете, другата - за жените, и то - не само украшение, но и образец на добродетелта.

От тях Горгония получи битие и слава; оттук са семената на благочестието в нея; от тях са и добрият ѝ живот, и мирното ѝ заминаване оттук със спасителни надежди. Разбира се, и това вече е прекрасно и невинаги е дял на тези, които много се хвалят с благородството си и се гордеят с предците си. Но ако трябва да разсъждаваме за Горгония с по-голямо любовъдрие и по-възвишено, то нейното отечество е горният Иерусалим - не видим, а съзерцаван с ума град, където ни е предоставено гражданство и на нас, закъдето и ние бързаем, където гражданин е Христос, а съграждани - целият тържествуващ сонм и Църквата на първородните, празнуващи около Този велик Градостроител в съзерцание на славата и ликуващи с непрестанно ликуване. А благородството ѝ е запазването на Божия образ, уподобяването на Първообраза, извършвано с ум и добродетел, и чистото желание, което непрестанно все повече и повече ни преобразява по Бога в истински тайнозрители на горното, знаещи откъде сме, какви сме и за какво сме сътворени. Така разбирам това; и затова зная и казвам, че душата на Горгония е една от най-благородните под слънцето. И моето мерило за благородство и ниско потекло е по-добро от това на тълпата. И различавам това не по кръвта, а съдя по нравите. Съдя за хваления или осъжданите не по потеклото, а по качества на всеки.

Сега словото е за нейните добродетели. Нека всеки да донесе нещо свое и да помогне на словото. Защото е невъзможно един човек да обгърне всичко, колкото и да са обширни умът му и събраните от него сведения. Тя се отличаваше с целомъдрие и по него надмина всички свои съвременнички, да не говоря за онези жени, които са били уважавани за целомъдрието си през древността. И тъй като в живота са възможни две състояния - брак и девство, и едното е по-високо и богоподобно, но по-трудно и опасно, а другото е по-ниско, но пък по-безопасно, тя, като премахна неизгодните неща в едното и другото, избра и събра в едно цяло най-доброто и от двете, тоест и висотата на девството, и безопасността на брака. Тя бе целомъдрена без надменност, като съвмести с брака добродетелта на девството и с това показа, че нито девството, нито бракът не ни съединяват и не ни разделят изцяло с Бога или със света, така че едното само по себе си да заслужава отвращение, а другото да бъде достойно за безусловна похвала; напротив, умът трябва да бъде добър управител и в брака, и в девството, и от тях, сякаш от някакъв материал, майсторски да изработва и извайва добродетел. Защото тя не се отдели от духа поради това, че се съчета с плът, и не забрави за първия Глава поради това, че призна за глава мъж; но като послужи на света и на природата в малкото и колкото изискваше законът на плътта, или по-точно, Този, Който даде този закон на плътта, тя изцяло се посвети на Бога. Но това, което е особено хубаво в нея и е достойно за уважение е, че тя склони и мъжа си на своя страна и имаше в негово лице не опърничав господар, а благ съслужител. Не стига това, но направи дори плода на тялото, тоест децата и внуците си, плод на духа; защото очисти и придоби за Бога целия род и цялото семейство като една душа, а с благоугаждането в брачния живот и с прекрасните последствия от това поведение направи и самия брак похвален. Приживе тя бе образец за децата си на всичко добро, а когато бе повикана оттук, остави след себе си на домашните си своята воля като безмълвно наставление. В книгата на възпитателната мъдрост, тоест в Притчи (гл. 31.), божественият Соломон хвали в жената това, че си седи къщи и обича мъжа си; и противопоставя на жената, която скита навън и е невъздържана, безчестна, с външност и език на блудница *улавя многоценна душа* (Притч. 6:26), тази, която усърдно се

занимава с домашните, усърдна е в женските работи, *протяга ръце към хурката и пръстите ѝ се хващат за вретеното*, приготвя, ушива за мъжа си *двойни дрехи*, своевременно купува *нива*, храни добре слугите, гощава приятелите с обилна трапеза и върши всичко останало, което Соломон е похвалил в целомъдрената и трудолюбива жена.

Но ако бих почнал да хваля сестра си за подобни качества, това би било все едно да хваля статуя по сянката ѝ или лъв по ноктите му, като оставя без внимание по-важното и съвършеното. Коя жена заслужаваше повече от нея да бъде виждана и въпреки това се показваше по-рядко и бе по-недостъпна за мъжките погледи? Коя жена знаеше по-добре от нея мярата между строгостта и веселостта в общуването? В нея строгостта не изглеждаше като мрачност и общителността като волност, но в едната личеше благоразумие, а в другата - кротост. И това, съчетано с ласкавост и достойнство, представляваше правило на благоприличие.

Нека чуят внимателно това жените, които са отдадени на суетност, разсеяност и не обичат покривалото на срама! Коя друга жена така е оцеломъдрила очите си и до такава степен е осмяла смеха, че да счита и склонността си към усмивка за нещо важно? Коя жена е затваряла по-крепко слуха си и го е отваряла с по-голямо желание за Божието слово? Нещо повече, коя друга жена така е подчинила езика на господството на ума, че да възвестява Божиите наредби и да е установила такова строго правило за устата? Ще спомена, ако позволите, и за следното ѝ съвършенство, което тя, подобно на всички истински целомъдрени и благонравни жени, не считаше за нещо важно, макар прекалено пристрастните към накити и луксозни облекла и невразумявани със слово жени, тези, които биват учени на подобни добродетели, да я караха да счита това за важно. Украсяваха я не злато, обработено от майсторска ръка до преизобилие от красота, не златовидни, блестящи и лъскави коси, не къдрици, виещи се на колелца, не безчестните хитрости на онези, които от почтената глава правят вид шатра, не скъпо, пишно и прозрачно облекло, не блясък и приятност на скъпоценни камъни, които оцветяват околния въздух и озаряват лицата, не хитрост и обаяние на живописци, не купувана красота, не ръка на земен художник, която действа напреки на Твореца и покрива Божието създание с измамни бои и позори честта му, като вместо Божия образ излага на показ пред похотливите очи кумира на блудница, за да закрие с фалшива красота естествения лик, пазен за Бога и бъдещия век. Напротив, макар да знаеше множество най-различни външни женски украшения, при все това тя не намираще нищо за по-скъпоценно от своите нрави и от скритото вътре в нея великолепие. Един руменец ѝ харесваше - руменецът на срамежливостта, и едно белило - произлизащото от въздържанието. А мазилата и праховете, уменията да правиш от себе си жива картина, лесно измиваното благообразие тя предостави на жените, определили себе си за зрелища и кръстопътища, за които е срамно и позорно да се изчервяват от срам.

Така се държеше тя в това отношение! Но няма думи, които да биха могли да опишат благоразумието и благочестието ѝ, и няма да се намерят много подобни примери, ако не броим родителите ѝ и по тяло, и по дух. Имайки единствено тях за свой образец и не отстъпвайки им ни най-малко в добродетелта, тя им отстъпваше единствено в това, и то - съвсем охотно, че заимстваше от тях това благо и вътрешно и пред всички ги признаваше за начало на своето просвещение. Имаше ли нещо по-проницателно от разума ѝ? Към съветите ѝ прибегваха не само роднини, съседи и сънародници, но и всички наоколо, които знаеха за нея; и считаха увещанията и наставленията ѝ за ненарушим закон. Имаше ли нещо по-дълбокомислено от думите ѝ, нещо по-благоразумно от мълчанието ѝ? Но понеже споменах за мълчанието, ще добавя и това, което и за нея бе най-свойствено, и за жените е най-прилягащо, и за сегашното време е най-полезно. Коя жена знаеше по-добре от нея това, което може да се научи за Бога както от Свещеното Писание, така и от собствен разум, и пребивавайки в собствените предели на благочестие, говореше по-малко от нея? А що се отнася до това, което позналата истинското благочестие е длъжна да прави и единствено в което е прекрасно човек да няма насита, то коя друга жена украсяваше така храмовете с приноси? Не зная дали и другите храмове, и самият този храм се нуждаят от още някакви украшения след нея? Коя друга жена така е изграждала от себе си жив храм на Бога? Коя друга жена е уважавала толкова много свещениците и особено своя сподвижник и учител в благочестието, който има добри семена - две деца, посветени на Бога? Коя жена е предлагала по-усърдно собствения си дом на живеещите по Бога и им е оказвала такъв прекрасен и богат прием, и което е най-важното, ги е приемала с такава почит и благоговение? Освен това, коя жена е проявявала толкова безстрастен ум по време на страдания и толкова състрадателно сърце към бедстващите? Чия ръка е била по-щедрa за нуждаещите си? И смело ще обърна в похвала за нея думите на Иов: *Вратата ѝ бе отворена*

за всеки пътник и странник не ношуваше на улицата (срв.: Иов. 31:32); тя бе очи на слепите, нозе на хромите (срв.: Иов 29:15) и майка на сираците. А нужно ли е да говоря за милосърдието ѝ към вдовиците, освен да кажа, че плодът на това бе да не се нарича вдовица? Домът ѝ бе общ приют за бедни роднини, а от имуществото ѝ се ползваха всички нуждаещи се, сякаш бе тяхна собственост. *Пръсна, раздаде на сиромаси* (Пс. 111:9). И в отговор на неизменното и нелъжливо обещание тя вложи много в небесните житници, много пъти и в лицето на мнозина, получили благоденствия от нея, приемаше Христа. Но най-хубавото от всичко бе, че тя не се опитваше да накара другите да имат за нея по-високо мнение от необходимото, а прекрасно се трудеше за благочестието тайно, пред Виждащия тайното. И отне всичко на светоуправника, пренесе всичко в безопасни хранилища, не остави на земята нищо, освен тялото. Замени всичко срещу надежди в бъдещето. Остави на децата си едно-единствено богатство - подражание и ревност към същите добродетели.

Такова и толкова невероятно бе великодушието ѝ. Но тя не отдаде тялото си на разкош и необуздано сластолюбие, на това зло и разкъсващо куче, надявайки се на благотворителността си, както се случва с мнозина, които мислят да си купят с милосърдие към бедните право на разкошен живот и не лекуват злото с добро, а вместо добро придобиват лошо. За нея не може да се каже, че макар да поробваше земното в себе си с пости, е предоставяла на някой друг лежането на гола земя; или че, макар да намираще в това помощно средство за душата, все пак е ограничавала по-малко от някой друг мярата на съня; или че макар и в това да си даваше закон, като безплътна, все пак е полягала на земята, когато други са прекарвали цялата нощ в стоене (подвиг, който приляга главно на любомъдрите мъже); или че, макар и в това да се оказа помъжествена не само от жените, но и от най-доблестните мъже, все пак, що се отнася до мъдро възгласяне на псалмопения, до четене и изясняване на Божието слово, до своевременно припомняне, до отпускане на уморени сякаш сраснали се със земята колене, до слъзно очистване на душевната сквернота в съкрушеното сърце и смирения дух, до отправяна нагоре молитва, до неразсеяност и издигане на ума, то би ли могъл някой друг мъж или жена да се похвали с превъзходство над нея във всичко това или в нещо отделно? Напротив, колкото и високо да изглежда, за нея справедливо може да бъде казано, че в едно съвършенство тя подражаваше на други, а в друго сама бе предмет на подражание, едно изобрети, а друго грабна със сила, и ако имаше подражатели в някое отделно съвършенство, надмина всички с това, че съвмести в себе си всички заедно. Толкова преуспя във всички, колкото никой друг не е успял посредствено дори и в едно. Доведе всяко съвършенство до такава висота, че и едно бе достатъчно вместо всички. Какво пренебрежение към тялото и дрехите, цъфтящо като единна добродетел! Каква сила на душа, поддържаща почти без храна тялото, като невеществено! Или по-добре да кажа, колко търпение в тяло, което още преди раздялата с душата вече е умъртвено, за да получи душата свобода и да не бъде ограничавана от сетивата! Колко безсънни нощи, псалмопения и стоенето, продължавали от единия ден до следващия! Песните ти, Давиде, са кратки само за вярващите души! Къде е нежността на членовете, простирани на земята и загрубели противно на природата си? Какви извори от сълзи, посявани в скръб, за да пожънат с радост! Нощен вопъл, пронизващ облаците и достигащ до небето! Плам на дух, който в копнежа си за молитва не се страхува нито от нощни псета, нито от студове, дъждове, гръмотевици, градушка, мрак! Естество на жена, победило в общия подвиг на спасението естеството на мъжете и показало, че жената се различава от мъжа не по душа, а само по тяло! Чистота - колко скоро след кръщението, и душа, сгодена за Христа в чистия брачен чертог - тялото! И горчивото вкусване, и Ева - майката на човешкия род и на греха, и змията - съблазнителка, и смъртта - са победени от нейното въздържание! И Христовото изтощение, и образът на раб, и страданието - са почетени с нейното самоумъртвяване! Как или да изброя всичките ѝ добродетели, или, като премълча за повечето от тях, да лиша от полза онези, за които те са неизвестни?

Но вече е време да предложило слово и за наградите за благочестието. Защото ми се струва, че вие, които добре знаете за добродетелите ѝ, отдавна желаете и се надявате да чуete в словото ми не само за сегашните награди, не за тези, на които се радва тя сега там, които превъзхождат човешката способност за разбиране и са недостъпни както за слуха, така и за зрението, но и за тези, с които Праведният Въздаятел я награждаваше още тук; защото Той нерядко прави и това за назидание на неверниците, убеждавайки чрез малкото в голямото и чрез видимото в невидимото. Ще говоря отчасти за неща, които са известни на всички, и отчасти за неща, които за мнозина са тайна; защото тя, поради любомъдрието си, не се хвалеше с благодатните си дарове.

Известно ви е как веднъж животните се разбесняха и се понесоха с колесницата, как ужасно тя бе преобърната, по жалък начин влачена и разбита, как поради това невярващите се съблазняваха, че и праведници биват сполетявани от такива нещастия, и как неверието им скоро бе вразумено. На Горгония бяха счупени и увредени всички кости и членове, и вътрешни, и външни. Но тя не пожела да има друг лекар, освен Предалия я на бедствието, както поради това, че се срамуваше от мъжките погледи и докосвания (защото и в страданията запазваше благопристойност), така и защото търсеше защита единствено от Този, Който допусна тя да претърпи такова страдание. И тя действително получи спасение от Него, а не от някой друг. Затова някои бяха не толкова поразени от болестта ѝ, колкото бяха изумени от чудесното оздравяване, и от това заключаваха, че тази злополука се бе случила тъкмо за да се прослави тя в страданията. Макар да страдаше като човек, тя бе изцелена от висша, а не от човешка сила, и остави за идните поколения разказ, с който се доказват както мярата ѝ в страданията и търпението в бедствията, така и дори в още по-голяма степен и Божието човеколюбие към подобните на нея. Защото към казаното за праведника: *когато падне, няма да се разбие* (Пс. 36:24 - според превода на седемдесетте), сега сякаш бе добавено следното: "дори да се разбие, скоро ще бъде възстановен и прославен". Ако страданието ѝ бе невероятно, то и завръщането ѝ към здравето бе също така невероятно, така че болестта приключи с почти пълно оздравяване и изцелението стана по-очевидно от нанесения ѝ удар. Такова бедствие е напълно достойно за похвала и удивление! Такова заболяване превъзхожда здравето! И думите: *ще нарани и ще излекува, и ще изцели*, и след три дни ще ни възкреси (срв.: Ос. 6:1, 2 - според превода на седемдесетте), сочещи, както и събитието показва, към нещо висше и претайнствено, прилягат в не по-малка степен и на нейните страдания!

Но това чудо е известно на всички, даже и на живеещите надалеч, слухът за него се разпространи навсякъде; навсякъде разказват и слушат за него, както и за другите Божии чудеса и сили. Но ще ми повелиш ли, най-превъзходни и най-съвършени измежду пастирите, пастирю на тази свещена овца¹ да разкаже нещо, което засега все още е неизвестно на мнозина и което, както казах, бе скрито от нейното любомъдрие и благочестие, чуждо на всякакво тщеславие и превъзнасяне? Ще дадеш ли съгласието си и за това (защото тайната е поверена само на нас и само ние с теб сме свидетели на чудото)? Или още ще спазваш обещанието, дадено на починалата? Но според мен, както тогава бе време да се мълчи, така сега е време да се разказва, не само за слава Божия, но и за утеха на скърбящите.

Горгония страдаше от телесен недъг и много се мъчеше. Заболяването бе необичайно и странно. Настъпваше внезапно възпаление в цялото тяло и сякаш вълнение и кипеж в кръвта; след това кръвта изстиваше и се вледеняваше, по тялото се появяваше невероятна бледост, умът и членовете отмаляваха и всичко това се повтаряше не след много време, а понякога - почти непрестанно. Болестта изглеждаше и нечовешка. Не помагаша нито умението на лекарите, колкото и внимателно да вникваха в характера на припадъците, всеки поотделно и всички - на съвместни съвещания, нито сълзите на родителите, колкото и силни, и чести да бяха, нито обществените молитви, прошения, отправяни от целия народ с такова усърдие, сякаш всеки се молеше за собственото си спасение. И действително, нейното спасение бе спасение за всички, както и страданието ѝ в болестта бе общо страдание. И какво предприема тази велика и достойна за високи награди душа? Какво лекарство изобретява против болестта? Защото в това вече се състои тайната. Като отхвърли всички други помощни средства, тя прибегва към Лекаря на всички, и като се възползва от тъмнината на нощта, когато състоянието ѝ леко се подобри, пада ничком с вяра пред жертвеника, силно призовавайки Чествания на него, наричайки Го с всички имена и спомняйки си за всички случвали се някога Негови чудеса (като знаеща старозаветните и новозаветните повествувания). Накрая се осмелява на една благочестива и прекрасна дързост, подражава на жената, прекратила кръвотечението си с докосване до края на Христовата дреха. И какво прави? Като прилепи глава до жертвеника с такъв вопъл и с толкова изобилни сълзи, както умилата в древността Христовите нозе, дава обет да не си тръгне, докато не получи здраве. После, като помаза цялото си тяло с това лекарство на своето изобретение, което ръката успя да приеме от тази светиня, като смеси това със сълзите си (какво чудо!), незабавно си тръгва, усетила в себе си изцеление, получила облекчение в тялото, сърцето и ума, приела като награда за надеждата сбъдването ѝ, и придобила чрез крепкост на духа телесна крепкост. Това наистина е велико и не е лъжа. Нека всеки - и здрав, и болен - да вярва на това, единият - за запазване, другият - за получаване на здраве! А това, че разказът ми не е хвалба, се вижда от факта, че докато тя бе жива, мълчах, и разкрих това едва сега. И бъдете сигурни, че

¹Тук свети Григорий се обръща към баща си, който присъствал на погребението.

дори и сега не бих го казал, ако не ми забраняваше страхът да скривам такова чудо от верни и неверни, от съвременници и потомци.

Такъв бе животът ѝ! Но отминах по-голямата част от него с мълчание заради съразмерност на словото и поради опасение да не би да изглеждам като незнаещ мяра в похвалите за нея. Но, разбира се, не бих проявил необходимото уважение към светата ѝ и славна кончина, ако не спомена за прекрасните обстоятелства около нея, още повече, че Горгония очакваше смъртта си с велико желание и нетърпение. И ще спомена за това колкото се може по-накратко. Тя силно желаеше да се освободи (защото имаше голямо дръзновение към Зовящия) и предпочиташе да бъде с Христа пред всичко друго на земята. И никой, при цялата си страст и необузданост, не обича така плътта си, както тя, като свали от себе си тези окови и застана над глината, в която прекарваме живота, желаеше да се съедини напълно с Желания и изцяло да възприеме Възлюбения (ще добавя и) Възлюбения я, Който сега ни озарява с малко лъчи от Своята светлина, достатъчни само за да разбираме с Кого сме разделени. Толкова високото ѝ и божествено желание не остава неизпълнено; но което е още по-важно - тя предвкуса желаното благо в предзнание след продължително бдение, възнаградено с един от най-приятните сънища и с видение, в което, по Божия наредба, ѝ е определен срокът и дори ѝ е съобщен самият ден на заминаването ѝ оттук, за да се приготви и да не се смути (срв. Пс. 118:60 - според превода на седемдесетте). И тъй, благодатта на очистването и освещението, която всички ние сме получили от Бога като общ дар и основа на новия живот, бе готова за нея; или по-добре да кажа, целият живот бе за нея очистване и освещение. И макар да получи дара на новото раждане от Духа, безопасното запазване на този дар ѝ бе подготвено от предишния живот. Ще дръзна даже да кажа, че самото Тайнство бе за нея не нов дар, а само печат. Към всичко това тя се стараеше да добави и освещение на мъжа си. (Искате ли да ви го опиша накратко? Това бе съпругът на Горгония и не зная дали е нужно да казвам за него нещо друго, освен това.) Тя се грижеше цялото тяло да бъде посветено на Бога и да не се пресели оттук, когато е усъвършенствана само едната ѝ половина, а определена част все още остава неусъвършенствана. И Изпълняващият волята на боящите се от Него и Довеждащият молбите им докрай не остави тази нейна молба неизпълнена. А когато всичко се уреди според нейното намерение, нито едно от желанията ѝ не остана неизпълнено и определеният ден наближи, тогава тя започва да се готви за смъртта и заминаването си оттук и за да изпълни общия устав за това, ляга на одър. После, като предаде последната си воля на съпруга си, децата и приятелите си, както прилягаше на привързана към съпруг, чедолюбива и братолюбива жена, след любовдъдра беседа за бъдещия живот и като направи деня на кончината си ден на тържество, тя заспива, макар да не е навършила дните на човешкия живот, което и не желаеше, знаейки, че продължителният живот е безполезен за самата нея и в повечето случаи е отдаден на пръстта и на заблудата, но е толкова преизпълнена с дни по Бога, колкото не зная дали е преизпълнен някой от умиращите в дълбока старост и навършилите много години на земята. Така тя се освободи, или по-добре да кажа, бе взета, отлетя, пресели се и изпревари с малко тялото.

Но какво важно обстоятелство едва не ми се изплъзна! Но ти, неин духовни отче, който внимателно наблюдаваше и ни разказа за чудото, което толкова много я прославя и ни служи за напомняне на нейната добродетел и подтик да желаем също такава кончина, ме допусна до него. И щом си спомня за това чудо, ме обзема някакъв ужас и ме кара да проливам сълзи. Тя вече почина и току-що бе издъхнала. Нейните близки и дошлите да ѝ дадат последна целувка, стояха около нея. Престарялата ни майка въздишаше и се измъчваше душевно (защото желаеше да изпревари нейното заминаване), общата любов се смесваше със скръб, някои биха желали да чуют нещо за неин спомен, други - сами да кажат; но никой не смееше да промълви дума. Безмълвни бяха сълзите и скръбта - неутешима. Изглеждаше недопустимо да съпровождаме с ридания тръгващата си с мир. Цареше дълбока тишина и смъртта имаше вид на някакво свещено тържество. А тя наглед бе бездиханна, неподвижна, безгласна, мълчанието ѝ ни караше да мислим, че тялото ѝ се е вцепенило и органът на гласа вече е умъртвен поради отдалечаването на онова, което го е привело в движение. Но пастирът, който внимателно наблюдаваше всички промени в нея, тъй като всичко, което ставаше с нея, бе чудесно, като забеляза леко движение на устните, приближи ухо към устата ѝ, право на което му даваха близостта и единодушието. Но би било по-добре ти самият да разкажеш за тайната на безмълвието, в какво се състоеше тя. Никой не би отказал да повярва на казаното от теб. Тя произнасяше псалмопения, а именно думите на изходния псалом (и ако е нужно да изрека истината), те свидетелстваха за дръзновението, с което почина Горгония. Блажен е, който се упокоява с тези думи. *В мир ще заспя и ще почина* (Пс. 4:9 - според превода на седемдесетте). Това пееше ти, това и се изпълни върху теб, най

съвършена измежду жените. Това бе и псалмопение, и надгробна песен след заминаването ти, прекрасно умиротворена след метежа на страстите и вкусила в общия ред на успението сън, даряван на Божиите възлюбени, както подходдаше на тази, която и живя, и си отиде с думи на благочестие.

Затова съм убеден, че сегашното ти състояние е много по-добро и по-превъзходно от видимото - глас на празнуващи, веселие на ангели, виждане на славата и най-вече пречисто и пресъвършено осияване от Всевишната Троица, вече нескриваща се от ума, като вързан и разсейван от сетивата, а изцяло съзерцавана и възприемана от целия ум и озаряваща душите ни с пълната светлина на Божеството. Наслаждаваш се на всички тези блага, потоци от които достигаха до теб още на земята заради искрения ти стремеж към тях. И ако нашето прославяне е поне малко спасително за теб, ако на светите души им се дава като награда от Бога и това, да усещат подобни прославяния, то приеми и моето слово вместо много слова и вместо много погребални почести, слово, което, преди да въздам на теб, въздадох на Кесарий, а след него въздавам и на теб. Затова и съм запазен на земята - за да съпровождам с надгробни речи братята си. А дали след вас някой ще почете и мен с подобна чест - не мога да кажа. Но бих желал да бъда удостоен с една чест - чест в Бога, и когато живея в чужда страна, и когато се преселявам при Христа Исуса, нашия Господ - Нему, заедно с Отца и Светия Дух слава във вечните векове. Амин.

СЛОВО 9, защитно, след ръкополагането на св. Григорий Богослов за Сасимски епископ, отправено към баща му Григорий, в присъствието на свети Василий Велики

Помазанието и духът отново са върху мен и отново ходя *плачейки натъжен* (срв.: Пс. 34:14 - според превода на седемдесетте). Вие може би се чудите на това. Но и Исаия, докато не вижда славата Господня и високия и издигнат престол и серафимите около него, не казва нищо подобно, не показва нито огорчение, нито страх; и макар да обвинява Израиля, щади себе си и се разграничава като невиновен за нищо. Но щом видял това и чул светия и тайнствен глас, сякаш започвайки по-добре да съзнава себе си, казва: *О, окаян аз, как се умилех* (Ис. 6:5 - според превода на седемдесетте), и добавя следващите след това думи, които няма да изкажа, за да не произнесе нещо оскърбително. Намирам също за древния съдия Маной, а после и за Петър, стълба на Църквата, че единият, щом осъзнал колко видението, което имал, надвишава неговата природа и сила, казва на жена си: *Без-друго ще умрем, понеже видяхме Бога* (Съд. 13:22), а другият не понася присъствието и чудодействието на Спасителя, което Господ показал по време на риболова пред плавалите заедно с Него, и затова, макар и смаян, скача от кораба, добавяйки и тази причина, че самият той е недостоен за Божието явяване и събеседване. И когато слушам в Евангелието за стотника, който моли Христа да покаже сила, но отказва да Го види у дома си, защото покривът му не може да побера Божието достойнство и величие (вж.: мат. 8:5-9), тогава не мога да укоря себе си за този страх и тъга. Защото, както слънцето изобличава слабостта на окото, така Бог с идването Си изобличава немощта на душата; и за едни Той е светлина, а за други - огън, според това какво вещество и какво качество среща във всеки. Какво да мислим и за Саул? И той бил помазан, приел Духа, сам станал духовен (не мога и да кажа другояче за него), даже пророкувал, при това - толкова неочаквано и необичайно, че това чудо се превърнало в поговорка, повтаряна и до днес: *Нима и Саул е между пророците?* (1 Царств. 10:11). Но тъй като той не се предал изцяло на Духа и не се превърнал напълно в *друг човек* (1 Царств. 10:6), а в него оставала някаква искра от предишното зло и някакво лошо семе, борбата между плътта и духа още продължавала... но защо да изваждам на показ всичките му недостатъци? Известни са ви злият дух и свирачът, който го прогонва (вж.: 1 Царств. 16:23). Нима оттук не можем да разберем и че както благодатта не докосва недостойни хора и лош и ненастроен орган (защото прекрасно е казано, в което съм убеден, че в *лукава душа няма да влезе премъдрост* - Прем. 1:4), така (ще добавя това от себе си), поради непостоянството и изменчивостта на устройството и природата на човека, не по-малко трудно за него дело е да запази в себе си достойнството и хармонията, както и в началото да се благоустрои и да стане достоен? Защото нерядко самата благодат (ще спомена това зло, което е най-бедствено и непонятно в нас), довеждайки до горделивост и възгордявайки, е отдалечавала от Бога приближавалите се неправилно към Него; и ние още в самото превъзнасяне биваме повалени, *та грехът да стане извънредно греховен, като ми причинява чрез доброто смърт* (срв.: Рим. 7:13). Като се уплаших от това, се изпълних със силна скръб, наведох поглед и почувствах нещо подобно на онова, което се случва с децата при блясък на мълния, у които тази гледка предизвиква удоволствие, смесено с ужас. Едновременно обикнах Духа и се уплаших от Него; и ми бе нужно малко време, та като се събера, да отрезвя и да избира по-доброто и по-безопасното, и когато скръбта, която е като плевел в семе, изчезне, и лошите мисли отстъпят място на по-добри, Духът да победи съвършено и да ме употреби за

Своето служение, за усъвършенстване на тези хора, за управление на души, за научаване със слово, дело и пример, *чрез оръжията на правдата в дясна и лява ръка* (2 Кор. 6:7), за благоизкусно преминаване на пастирство, което отвлича от света, отива при Бога, изтощава тялото, съединява с Духа, избягва тъмнината, радва се за светлината, прогонва зверовете, събира стадото в кошарата, пази се от стръмнини и пустини, и изкарва стадото по планини и височини, за които според мен говори и чудният Михей, издигайки ни от земята на прилягаща ни височина: *Приближете се до вечните планини; стани и тръгни, защото този покой не е за теб* (Мих. 2:10 - според превода на седемдесетте), макар някои да си мислят, че ще намерят покой в земното и долното.

На такова пастирство ме научете, приятели, а сега вече пастири и съпастири мои; за такова пастирство ми дайте устави - и ти, общи отче, който през годините си ръкоположил и надживял мнозина пастири, и ти, изпитателю и съдия на моето любомъдрие! Но застигнати и оглушавани от буря, можем ли изкусно да пасем и да храним стадото? Изслушай ме безпристрастно ти, който, докато беше в числото на овцете, когато ние с теб (не се оскърбявай от думите ми) още принадлежахме към словесното стадо, постъпваше много почовеколюбиво, отколкото постъпваш сега, когато стана пастир и когато сме удостоени с духовно пасбище. Попаднах под твоя власт, както ти се искаше, и ти победи непобедимия. Ето ти, освен останалото, и словото, до което ти, знаейки, се домогваше, и хвалейки което, обсипваше мене, потъналия в безмълвие, с честите и обилни снегове на твоите думи. Но има нещо в приятелството ни, за което мога да те укоря. Кой от общите ни приятели ще разреши нашия спор, кой ще бъде неподкупен съдия и ще произнесе правдива присъда, без, както постъпват мнозина, да гледа на лицата в съда? Ще заповядаш ли да кажа в какво те упреквам? И не ще ли обърнеш отново словото си против мен? Между теб, дивни мъжо, и мен се случи нещо необяснимо, наистина необяснимо и невероятно, каквото досега не е чувано при нас. Отстъпих не пред убеждение, а пред принуда. И не е ли чудно! Как се промени всичко, какво разстояние се появи между нас! От какво? (Както ти е угодно, така и ще кажа) - от престола или величието на благодатта?

Впрочем води ме, *успявай и царувай* (Пс. 44:5 - според превода на седемдесетте), и паси мене, мене пастира, защото съм готов да те следвам и да бъда воден от пастирската ти висока и божествена душа. (Защото трябва да кажа истината, макар от любов да дръзнах и на нещо извън закона). Научи ме на твоята любов към паството, на твоята грижовност и благоразумие, внимателност, на бодростта и покорността на плътта ти, с която тя отстъпи на духа, на този цвят на лицето, свидетелстващ за пастирски трудове, на строгото държание, съчетано с кротост, на веселостта и спокойствието ти по време на работа (което не ще намериш у мнозина и за което не е имало много примери), на твоите воювания за паството и на победите, които си спечелил в Христа. Кажете ми какви пасбища да водя стадото, на какви извори да ходя или какви пасища и води да избягвам; кого да паса с тояга и кого със свирка; кога да изкарвам на паша и кога да викам стадото от пасбищата; как да се боря с вълците и как да не влизам в борба с пастирите, особено в днешно време, когато (ще изразя скръбта си с думи на пресвети пророци) *пастирите оглупяха* (Иер. 10:21) и *разпъдиха овците на паството* (срв. Иер. 23:1); как да вдигна изнемогналото, да изправя падналото, да обърна заблудилото се, да потърся изгубеното и да опазя крепкото; как да се науча на това и да го спазя в съответствие с вашето истинско учение за дълга на пастира, а не да стана лош пастир, който яде мляко, облича се с *вълна*, коли или продава *угоените овце*, а останалите оставя на зверовете и по стръмнините, и пасе самия себе си, а не овцете, за което били упреквани древните предстоятели на Израила (вж.: Иез. 34:3-4). На това ме научете, с тези правила ме подкрепете, по тези заповеди бъдете пастири и съпастири и спасете както с учение, така и с молитви мен и моето свещено паство, така че и аз да устоя, и вие да се похвалите в деня на явяването и откриването на великия наш Бог и Пастиреначалник Иисус Христос, чрез Когото и с Когото слава на Отца Вседържителя и на Светия и Животворящ Дух и сега, и във вечните векове. Амин.

СЛОВО 10, защитно, след завръщането на свети Григорий Богослов от уединение, отправено към баща му и към свети Василий Велики

Няма нищо по-силно от старостта и по-уважавано от другарството. Те ме доведоха - Христовия затворник, окован не с железни вериги, а с неразрушимите вериги на Духа - при вас. Досега се считах за силен и непобедим и (какво неразумие!), не заделях думи дори за тези мои приятели и братя, а като предоставях всичко, на когото е угодно, желаех да живея в покой, да любомъдърствам в безмълвие, беседвайки със самия себе си и с Духа. Представях си в ума Илиевия Кармил, Иоановата пустиня и надсветския живот на любомъдърстващите, каквито са Илия и Иоан. Оприличавах настоящето на буря и търсех някаква скала или канара, или стена, където да се скрия. Размишлявах насаме със себе си така: "Нека почестите и трудовете бъдат за другите, нека битките и отличията за победи да бъдат за другите, а на мен, избягващия битките и вглъбяващия се в себе си, ми стига да живея както мога, да преплавам сякаш с малък съд неголямо море и чрез оскъдност в тукашния живот да придобия малко жилище в бъдещия. Може би мисълта да се отдалечавам еднакво и от височина, и от падане, показва по-принизено мислене, но затова пък и по-голяма предпазливост". Така размишлявах, докато все още бе възможно да рисувам сенки и сънни мечтания и да храня ума с празни измислици. А какво стана сега? Надви ме другарството, покори ме побелялата коса и брада на баща ми - мъдростта на старостта, пределът на живота, безопасното пристанище и дружбата на този, който сам богатее за Бога и обогатява другите. Вече оставям настрана гнева, та да *чуят кротките и да се развеселят* (Пс. 33:3)! Спокойно гледам към ръката, която извърши насилие над мен, обръщам се с радостен взор към Духа; сърцето ми не се смущава, разсъдъкът ми се възвръща; дружбата, подобно на угасен и угаснал пламък, отново се съживява и се разгаря от малка искра.

Душата ми се отказва от утеха (Пс. 76:3) *и отпадна в мене духът ми* (Пс. 142:4). Казах си: "Занапред не ще вярвам на другарство и за какво ми е да се надявам на човек? Защото *всеки* човек ходи *лицемерно и всеки туря препънка* на ближния си (срв.: Иер. 9:4). Всички ние сме от една пръст, от една смес, вкусили сме от едно и също дърво на злото, но един от нас носи една, а друг - друга благообразна маска. И каква ми е ползата - мислех си - от тази ревностна и прославяна дружба, която започна от света и премина в духа? Каква полза от това, че имахме един покрив и една трапеза, общи наставници и уроци? Каква полза от повече от братското сливане между сърцата и впоследствие - от искреното единодушие? Нима не ще ми позволят и това, да остана долу по време на издигането и властването на приятеля ми, когато мнозина се домогват и постигат обратното, тоест да властват заедно с приятелите си и да участват в благоденствието им?" Но защо да преразказвам всичко, което измислях скръбта и унието, което наричам помрачение на ума? Но размислите ми действително бяха такива и даже още по-лоши. Сам ще обвиня себе си за самомнението си или безумието си.

Но сега променям мислите си и сам се променям, което е много по-справедливо от предишното и повече ми отива. Дивни мъжо, можеш да видиш искреността на промяната ми не само от това, че прекъсна мълчанието ми, от което се оплакваше и за което много ме упрекуваше, но също и от това, че самите ми думи ти служат за защитници. Това е явен признак на нашата дружба и на живеещия в нас дух. Но в какво се състои оправданието ти? (Ако сгреша в нещо, сам ме поправи, както имаш навика да правиш в други случаи). Ти не допусна приятелството да бъде предпочетено пред Духа. И ако аз съм ти по-скъп, може би от всеки друг,

то Духът е несравнено по-предпочитан за теб от мен. Не допусна талантът да остане скрит и заровен в земята; не допусна светилото да се крие дълго под крина; защото така мислиш за моята светлина и за моята дейност. Стремеше се към това - към теб - Павел, - да бъде присъединен Варнава, стремеше се към Силуан и Тимотей да бъде присъединен и Тит и да разпространяваш Божията благодат чрез тези, които искрено се грижат за теб, и да разпространиш *благовестието Христово от Иерусалим и околността дори до Илирик* (Рим. 15:19). Именно затова и ме извеждаш на средата, пред всички, и когато бих желал да се отдалеча, ме хващаш и ме настаняваш край себе си (точно в това, може би ще кажеш ти, се състои оскърблението ми) и ме правиш съучастник в грижите и венците. Затова ме помазваш за първосвещеник, обличаш ме в хитон, слагаш ми кидар, завеждаш ме до жертвеника за духовно всеизгаряне, принасяш в жертва осветен телец, освещаващ ръцете на Духа, въвеждаш ме в Светая светих, за да съзерцавам тайни, и ме правиш служител *на истинската скиния, която въздигна Господ, а не човек* (Евр. 8:2). Но дали съм достоен за помазващите и за Този, за Когото и пред Когото се извършва помазването - това го знае Отецът на истинския и истинен Помазаник, Когото Той помаза *с елей на радост повече от Неговите съучастници* (Пс. 44:8), като помазва човешката природа с Божествена, та да направи и двете едно цяло; знае го и Самият наш Бог и Господ Иисус Христос, чрез Когото получихме помирение; знае го и Светият Дух, Който ни постави на това служение, в което *стоим и се хвалим с надежда за славата* (Рим. 5:2) на нашия Господ Иисус Христос, Комуто слава във вечните векове. Амин.